

Maagies en Vrouwlu

Onderzoeksgids Vrouwen in het Drents Archief

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Inleiding	5
Over het onderzoek	6
Literatuurtips	7
<hr/>	
1 Algemene en bijzondere collecties	10
Introductie	11
1.1 Bronnen voor genealogisch onderzoek	11
1.2 Notariële akten	13
1.3 Gemeentearchieven	13
1.4 Archieven van de gemeentepolitie	14
1.5 Rechtbankarchieven	14
1.6 Collectie Drentse Schrijvers	15
1.7 Vereniging Ons Dorpshuis	16
1.8 Centrale Vereeniging van den Opbouw van Drenthe	17
1.9 Index Kentekens D1	18
<hr/>	
2 Onderwijs	19
Introductie	20
2.1 Kleuteronderwijs	20
2.2 Lager onderwijs	22
2.3 Huishoud-, nijverheids- en landbouwhuishoudonderwijs	23
2.4 Voortgezet onderwijs	24
2.5 Naar de universiteit	26
Verder lezen	26

3	Gezondheid en zorg	27
	Introductie	28
3.1	Armenzorg	28
3.2	Kruiswerk in Drenthe	30
3.3	Gezondheidscommissie	31
3.4	Bakers, vroedvrouwen en kraamverzorgsters	31
3.5	Hygiëne voor moeder en kind	33
3.6	Naar de huisarts	34
3.7	Gezinszorg	35
3.8	Vermoeide huisvrouwen	36
3.9	Geestelijke gezondheidszorg	37
	Verder lezen	38
<hr/>		
4	Seksualiteit	39
	Introductie	40
4.1	Zedelijkheidswet	40
4.2	Publieke vrouwen	40
4.3	Geboortebeperking	43
4.4	Seksuele revolutie	44
4.5	Abortus provocatus	45
	Verder lezen	47
<hr/>		
5	Feminisme en vrouwenemancipatie	48
	Introductie	49
5.1	Eerste Feministische Golf	49
5.2	Tussen de golven	52
5.3	Tweede Feministische Golf	53
5.4	Vrouwenemancipatie in Drenthe	60
	Verder lezen	63

6	Verenigingsleven	64
	Introductie	65
	6.1 Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen	65
	6.2 Christelijke vrouwenverenigingen	67
	6.3 Sportverenigingen	67
	6.4 Liefdadigheid, armenzorg en armoedepreventie	68
	6.5 Vereniging Vrouwelijke Hulpverlening	69
	6.6 Soroptimistclub Assen	70
	6.7 Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding	70
	Verder lezen	70
<hr/>		
7	Vrouwen in de oorlog	71
	Introductie	72
	7.1 Vrouwen in het verzet	73
	7.2 Joodse vervolgingslachtoffers	77
	7.3 Lid van de NSB	80
	Verder lezen	85
<hr/>		
8	Familie- en persoonsarchieven	86
	Introductie	87
	8.1 Persoonsarchieven van vrouwen	88
	8.2 Familiearchieven waar vrouwen in voorkomen	91
<hr/>		
	Colofon	93
<hr/>		
	Contact	94
<hr/>		

Inleiding

Over het onderzoek

Het leven van de Drentse vrouw tussen 1880 en 1980

Drentse vrouwen speelden een belangrijke rol in de geschiedenis van de regio, zowel in het openbare leven als achter de schermen. Van veenarbeidsters en boerinnen tot pioniers in het onderwijs en de politiek: op verschillende manieren droegen vrouwen bij aan de ontwikkeling van Drenthe. Toch is hun verhaal vaak onderbelicht gebleven. Deze gids wil daar verandering in brengen door onderzoekers te stimuleren om de geschiedenis van Drentse vrouwen verder te onderzoeken.

De onderzoeksgids richt zich op de periode van 1880 tot 1980, een tijd waarin vrouwen aanzienlijk meer gelijkheid ten opzichte van mannen verwierven. Zo mochten zij gaan studeren, kregen zij actief stemrecht, werd de wet handelingsonbekwaamheid afgeschaft, kwam het feminisme op en werd abortus legaal. Het was een tijd vol veranderingen, die vraagt om meer onderzoek.

Deze gids is thematisch ingedeeld. Per onderwerp vind je zoek- en literatuurtips, korte biografieën van Drentse vrouwen en een overzicht van relevante archieven van zowel het Drents Archief als van andere archiefinstellingen. Voor een totaaloverzicht van archieven geordend op thema kun je het [Drents Archievenoverzicht raadplegen](#).

De volgende onderwerpen komen in deze studiegids aan bod:

- Algemene en bijzondere collecties
- Onderwijs
- Gezondheid en zorg
- Seksualiteit
- Feminisme en vrouwenemancipatie
- Verenigingsleven
- Vrouwen in de oorlog
- Familie- en persoonsarchieven

De Maatschappij van Weldadigheid is niet opgenomen in deze gids. Wil je meer weten over vrouwen die daaraan gelinkt zijn? Bekijk dan de studiegids [Koloniën van Weldadigheid](#) en bezoek de website [Alle Kolonisten](#).

Tip! Een belangrijk instituut op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis in Nederland is [Atria](#), het kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Atria heeft een uitgebreide collectie over vrouwengeschiedenis bestaande uit boeken, documentatie en objecten die je op hun [collectiewebpagina](#) kunt doorzoeken.

Over Renske van Donk

Renske van Donk behaalde in 2020 haar master geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Na haar studie richtte ze zich op de opvang en terugkeer van Joodse Groningers na de oorlog, wat resulteerde in een bijdrage aan het boek *Lege Plekken: Groningen en zijn Joodse stadgers in en na de oorlog*. Na twee jaar als coördinator bij het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen te hebben gewerkt, ondersteunt ze momenteel verschillende projecten bij het Drents Archief.

Literatuurtips

Algemene literatuur over Nederlandse vrouwen

- Jansen, S. *De omwenteling: of de eeuw van de vrouw*. Amsterdam, 2022.
- Kloek, E. e.a. *1001 vrouwen in de 20ste eeuw*. Nijmegen, 2018.
- Kloek, E. *Vrouw des Huizes: Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse Vrouw*. Amsterdam, 2009.
- Posthumus-van der Groot, W.H. *Van moeder op dochter: De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*. Leiden, 1948.
- *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis, 1980 – 2024*. Een overzicht van de inhoudsopgave van de verschenen jaarboeken is [hier](#) te vinden.

Algemene literatuur over Drentse vrouwen

- Antema-Ligtenberg, H. en Jochem Mol. *Vrouwen in Drenthe*. Coevorden, 1989.
- Hoogendijk, M. *Krüderige Wieven: Drentse Vrouwen in De 20ste Eeuw*. Zutphen, 1991.
- Drents Vrouwenburo. *Vrouwluu! Geschiedenis Van Vrouwen in Drenthe*. Assen, 1989.
- Noesel, van M. *Brood en rozen: Vrouwenbeweging in Drenthe: Wat wilden deze vrouwen Toen en nu?* Beilen, 2011.
- Teunissen, M. *Krachtstroom: Spraakmakende vrouwen in Drenthe*. Assen, 2019.

Tip! Maak een [account](#) aan op de website van Atria en krijg toegang tot de onlinebibliotheek waar je honderden artikelen over uiteenlopende vrouwenonderwerpen kunt downloaden.

Websites

- Op de website van [Atria](#) zijn veel artikelen over gender- en vrouwengeschiedenis te vinden.
- [Delpher](#) is een online krantendatabase met miljoenen gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten, boeken, tijdschriften en radiobulletins die woord voor woord doorzocht kunnen worden.
- [Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland](#) is een online Nederlands naslagwerk met biografieën van opmerkelijke Nederlandse vrouwen opgezet door het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.
- De website het [Geheugen van Drenthe](#) is een digitale encyclopedie over de geschiedenis van Drenthe.
- [Archieven.nl](#) biedt toegang tot verschillende Nederlandse archieven en erfgoedinstellingen. Het is een handige website om in één keer door meerdere archieven van verschillende instellingen te zoeken.
- Op de webpagina [Resources van het Huygens Instituut](#) zijn vele gedigitaliseerde bronnen en databases te vinden over uiteenlopende onderwerpen.
- [The World Wide Web Virtual Library: Women's History](#) is een online studiegids voor vrouwengeschiedenis. Hier zijn overzichten te vinden van vrouwenhistorische archieven, bibliotheken, onderzoeksinstellingen en organisaties wereldwijd, evenals andere waardevolle informatiebronnen over vrouwengeschiedenis.
- De gids [Collecties vrouwengeschiedenis op het IISG](#) geeft een overzicht van archieven die het IISG heeft aangaande vrouwengeschiedenis. Het IISG beheert een collectie op het gebied van sociaaleconomische geschiedenis.

Podcasttips

- In de podcast [De eeuw van de vrouw](#) nemen schrijfster Suzanna Jansen en journalist Rachel van der Pol je mee in de ontwikkelingen van de afgelopen 100 jaar op het gebied van vrouwenemancipatie, waarbij ze ook een link leggen naar het heden.
- In [De Geschiedenisles die je nooit hebt gehad](#) worden de verhalen verteld van vergeten of minder gehoorde verhalen van vrouwen uit de geschiedenis. In elke aflevering gaan publiekshistorici Agnes Cremers en Mark Bergsma in gesprek met een expert over een historische vrouw.
- In de radiodocumentaire [Het probleem de wereld in 50 jaar Blijf van mijn lijf](#) onderzoekt programmamaker Christianne Alvarado de ontstaansgeschiedenis van de Blijf van mijn lijf huizen.
- In de podcast [Drents Archief presenteert: Jorien Renkema](#) duik je samen met medewerkers van het Drents Archief en Qmusic-dj Jorien Renkema de archieven in om haar familiegeschiedenis te ontrafelen. De vrouwelijke lijn van stamboomonderzoek staat hierbij centraal.
- In de podcast Het Dorpse Feminisme van het Drents Archief en podcastmaakster Marjolein Knol komen verschillende Drentse vrouwen en experts aan het woord, die vertellen over vrouwemancipatie in de jaren zeventig in Drenthe.

Zoekresultaten verfijnen

Voordat je aan je onderzoek begint, zijn hier enkele handige tips om je zoekresultaten te verfijnen.

- **De asterisk (*)** vervangt 1 of meer karakters in een woord. De asterisk kan aan het begin, aan het einde of midden in een woord worden geplaatst. Zo kan de zoekopdracht **geschiedenis* de volgende zoekresultaten opleveren: "vrouwengeschiedenis", "cultuurgeschiedenis" of "militaire geschiedenis". Op deze manier vergroot je je zoekopdracht en vind je meer relevante resultaten.
- Met **het procentteken (%)** kun je in genealogische zoekmachines zoeken op een beroep. De zoekopdracht %dienstbode geeft bijvoorbeeld als resultaat vrouwen en mannen die als dienstbode werkten.

- **Boolean** Search is een techniek waarmee je zoekmachines helpt om de resultaten van jouw zoekopdracht beter af te bakenen. Je kunt gebruikmaken van verschillende termen gecombineerd met standaard operatoren zoals "AND", "OR" en "NOT". Bijvoorbeeld:
 - De zoekterm **Aletta AND Jacobs** levert resultaten op die beide woorden bevatten;
 - De zoekterm **Aletta OR Jacobs** levert resultaten op die ten minste 1 van de 2 termen bevat (ook zonder het woordje "OR");
 - De zoekterm **Aletta NOT Jacobs** levert zoekresultaten op die het woord Aletta bevatten *maar niet* het woord Jacobs;
 - De zoekterm ***red*** levert resultaten op die tenminste het woord *red* bevatten (Sophie **Red**mond, **F**rederike van Uildriks);
 - Maak je gebruik van **aanhalingsstekens**, dan krijg je zoekresultaten die precies die karakters bevatten (handig voor bijv. boektitels);
 - **Let op!** Niet alle zoekmachines ondersteunen Boolean Search.
- **Zoek naar gerelateerde termen.** Probeer synoniemen of gerelateerde termen als je niet de gewenste resultaten vindt. Bijvoorbeeld, naast "emancipatie" kun je ook "gendergelijkheid" proberen.

1 Algemene en bijzondere collecties

Introductie

Waar vind je vrouwen in het archief? Om deze vraag te beantwoorden moet je eerst kennis hebben van een aantal algemene archieven, weten wat er in deze archieven zoal te vinden is en hoe je ze moet raadplegen. In dit hoofdstuk is een overzicht te vinden van een aantal belangrijke 'standaard archieven', die in elk archiefinstelling terug te vinden zijn en voor verder onderzoek naar Drentse vrouwen van belang zijn.

Daarnaast lees je in dit hoofdstuk over een aantal bijzondere collecties van het Drents Archief. Elke archiefinstelling heeft unieke collecties die specifiek zijn voor de regio of instelling. Ook het Drents Archief heeft interessante archieven waarin veel vrouwen voorkomen. Onderaan het hoofdstuk lees je meer over deze archieven.

1.1 Bronnen voor genealogisch onderzoek

Elke archiefinstelling bewaart bronnen die geraadpleegd kunnen worden voor genealogisch onderzoek. Voorbeelden van deze bronnen zijn akten van de burgerlijke stand, bevolkingsregisters, kerkelijke trouw-, doop- en begraafregisters en huwelijksbijlagen. Veel van deze bronnen zijn inmiddels gedigitaliseerd. Het Drents Archief heeft een [genealogische database](#) waarin je kunt zoeken op naam en de verschillende archieftoegangen kunt doorzoeken.

Akten van de burgerlijke stand

Vanaf 1811 kun je **akten van de burgerlijke stand** raadplegen. Deze bevatten **huwelijksregisters, geboorte- en overlijdensaktes**. Deze akten vormen een belangrijke basis voor het reconstrueren van familiegeschiedenissen en het vinden van ontbrekende schakels in genealogisch onderzoek. Deze aktes bevatten veel informatie, zoals geboorte- en sterftedata en beroepen. **Let op!** Overlijdensaktes zijn niet altijd betrouwbaar. De vermelde geboortedata op overlijdensaktes zijn vaak doopdata en de namen van de ouders kloppen ook niet altijd. Bekijk de [uitlegvideo](#) van het Drents Archief over hoe je begint met onderzoek in de burgerlijke stand.

Bevolkingsregister

Vanaf 1850 kun je **het bevolkingsregister** raadplegen. Het bevolkingsregister is een waardevolle bron om de levens van Drentse vrouwen te reconstrueren en hun verhalen te ontdekken. Het bevolkingsregister geeft niet alleen namen en data, maar biedt ook context over de leefomstandigheden en sociale omgeving van Drentse vrouwen. Daarnaast geeft het bevolkingsregister meer samenhangende informatie dan registers van de burgerlijke stand, omdat de informatie van alle inwoners op 1 pagina staan. Zo vind je van alle bewoners (inclusief dienstboden en knechten):

- De voor- en achternamen
- Het geslacht
- De geboortedatum en -plaats
- De kerkelijke gezindheid
- De burgerlijke staat en het beroep
- De relatie van elke bewoner tot het gezinshoofd
- De huwelijksdatum van het gezinshoofd
- De datum waarop men op een adres is komen wonen
- De verhuisdatum en het nieuwe adres
- Eventueel overlijdensdata van de bewoners

Kerkelijke trouw-, doop- en begraafregisters

Voordat de burgerlijke stand in 1811 werd ingevoerd, registreerden de kerken dopen, huwelijken en overlijdens. Voor 1811 ben je dus aangewezen op de **kerkelijke trouw-, doop- en begraafregisters**. Van 1600 tot 1800 waren de kerken namelijk de enige instanties die gegevens vastlegden over geboorte, huwelijk en overlijden. Niet alle boeken zijn bewaard gebleven, omdat bijvoorbeeld een brand de bronnen verwoestte. Ook werd niet alles werd genoteerd. Het was namelijk niet verplicht om de overledenen te registeren. Bekijk de [uitlegvideo](#) van het Drents Archief voor een uitgebreide uitleg over het doorzoeken van kerkenarchieven.

Huwelijksbijlagen

Vroeger moesten bruid en bruidegom een pakket aan documenten aanleveren voordat ze konden trouwen. Dit pakket aan documenten noemen we **huwelijksbijlagen** en bevatten bewijsstukken die noodzakelijk waren om een huwelijk te laten voltrekken. Hierin vind je bijvoorbeeld uittreksels uit de geboorteakten of doopboeken van het bruidspaar, uittreksels uit de overlijdensakten van de overleden ouders, een verklaring over de dienstplicht van de bruidegom en in sommige gevallen een vrijstelling van de administratiekosten als het echtpaar arm was. Bekijk de [uitlegvideo](#) van het Drents Archief hoe je huwelijksbijlagen kunt vinden in het archief.

Bekijk de [uitlegvideo](#) van het Drents Archief hoe je huwelijksbijlagen kunt vinden in het archief.

Mevrouw Werkman-van Leeuwen in bibliotheek Ons Dorpshuis te Paterswolde. Collectie Ol Eel, Drents Archief. 1965-1975

1.2 Notariële akten

Na 1811 ging men naar de notaris om allerlei zaken te regelen en vast te leggen. Zo kon men bij de notaris terecht voor de koop of verkoop van een huis, voor het opmaken van een testament, voor het vastleggen van de huwelijkse voorwaarde of voor een echtscheiding. Notariële akten zijn een verborgen goudmijn vol verhalen en details over het leven van mensen. Ze bieden een blik op het dagelijks leven, op eigendommen, overeenkomsten en relaties. In deze bronnen komen naast mannen, ook veel vrouwen voor.

Elke notaris hield zijn eigen archief bij. In het Drents Archief vind je in de [toegang_0114](#) Inleiding Notarissen Drenthe een lijst van notarissen per standplaats. Wanneer je op zoek bent naar een specifiek persoon, moet je dus weten naar welke notaris de persoon in kwestie is geweest. De notariële akten van het Drents Archief zijn gedigitaliseerd en online te raadplegen.

Ook hielden notarissen een **repertorium** bij. Dit is een register met een korte beschrijving van de akte, het nummer van de akte, de datum, de soort akte en de vermelde personen, plaatsen en (on)roerende goederen. Het repertorium helpt je om makkelijker door het archief van de notaris te zoeken en de juiste akte te vinden. In de [genealogische database](#) van het Drents Archief kun je ook zoeken op naam.

Let op! Nog niet alle namen die op notariële akten staan vermeld zijn terug te vinden in de genealogische database. Bekijk de [uitlegvideo](#) van het Drents Archief voor een uitgebreide uitleg over het doorzoeken van notariële akten.

1.3 Gemeentearchieven

Elk gemeentebestuur houdt een archief bij waarin de eigen bedrijfsvoering en taakuitvoering worden vastgelegd. Deze archieven, ook wel **secretariearchieven** genoemd, vormen waardevolle bronnen. Ze bieden inzicht in een breed scala aan onderwerpen die de werking en het beleid van de gemeente weerspiegelen. Denk hierbij aan besluiten van het gemeentebestuur, correspondentie, financiële overzichten, en rapporten over de uitvoering van taken zoals infrastructuur, onderwijs, sociale zorg en veiligheid. De archieven zijn een goed startpunt wanneer je onderzoek wilt doen naar de lokale geschiedenis van de regio.

De stukken in gemeentelijke archieven zijn meestal geordend in twee hoofdcategorieën:

- Algemene stukken: Hieronder vallen bijvoorbeeld gemeenteverslagen, informatie over burgemeesters en wethouders, correspondentie en notulen.
- Stukken over bijzondere onderwerpen of taakuitvoering: Deze bevatten documenten over de werkzaamheden van specifieke diensten zoals de politie, openbare werken, scholen en zorginstellingen.

In het Drents Archief zijn het [Oud-Archief van de gemeente Assen](#), [Secretariearchief van de Gemeente Assen \(1910-1965\)](#), [Secretariearchief van de Gemeente Assen \(1966-1983\)](#) en het [Gemeentearchief Meppel \(1421-1813\)](#).

Raadpleeg voor provinciebreed onderzoek het [Drents Archiefnet](#).

1.4 Archieven van de gemeentepolitie

Archieven van de gemeentepolitie bevatten een schat aan informatie over het functioneren van de politie, hun aanpak van criminaliteit en openbare orde en de maatschappelijke situatie in een bepaalde periode. Ook vrouwen kwamen in aanraking met de politie, bijvoorbeeld als verdachte, slachtoffer of getuige. Vooral de zogeheten dag- en nachtrapporten en proces-verbalen zijn van waarde wanneer je onderzoek wilt doen naar het dagelijks leven, sociale verhoudingen, of specifieke gebeurtenissen in het verleden. In het Drents Archief ligt het archief van de [Gemeentepolitie Assen](#). Raadpleeg voor provinciebreed onderzoek het [Drents Archiefnet](#).

Dag- en nachtrapporten

Dag- en nachtrapporten zijn korte rapportages die de politie opstelde na afloop van een dienst. In deze rapporten noteerde de politie alle calamiteiten en incidenten waarbij zij betrokken waren. De rapporten bieden een gedetailleerd overzicht van uiteenlopende gebeurtenissen, zoals strafbare feiten, openbare ordeverstoring, ongelukken en andere zaken die tijdens de dienst aandacht kregen. Deze rapporten bevatten informatie over een verschillende incidenten en overtredingen waarbij zowel mannen, vrouwen als kinderen betrokken waren.

De [dag- nachtrapporten van de gemeentepolitie Assen](#) beslaan een periode van 1921 tot 1992. De rapporten van de periode 1940 tot 1946 zijn [gedigitaliseerd](#), wat de bron zeer bruikbaar maakt voor onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog.

Proces-verbalen

Een proces-verbaal van de politie is een officieel op papier gesteld verslag over een ongeluk, overtreding of misdrijf dat heeft plaatsgevonden. Deze documenten bevatten feitelijke gegevens over de gebeurtenissen, zoals die zijn vastgesteld door de betrokken ambtenaar. Proces-verbalen bevatten ook verklaringen van verdachten, slachtoffers en getuigen, waardoor ze een gedetailleerd beeld schetsen van de omstandigheden en betrokken partijen. De proces-verbalen zijn uitgebreider dan de dag- en nachtrapporten en geven meer context en details.

In de proces-verbalen komen ook veel vrouwen voor. Ze zijn vaak betrokken als slachtoffers, bijvoorbeeld in gevallen van huiselijk geweld, aanranding of seksueel misbruik. De verhalen die je tegenkomt in de proces-verbalen kunnen dan ook heftig zijn. De [proces-verbalen van de gemeentepolitie Assen](#) beslaan een periode van 1937 tot 1945.

1.5 Rechtbankarchieven

In het archief van de rechtbank zijn documenten te vinden over uiteenlopende zaken. Zo vind je hier rechtszaken over misdrijven, faillissementen, echtscheidingen, adoptie en voogdij. In het Drents Archief zijn van verschillende [gerechtelijke instellingen](#) archieven ondergebracht.

Voordat je onderzoek gaat doen in de rechtbankarchieven, is het handig om te weten wanneer de zaak zich afspeelde en welke rechter de zaak behandelde: het **kantongerecht** of de **arrondissementsrechtbank**. Via de zogenaamde **rolboeken** van strafzaken die zijn behandeld kun je zoeken naar de zaak. Aan de hand van een rolnummer kun je op zoek gaan naar het vonnis en eventueel de achterliggende stukken: de processen-verbaal.

Van personen die zijn veroordeeld voor een wanbedrijf in de negentiende eeuw kun je het [vonnissenregister](#) raadplegen. In het vonnissenregister kan gezocht worden op naam. In het register zijn aan elke naam een toegangs-, inventaris- en vonnisnummer gekoppeld, waarmee je het vonnis van de rechter eenvoudig kunt vinden.

Een groot aantal strafvonnisen uit de negentiende eeuw is inmiddels gedigitaliseerd en online te raadplegen. De strafvonnisen die nog niet zijn gedigitaliseerd, deze kunnen op de studiezaal van het Drents Archief geraadpleegd worden.

In het hoofdstuk [Misdad en straf](#) van de studiegids voor stamboomonderzoek is een uitgebreide uitleg te vinden over het raadplegen van rechtbankarchieven.

Tip! Wanneer je de datum weet waarop iemand is veroordeeld kun je veel eenvoudiger de archieven van de rechtbanken doorzoeken. De online krantendatabase [Delpher](#) is een goed hulpmiddel als je niet weet wanneer iemand is veroordeeld. Als je in Delpher zoekt op naam plus het woord 'rechtbank' kun je een krantenbericht tegenkomen met daarin een kort verslag van de uitspraak en de datum waarop het vonnis werd uitgesproken. Het is echter ook goed om nog naar het archief te gaan: de processtukken zijn veel uitgebreider dan de krantenberichten en geven ook de strafmaat weer.

1.6 Collectie Drentse Schrijvers

In de [collectie \(Drentse\) schrijvers](#) zijn manuscripten, brieven, krantenartikelen en overige archivalia van schrijvers en dichters opgenomen. In dit archief komen ook veel vrouwen voor. In de collectie is van de volgende schrijfsters bronmateriaal te vinden.

- [Marga Kool](#) (1949)
- [Johanna Hindrika Bergmans-Beins](#) (1879-1948)
- [Daisy Stork-van der Kuyl](#) (1912-2000)
- [Ebelina Bruins](#) (1938)
- [Grietje Clewits](#) (1883 – 1962)
- [Gré Seidell-Broekhuizen](#) (1929)
- [Ria Westerhuis](#) (1949)
- [Janet Baron-Lopers](#) (1965)
- [Aagje Blink-Lindeman](#) (1951)
- [Jannie Boerema](#) (1946)
- [Alie Brals-Luinge](#) (1920-2009)
- [Annije Maria Brans](#) (1963)
- [Delia Bremer](#) (1969)
- [Janny Bruins](#) (1955)
- [Geertje Enting](#) (1974)
- [Leny Hamminga](#) (1954)
- [Joke Hofsteenge](#) (1958)
- [Miny Hofsteenge](#) (1946-2018)
- [Geesje Hoving](#) (1948-2020)
- [Cobi de Jonge](#) (1946-2022)
- [Jannie Kok-Wolbers](#) (1933-2024)
- [Jennie Lambers-Niers](#) (1956)
- [Tea Nijhuis](#) (1953)
- [Beate Plenter](#) (1939-2013)

- [Suze Sanders](#) (1953)
- [Hennie Stokker-Stadman](#) (1956)
- [Cathrien Thalen](#) (1948)
- [Gea Tiemens](#) (1964)
- [Roelie de Weerd](#) (1942)
- [Elisabeth Catharina Margaretha \(Bets\) Frijling-Schreuder](#) (1908-2003)

Mevrouw Pol-Slomp, schrijvend aan tafel. Collectie ter Haar, Drents Archief. 1920-1935

1.7 Vereniging Ons Dorpshuis

In 1915 werd de [Vereniging Ons Dorpshuis](#) in Eelde opgericht. De directe aanleiding was de alarmerende uitslag van een enquête door de Volksbond tegen Drankmisbruik, die wees op ernstige problemen in Paterswolde en omgeving. Oprichtster **Gesina Bähler-Boerma** wijdde de oorzaken van het drankmisbruik aan 'onwetendheid en levensleegte'. Als remedie tegen die leegte stelde zij een dorps huis voor, waarbij zij zich baseerde op het Leidse Volkshuis. Samen met prof. dr. H.U. Meijboom, emeritus-hoogleraar in de theologie, nam Bähler-Boerma het initiatief tot de oprichting van Ons Dorpshuis. Het initiatief van Bähler-Boerma en Meijboom diende als voorbeeld voor soortgelijke dorps huizen in Groningen, Friesland en Drenthe. Het had daarmee een bredere impact op de verbetering van het plattelandsleven in Noord-Nederland.

De vereniging Ons Dorpshuis begon haar activiteiten met het inrichten van een leeszaal en bibliotheek en vanaf 1919 werd ook een kinderbibliotheek toegevoegd. Daarnaast organiseerde de vereniging naaicursussen en land- en tuinbouw cursussen. Tijdens de tuberculose epidemie in 1916 nam de vereniging ook de bestrijding van tuberculose op zich, ondersteund door subsidies van het Rijk en een samenwerking met het Groene Kruis. Dit werk

leidde tot de oprichting van Stichting Eelder Woningbouw in 1917, die zich richtte op het verbeteren van huisvesting in de regio. In 1922 richtte de vereniging een Lagere Tuinbouwschool op en in 1926 werd een kleuterklas gestart.

Het archief van Ons Dorpshuis bevat veel informatie over vrouwen die actief betrokken waren bij sociale, educatieve en gezondheidsinitiatieven. Het toont aan hoe vrouwen zoals Bähler-Boerma een sleutelrol speelden in de opbouw van de samenleving, en biedt een rijke bron voor onderzoek naar de invloed van vrouwen op dorpsgemeenschappen. Raadpleeg de [inleiding van het archief](#) en het archief [Bond van Dorpshuizen in de provincie Drenthe](#) voor meer informatie en bronnen over de oprichting en activiteiten van de vereniging Ons Dorpshuis.

Ons Dorpshuis te Paterswolde. Collectie OI Eel, 1955

1.8 Centrale Vereniging van den Opbouw van Drenthe

Een archief waar veel bronnen zijn te vinden over vrouwen en meisjes in Drenthe is het archief van de opbouworganisatie [Centrale Vereniging voor den Opbouw van Drenthe](#) (Opbouw Drenthe). Deze organisatie werd in 1925 opgericht op initiatief van Commissaris van de Koningin J.T. Linthorst Homan, als reactie op de sociaaleconomische crisis in de veengebieden.

Het werk van Opbouw Drenthe richtte zich in de eerste jaren van haar bestaan op de buurthuizen in Nieuw-Dordrecht, Zwartemeer, Emmerschans, Emmer-erfscheidenveen, Bargercompascuum en Witteveen. Voor alle leeftijdsgroepen waren er activiteiten in de buurthuizen: consultatiebureaus voor zuigelingen en cursussen voor moeders van baby's; kleuterklassen; clubwerk voor schoolkinderen; timmer-, teken-, kook- en naaicursussen voor

de oudere jeugd; cursussen, lezingen, bibliotheken en huishoudelijke voorlichting voor volwassenen. Meisjes uit het veengebied werden opgeleid voor dienstbode in de stad, jongens werden uitgezonden naar pleeggezinnen in de Gelderse Achterhoek.

Na de economische crisis van 1929 breidde Opbouw Drenthe haar werk uit, omdat bleek dat de nood ook in andere delen van de provincie groot was. De activiteiten kregen een meer provinciaal karakter, met diensten op het gebied van [kleuterscholen](#), [jeugdwerk](#), [jeugdzorg en maatschappelijk werk](#), [nijverheidsonderwijs](#), [huishoudelijke voorlichting](#) en [vrouwelijke hulpverlening](#).

Raadpleeg de [inleiding van het archief](#) en het boek *Voor Den Opbouw van Drenthe: Vrouwen, maatschappelijk werk en modernisering in Drenthe 1915-1951* van Margrith Wilke voor meer informatie over de werkzaamheden van Opbouw Drenthe.

1.9 Index Kentekens D1

In de [index Kentekens D1](#) zijn alle 29.000 Drentse kentekens die tussen 1906 en 1950 zijn uitgegeven terug te vinden. Via de [zoekmachine](#) kan worden uitgezocht of vrouwen in die tijd auto's bezaten.

2 Onderwijs

Introductie

Tot de negentiende eeuw hadden meisjes en vrouwen slechts beperkte toegang tot formeel onderwijs. Dit veranderde met de invoering van de leerplicht in 1901 en de oprichting van meisjesscholen. Pioniers zoals Aletta Jacobs, de eerste vrouwelijke student en arts in Nederland, baanden een weg voor vrouwen in het hoger onderwijs. In de loop van de twintigste eeuw groeide de deelname van vrouwen in alle onderwijsniveaus sterk, wat bijdroeg aan de economische en maatschappelijke emancipatie van vrouwen. In dit hoofdstuk lees je meer over kleuter-, lager- en voortgezet onderwijs. Het Drents Archief beschikt over meerdere interessante archieven die voor verder onderzoek zijn te raadplegen.

Tip! Raadpleeg de website [Drents Archiefnet](#) wanneer je provincie breed onderzoek wilt doen. Zo liggen archieven van gemeentebesturen bijvoorbeeld in de archieven van de desbetreffende gemeente. Deze bevatten vaak veel bronnen over de organisatie van het onderwijs aldaar.

2.1 Kleuteronderwijs

In de negentiende en twintigste eeuw stonden kleuterscholen ook bekend als **bewaar- of fröbelscholen**, vernoemd naar de pedagoog Friedrich Fröbel, die in Duitsland de eerste kleuterschool oprichtte. Na de verordening op het kleuteronderwijs in 1918 kwamen in het hele land gemeentelijke bewaarscholen, waar ook meisjes naar toe gingen. In het [secretarieearchief van de gemeente Assen](#) zijn meer bronnen te vinden over de bewaarschool in Assen. In Assen was daarnaast de [Asser Fröbelvereniging](#) actief.

De [Centrale Vereeniging van den Opbouw van Drenthe](#) (Opbouw Drenthe) hield zich vanaf 1925 bezig met het opzetten van kleuterscholen. In eerste instantie werden kleuterscholen gevestigd in buurthuizen in de veengebieden om veenarbeidsters te ontlasten en te voorkomen dat oudere kinderen de zorg voor hun jongere broertjes en zusjes op zich zouden nemen. In de buurthuizen werden kleuters opgevangen, hier leerden ze spelenderwijs over hygiëne, werden ze voorbereid op de discipline van het basisonderwijs en kregen ze extra voeding wanneer dat nodig was.

Vanaf 1930 zette Opbouw Drenthe een speciale [Dienst der kleuterscholen](#) op, die zich bezighield met het opzetten van kleuterscholen in de hele provincie. Deze dienst was ook verantwoordelijk voor de opleiding tot kleuterleidsters. In het archief van de [Rijks pedagogische Academie te Meppel](#) zijn stukken te vinden over de opleidingscursussen voor kleuterleidsters die door de Opbouw Drenthe werden verzorgd. In het archief van de [Vereniging Ons Dorpshuis in Eelde](#) zijn bronnen te vinden over het opzetten van de kleuterschool aldaar.

In het Drents Archief worden ook de archieven van de opleidingsscholen voor kleuterleidsters in [Meppel](#) en [Emmen](#) bewaard. Daarnaast bevatten de [archieven van kleuter- en lagere scholen in de gemeente Assen](#) bronnen over het kleuteronderwijs in de periode van de jaren zestig tot en met de jaren tachtig.

Tussen 1928 en 1931 was **Lize de Haan** (1881-1966) inspectrice van kleuterscholen bij de Centrale Vereniging van de Opbouw Drenthe. De Haan werkte mee aan het opzetten van kleuterscholen in de buurthuizen en speelde een belangrijke rol in de vormgeving van het kleuteronderwijs aldaar. Zij werd gezien als expert op het gebied van voorbereidend onderwijs; zo publiceerde ze meerdere werken over kleuteronderwijs-methodieken en gaf ze cursussen en lezingen voor de Bond van Nederlandse Onderwijzers. Over haar werk bij de Opbouw schreef zij: "t werk bij de Opbouw vond ik dringend nodig en 't had mijn hele hart [...] De resultaten van de [kleuterleidster]opleiding bleken bevredigend. Binnen de gegeven omlijsting was alles zo goed mogelijk ingericht." In 1931 werd De Haan directrice van de Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzeressen bij het voorbereidend onderwijs in Den Haag. Voor haar werk en inzet op het gebied van het kleuteronderwijs werd zij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Kleuteronderwijs, vermoedelijk te Assen. Circa 1930. Stichting Opbouw Drenthe, collectie Drents Museum

2.2 Lager onderwijs

Rond 1850 waren er in de hele provincie Drenthe lagere scholen, waardoor de meeste Drenten, onder wie ook meisjes, toegang hadden tot het onderwijs. Met de invoering van de leerplichtwet in 1901, die alle kinderen verplichtte naar school te gaan, nam het aantal naar schoolgaande meisjes verder toe. Stukken aangaande het lager onderwijs zijn te vinden in het archief van de [Gedeputeerde Staten](#), [Bestuursarchief provincie Drenthe](#) en het [Secretariearchief gemeente Assen](#).

Helaas zijn veel schoolarchieven verloren gegaan, waardoor het lastig is om informatie te vinden over meisjes in het lager onderwijs. Toch zijn er in het archief nog enkele sporen van het lager onderwijs te vinden. In het secretariearchief van de gemeente Assen zijn bijvoorbeeld [lijsten](#) ondergebracht van kinderen die leerplichtig waren tussen 1911-1915. In het Oud-Archief van de gemeente Assen zijn [lijsten](#) te vinden van leerlingen die tussen 1918 en 1943 naar de lagere school gingen.

Daarnaast is ook het archief van de [Commissie voor Buitengewoon Lager Onderwijs Drenthe](#) ondergebracht bij het Drents Archief. Deze commissie was in 1948 in het leven geroepen door de Gedeputeerde Staten en onderzocht de staat van het Buitengewoon Lager Onderwijs in Drenthe. Ook stimuleerden zij de verspreiding van scholen voor laagbegaafden.

2.3 Huishoud-, nijverheids- en landbouwhuishoudonderwijs

Het huishoudonderwijs in Nederland begon met de oprichting van de Haagsche Kookschool in 1888. Het huishoudonderwijs had als doel meisjes op te leiden voor een baan als huishoudster of dienstbode, of om hen voor te bereiden op hun toekomstige rol als huisvrouw. De lessen waren gericht op praktische vaardigheden zoals koken, huishoudbeheer, handwerken en voedingsleer.

In het Drents Archief zijn de archieven van de [Nutsvljitschool te Assen](#) ondergebracht. Op deze school konden zowel jongens als meisjes lessen volgen. De school was opgezet door het departement Assen van de [Maatschappij tot Nut van 't Algemeen](#) en stelde zich ten doel om de leerlingen nuttige vaardigheden aan te leren zodat ze een extra inkomstenbron voor de toekomst hadden.

4 meisjes tijdens een kookles aan een Nijverheidsschool, circa 1930. Stichting Opbouw Drenthe, collectie Drents Museum

Opbouw Drenthe bood vanaf de jaren dertig ook nijverheidskursussen, kooklessen en opleidingen tot dienstboden aan. Voor een paar centen per les konden de meisjes in buurthuizen lessen volgen over onder andere naaien, persoonlijke verzorging, omgangsvormen, kinderverzorging en ziekenverzorging. In de veenstreken bleek namelijk behoefte te zijn aan huishoudonderwijs, omdat veel meisjes uit veen- en landarbeidersgezinnen vanwege werk en het oogstseizoen geen tijd hadden voor school. Daarnaast werkten de meeste meisjes van jongs af aan mee op het land, waardoor zij weinig kennis hadden van het huishouden. Dat was in het licht van het destijds heersende discours over vrouwen onacceptabel. Vrouwen moesten immers goede huisvrouwen worden en zorgdragen voor hun gezin, dat als het fundament van de samenleving werd beschouwd. In het archief van de Opbouw Drenthe vind je meer informatie en bronnen over het [nijverheidsonderwijs voor meisjes](#). In het archief van [Ons Dorpshuis in Eelde](#) is archiefmateriaal te vinden over het nijverheidsonderwijs voor meisjes aldaar.

Onder de paraplu van Opbouw Drenthe werd ook de [Vereniging voor Huishoudelijke Voorlichting](#) opgericht. De vereniging richtte zich op het ondersteunen van vrouwen en het bevorderen van hun vaardigheden op het gebied van huishoudelijke taken. Dit doel werd nagestreefd door het organiseren van bijeenkomsten, het verspreiden van informatief materiaal over onderwerpen als hygiëne, kinderverzorging, woninginrichting en huishoudkunde, en door het oprichten van kleuterscholen. Het archief bevat onder meer notulen, jaarverslagen en registraties van cursisten, die inzicht bieden in de activiteiten en het bereik van de vereniging.

In Drenthe werd ook aandacht besteed aan het landbouwhuishoudonderwijs. In 1925 werd in Emmen de eerste landbouwhuishoudschool opgezet door het [Drents Landbouw Genootschap](#). Het genootschap speelde een belangrijke rol in het stimuleren van landbouwonderwijs in Drenthe. In het archief van het Drents Landbouw Genootschap zijn verschillende bronnen over de landbouwhuishoudschool te vinden. Ook in de archieven van [Opbouw Drenthe](#), [Vereniging Ons Dorpshuis te Eelde](#), [H. A. van Riel-Smeenge](#) en het [Secretarieearchief gemeente Assen](#) zijn archiefstukken te vinden over landbouwhuishoudonderwijs.

Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge (1879 – 1958) werd op 11 oktober 1879 in Assen geboren en was de dochter van mr. Harm Smeenge en Margaretha Jantina Mos. Van Riel-Smeenge volgde een opleiding aan de Bijzondere Nuts Kweekschool voor Onderwijzeressen in Arnhem. Na het behalen van haar diploma ging zij aan de slag als onderwijzeres in Amsterdam. In 1906 trouwde zij met Willem Hendrik van Riel. Na hun huwelijk vestigde het echtpaar zich in de gemeente Haarlemmermeer, waar zij betrokken waren bij het opzetten van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht. Het gezin verhuisde in 1916 naar Emmen nadat Willem Hendrik daar directeur van het postkantoor werd.

In 1917 werd Van Riel-Smeenge benoemd tot arrondissementsschoolopziener in Emmen. Deze functie moest zij in 1924 opgeven omdat een wetswijziging het vervullen van openbare ambten door gehuwde vrouwen verbood. Deze maatregel werd in 1926 ingetrokken, waarna Van Riel-Smeenge in datzelfde jaar inspectrice van het lager onderwijs in de regio Borger werd en in 1936 in Assen. In haar werk als inspectrice zette Van Riel-Smeenge zich in voor de verbetering van het onderwijs, waarbij ze specifiek aandacht besteedde aan onderwijs voor meisjes. Daarnaast speelde ze een belangrijke rol in de oprichting van landbouwhuishoudscholen in Drenthe.

Op zowel politiek als sociaal terrein was Van Riel-Smeenge actief. Zo zette zij zich in voor de bevordering van het volksonderwijs, was zij bestuurslid van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen en bekleedde zij het voorzitterschap van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. Bovendien was zij van 1923 tot 1927 vertegenwoordigster voor de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' in de gemeenteraad van Emmen. Ook zat zij in het hoofdbestuur van "De Vrijheidsbond". Ter bestrijding van de gevolgen van werkloosheid richtte zij in de jaren twintig steuncomités op.

Het archief van [Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge](#) is ondergebracht bij het Drents Archief.

2.4 Voortgezet onderwijs

De wet op het middelbaar onderwijs van 1863 introduceerde nieuwe onderwijstypen voor het voortgezet onderwijs: de burgerschool, de hogere burgerschool en de middelbare school voor meisjes. Hoewel de wet de toelating van meisjes tot de hogere burgerschool niet verbood, moesten meisjes tot 1907 een schriftelijk verzoek indienen bij de minister van Binnenlandse Zaken om tot de hogere burgerschool te worden toegelaten.

In Drenthe waren er hogere burgerscholen in Assen, Coevorden, Emmen en Meppel. De archieven van [Rijks Hogere Burgerschool te Coevorden](#) en [Rijks Hogere Burgerschool te Meppel](#) zijn ondergebracht in het Drents Archief. Het Drents Archief beschikt niet over het archief van de hogere burgerschool in Assen, maar heeft wel het archief van haar opvolger: het [Dr. Nassaucollege](#).

Daarnaast is in het Drents Archief ook het archief van het [gymnasium van Assen](#) te vinden. In dit archief bevinden zich onder andere leerlingenkaarten, jaarverslagen, docentenregisters en statistische gegevens. Hierin zijn ook meisjes en vrouwelijke docenten te vinden.

Tettje Clasina Jolles (1881-1972) was in 1893 de eerste vrouwelijke leerling van het gymnasium in Assen. In 1899 schreef ze zich in voor een studie natuur- en wiskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Drie jaar lang reisde zij elke dag op en neer met de trein naar deze stad. Na drie jaar in Groningen te hebben gestudeerd, vervolgde ze haar studie in Leiden, waar ze werkte onder de befaamde natuurkundige en Nobelprijswinnaar Heike Kamerlingh Onnes. In Leiden ontmoette ze Jacob Clay, met wie ze in 1908 trouwde. In 1920 verhuisde het echtpaar naar Bandung in Nederlands-Indië, waar Jacob benoemd werd tot hoogleraar natuurkunde aan de nieuwe Technische Hogeschool aldaar. Tettje assisteerde haar man in het natuurkundelaboratorium, waar ze gezamenlijk metingen uitvoerden naar de intensiteit van atmosferische straling. Hun onderzoek droeg bij aan een dieper begrip van kosmische straling.

Tettje Jolles met collega's in Leiden. Bron: Lewis Pyenson, *Empire of Reason: Exact Sciences in Indonesia, 1840-1940*

In [Assen](#), [Coevorden](#), [Emmen](#) en [Meppel](#) waren Rijks Pedagogische Academies gevestigd, waar leerlingen een opleiding konden volgen tot docent voor het lager onderwijs. Rijks pedagogische academies werden ook wel **rijksnormaalscholen** of **kweekscholen** genoemd.

Tip! Ben je op zoek naar docentes uit de negentiende of twintigste eeuw? Kijk dan eens in het [Drentsch jaarboekje](#). Onder de rubriek 'Onderwijs' zijn alle scholen en onderwijzers van de provincie Drenthe opgenomen, inclusief particuliere muziek- en tekendocenten. Daarnaast zijn in het jaarboek ook vrouwen te vinden die lesgaven op fröbelscholen (kleuterscholen).

2.5 Naar de universiteit

Tot 1871 was het voor vrouwen in Nederland niet mogelijk om te studeren. Men geloofde dat studeren de belangrijkste rol van vrouwen, namelijk die van huisvrouw, in de weg zou staan. Daarnaast heerste het idee dat vrouwen minder intelligent waren dan mannen en dat een opleiding te zwaar zou zijn voor hun fysieke gestel.

Daar kwam verandering in toen Aletta Jacobs (1854 – 1929) geneeskunde ging studeren aan de Rijksuniversiteit Groningen in 1871. Van jongs af aan was zij vastberaden om, net als haar vader en oudere broer, dokter te worden. Dit ging echter niet vanzelf. In een brief aan minister Thorbecke moest zij toestemming vragen om zich te mogen inschrijven op de universiteit. Een definitieve beslissing kwam echter nog niet: eerst moest zij een jaar proef studeren. Hoewel het een zwaar jaar was, kreeg zij na het succesvol behalen van enkele tentamens toestemming om verder te studeren. Uiteindelijk slaagde Aletta in 1878 voor haar artsenexamen, waarmee ze de eerste vrouwelijke Nederlandse arts werd.

In Drenthe was geen universiteit, waardoor Drenten naar instellingen buiten de provincie moesten wanneer zij verder wilden studeren. De meesten van hen gingen naar Groningen, onder wie een aantal vrouwen. Van elke universiteit zijn de gegevens over studenten, professoren en promoties gepubliceerd.

Tip! In de jaarboeken van universiteiten zijn namenlijsten opgenomen van studenten die op dat moment studeerden aan de universiteit. Bij de namen staat ook vermeld waar zij vandaan kwamen en wat zij studeerden. [Rijksuniversiteit Groningen](#), [Radboud Universiteit Nijmegen](#) en [Wageningen University & Research](#) hebben hun jaarboeken gedigitaliseerd.

Verder lezen

- Boekholt, P.Th.F.M. en E.P. de Booy. *Geschiedenis van de school in Nederland* vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd. Maastricht, 1987.
- Bosch, M. *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid: Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam, 2005.
- Burg, van der, M. *Een half miljoen boerinnen in de klas. Landbouwhuishoudonderwijs vanaf 1909*. Heerlen, 1988.
- Burg, van der, M. en I. van Huet. "Niet het diploma, maar het huwelijk maakte je tot boerin. Onderwijs voor agrarische vrouwen vanaf 1850 tot 1940." In: *Een tien voor vlijt: meisjesonderwijs vanaf de oudheid tot de MMS*. Dekker, K. den, et al. (eds), Zutphen, 1992.
- Dodde, N.L. *Het Nederlandse onderwijs verandert: ontwikkelingen sinds 1800*. Muiderberg, 1983.
- Haan, de, L. *Leidraad de methodiek in kleuterschool*. Utrecht, 1937.
- Haan, de, L. *Fröbels Plaats in de Moderne Onderwijssystemen*. Groningen, 1956.
- Rooy, de, P. *Een geschiedenis van het onderwijs in Nederland*. Amsterdam, 2023.

3 Gezondheid en zorg

Groepsfoto verpleegkundigen en doktoren in Assen, circa 1950. Collectie L. Lager, Drents Archief

Introductie

Voor de tweede helft van de negentiende eeuw bemoeide de overheid zich nauwelijks met de gezondheid van haar burgers. Tot dan toe was de zorg voor zieken, ouderen en armen vooral een zaak van particuliere initiatieven, zoals liefdadigheidsinstellingen, kerken en filantropen. De opkomst van kruisverenigingen aan het begin van de twintigste eeuw zorgde voor enige verbetering van de levensomstandigheden. Ook de Centrale Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe droeg hieraan bij.

In Drenthe speelde het traditionele 'noaberschap' nog altijd een belangrijke rol. Dit fenomeen van burenhulp en gemeenschapszin was eeuwenlang de belangrijkste manier waarop mensen voor elkaar zorgden in tijden van nood, ziekte en overlijden. Hulp van buitenaf werd soms nog met enige argwaan ontvangen.

Pas na de Tweede Wereldoorlog werd een allesomvattende verzorgingsstaat de norm. De overheid nam een steeds grotere rol op zich in het financieren van voorzieningen die het welzijn van de burgers moesten verbeteren, waarmee de basis werd gelegd voor de verzorgingsstaat zoals we die nu kennen. Ook in Drenthe diende zich in de jaren vijftig een bont gezelschap aan van kraamverpleegsters, wijkzusters en gezinsverzorgsters.

Het beleid en de zorgverlening in deze periode waren sterk gericht op het welzijn van het gezin, dat destijds werd beschouwd als de fundamentele hoeksteen van de samenleving. Binnen deze context lag de nadruk op het functioneren van de huisvrouw, die werd geacht haar gezin op de juiste wijze te verzorgen. De zorg voor vrouwen in deze periode was dus primair instrumenteel van aard: ze richtte zich op het ondersteunen van vrouwen in hun rol als huisvrouw en moeder, in plaats van op hun welzijn als individu.

In dit hoofdstuk van de onderzoeksgids lees je onder andere over armenzorg, het kruiswerk dat in Drenthe werd opgezet, bakers en vroedvrouwen, de gezinszorg en de geestelijke gezondheidszorg. Deze onderzoeksgids bevat een apart hoofdstuk gewijd aan het onderwerp seksualiteit.

Tip! Het [FNI](#) is het online kenniscentrum voor de geschiedenis van verpleging en verzorging in Nederland. Op de website vind je informatie en artikelen en kun je de (online) collectie bekijken. Het instituut bevordert historisch onderzoek door kennis over verpleegkundige en verzorgende beroepsgroepen te stimuleren, faciliteren en publiceren.

3.1 Armenzorg

Voor wie niet in het eigen onderhoud kon voorzien, waren er, variërend per plaats of regio, mogelijkheden om ondersteuning te krijgen. Veel moet daar echter niet bij worden voorgesteld: de behoeftige kreeg soms een paar extra stuivers, wat kleding, brandstof en wat voedsel om te kunnen overleven. De armenzorg viel voor lange tijd in handen van de diaconie. In de [archieven van kerken](#), met name van de diaconieën, zijn bronnen te vinden over arme personen en hoe zij ondersteund werden. De verstrekking van bijstand aan armen en behoeftigen ging gepaard met een grondige controle van hun leefomstandigheden. Hierbij werd niet alleen hun financiële situatie beoordeeld, maar ook hun morele en sociale gedrag. Om deze reden bevatten diaconiearchieven naast financiële gegevens soms ook gedetailleerde informatie over de levenswandel van de betrokkenen. In het [hoofdstuk Armenzorg](#) van de studiegids voor stamboomonderzoek lees je meer over het doen van onderzoek in de diaconale archieven.

In Meppel en Hoogeveen bestonden vanaf het begin van de achttiende eeuw armhuizen. In de rest van Drenthe werden vanaf het midden van de negentiende eeuw armhuizen opgericht. De mannen, vrouwen en kinderen die in de armhuizen terechtkwamen moesten verplicht werkzaamheden verrichten, meehelpten in het huishouden en producten vervaardigen die door het armhuis konden worden verkocht. De opbrengsten hiervan gingen naar het armhuis, zodat de kost- en inwoning van de bewoners deels werd vergoed. Daarnaast werd het armhuis gezien als een nuttig instrument ter opvoeding en disciplineren van de armen. De 'armvader' en 'armmoeder' waren verantwoordelijk voor deze taak. Samen zorgde zij ervoor dat iedere bewoner zich aan de regels hield, op tijd uit bed kwam en aan het werk ging. Als vuistregel geldt dat armhuizen van vóór 1850 vaak werden beheerd door diaconieën, wat terug te vinden is in hun financiële administratie. Van een aantal armhuizen zijn archiefstukken of soms hele archieven bewaard gebleven. In het Drents Archief zijn stukken te vinden van armhuizen in [Meppel](#), [Sleen](#), [Norg](#), [Westerbork](#) en [Peize](#). Armhuizen van na 1850 werden meestal door de gemeente ondersteund. Informatie en bronnen over gemeentelijke armhuizen kunnen worden teruggevonden in de notulen of brievenboeken van Burgemeester en Wethouders en soms ook in de gemeentelijke jaarverslagen over armenzorg.

Op basis van de Armenwet van 1854 werden gemeentelijke instellingen opgericht met als doel het bieden van ondersteuning aan hulpbehoevenden. Wanneer familie, kerkelijke of particuliere instanties niet in staat waren om adequate zorg te leveren, nam het **Burgerlijk Armbestuur** deze taak over. Deze gemeentelijke organisatie was tussen 1854 en 1964 verantwoordelijk voor het coördineren van hulpverlening aan armen, zieken en mensen met een beperking in Nederland. In de praktijk bleef armenzorg voor een groot deel in handen van kerkelijke instanties. In het Drents Archief ligt het archief van het [Burgerlijk Armbestuur te Assen](#). Raadpleeg het [Drents Archiefnet](#) voor provincie breed onderzoek.

Daarnaast bestonden in Drenthe particuliere burgerinitiatieven voor armenzorg. In het Drents Archief ligt bijvoorbeeld het archief van de [Vereniging voor Armenzorg te Assen](#). Deze vereniging werd in 1891 opgericht en bestond uit een hoofdbestuur en een commissie van armbezoekers. De armbezoekers bezochten gezinnen om te beoordelen of zij in aanmerking kwamen voor extra hulp. Hoewel het doorgaans de man was die een aanvraag indiende, hij werd immers als hoofd van het gezin beschouwd, bevat dit archief ook vermeldingen van vrouwen. Het betreft met name weduwen en vrouwen van wie de echtgenoot gedetineerd was. Het archief bevat onder andere rapporten van armbezoekers over de leefomstandigheden van gezinnen, registers van hulpaanvragers, jaarverslagen met statistieken, en notulen en correspondentie van het hoofdbestuur en de commissie armbezoekers.

Ook van andere particuliere initiatieven heeft het Drents Archief archiefmateriaal liggen. Zo heeft het Drents Archief materiaal van het [Centraal Algemeen Comité van steun voor arbeidersgezinnen](#), de [Vereniging Fonds Ondersteuning Weduwen en Weezen van onderwijzers](#) en van [het Provinciale Weduwen- en Weezenbeurs Hervormde predikanten](#).

Tip! Raadpleeg de database van [Verenigingen voor armenzorg en armoedepreventie in de negentiende eeuw](#) van het Huygens Instituut voor een totaaloverzicht van liefdadigheidsinstellingen. De database bevat informatie over onder andere de oprichtingsdatum, doelstelling, bestuursleden en activiteiten van een vereniging en kunnen worden gefilterd op provincie.

3.2 Kruiswerk in Drenthe

Aan het eind van de negentiende eeuw kwamen in Nederland kruisverenigingen op. De introductie van het Groene Kruis in Drenthe vond plaats in 1903 met de oprichting van de plaatselijke vereniging het Groene Kruis De Wijk-Koekange. In de daaropvolgende jaren werden in alle andere Drentse gemeenten Groene Kruisverenigingen opgericht, met Westerbork als hekkensluiter in 1914.

De kruisverenigingen waren particuliere organisaties die zich richtten op het geven van voorlichting over volksgezondheid en hygiëne, het voorkomen en bestrijden van besmettelijke ziektes, het verzorgen en verplegen van zieken thuis, en het uitlenen van verpleegmaterialen en hulpmiddelen. De kruisverenigingen die werden opgericht waren georganiseerd naar geloofs- of politieke richting en waren gericht op de arbeidsklasse. Naast het neutrale Groene Kruis, werden in Drenthe ook enkele Oranje-Groene Kruisverenigingen (protestants-christelijk) en Wit-Gele Kruisverenigingen (Rooms-Katholiek) opgericht.

Dankzij de inspanningen van de plaatselijke kruisverenigingen beschikten de meeste Drentse dorpen voor de Tweede Wereldoorlog over een wijkverpleegster. In 1910 waren er wijkverpleegsters werkzaam in Assen, Emmen, Hoogeveen, Meppel en Ruinerwold. Na de Tweede Wereldoorlog werd de wijkverpleging via de provinciale kruisvereniging steeds meer regionaal georganiseerd.

In het archief van de [Voorgangers van de Stichting Kruiswerk Drenthe](#) zijn bronnen van de verschillende kruisverenigingen in Drenthe te vinden. Het archief bevat daarnaast stukken van [de vereniging van de bestrijding der tuberculose](#) en de [kraamverplegersdienst te Assen](#).

Medewerksters Groene Kruis voor het kantoor in Paterswolde. Links: Grietje Visser, rechts: zuster Swart. 1955, collectie Ol Eel, Drents Archief

3.3 Gezondheidscommissie

De Gezondheidscommissie voor de gemeenten Assen, Roden, Peize, Eelde, Vries, Zuidlaren, Smilde en Norg (1903-1933) had als doel de hygiënische omstandigheden in de gemeentes te verbeteren. De commissie, met leden uit diverse vakgebieden, hield toezicht op wetten, verordeningen en zaken als water- en luchtkwaliteit, begraafplaatsen, drinkwater, scholen, en fabrieken. Klachten vanuit de bevolking werden onderzocht en waar nodig werd advies van de Inspecteur van Volksgezondheid ingeroepen. De commissie werd in 1933 opgeheven door verbeterde wetgeving, waardoor de taken van de commissie overbodig werden.

Het [archief van de gezondheidscommissie](#) is ondergebracht in het Drents Archief. Ook zijn er jaarverslagen van diverse gezondheidscommissies te vinden in de collectie jaarverslagen van diverse Drentse instellingen onder het kopje [gezondheidszorg en hygiëne](#). Raadpleeg het [Drents Archiefnet](#) voor provincie breed onderzoek.

3.4 Bakers, vroedvrouwen en kraamverzorgsters

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd een thuisbevalling meestal begeleid door een baker en/of een vroedvrouw. Bakers bleven een paar weken bij het gezin en zorgden na de bevalling voor moeder en kind. Vaak hadden zij geen medische opleiding gevolgd, maar waren het oudere vrouwen die zelf kinderen hadden grootgebracht en andere moeders hadden bijgestaan. Vroedvrouwen boden medische ondersteuning tijdens de geboorte en hadden vaak wel een medische opleiding genoten.

Tip! Voor een overzicht van vroedvrouwen uit de negentiende en twintigste eeuw in Drenthe kun je het [Drentsch jaarboekje](#) raadplegen. Bakers zijn een stuk lastiger te vinden in de archieven, omdat zij zich tot 1926 niet verplicht hoefden te registreren.

Eind jaren twintig van de twintigste eeuw wilde de overheid het 'wild bakeren' tegengaan door opleidingen tot kraamverzorgster op te zetten, die ook toegankelijk waren voor jonge vrouwen. Daarnaast was er behoefte aan betere scholing voor moeders en bakers. De nieuwe inzichten op het gebied van hygiëne en gezondheid drongen maar langzaam door tot de bevolking.

In 1924 had **Wilhelmina Jacoba Pelinck-Zijnen de Gier** al een kraamverplegingsdienst in Assen opgezet. De dienst maakte een begin met een opleiding voor kraamverzorgsters, zond kraamverzorgsters uit en gaf voorlichting aan aanstaande moeders. De Nederlandse overheid was zo onder de indruk van het werk van Wilhelmina dat naar haar voorbeeld door het hele land bakeropleidingen werden opgezet. De Asser kraamvereniging ging uiteindelijk op in de Provinciale Groene Kruisvereniging. In het archief van het Kruiswerk in Drenthe zijn stukken te vinden over de [opleiding van kraamverzorgsters](#) en de [kraamverplegersdienst te Assen](#).

Wilhelmina Jacoba Pelinck-Zijnen de Gier (1872-1934) speelde een belangrijke rol bij de oprichting van consultatiebureaus in Drenthe. Oorspronkelijk zou Wilhelmina een veelbelovend beeldhouwster worden, maar zij beëindigde haar artistieke carrière na haar huwelijk en zwangerschap. In 1919 verhuisde ze met haar man naar Assen. Hier richtte Wilhelmina zich op de verbetering van hygiëne voor moeder en kind. In 1921 sloot zij zich aan bij de 'Vereeniging tot Ondersteuning van Behoeftige Kraamvrouwen' en reorganiseerde deze. Enkele jaren later zette zij in Assen een Kraamverplegingsdienst op en zorgde zij ervoor dat het consultatiebureau een eigen gebouw kreeg. Vanaf 1925 was zij de drijvende kracht achter de commissie voor Hygiëne van Moeder en Kind. Haar doel was om in elk Drents dorp een consultatiebureau en kraamverplegingsdienst op te richten, wat bijna volledig was gerealiseerd bij haar overlijden in 1933. Voor haar werk en inzet werd Wilhelmina geridderd in de Orde van Nassau.

In het Drents Archief zijn meerdere bronnen te vinden over vroedvrouwen:

- Bronnen over vroedvrouwen in Drenthe voor 1880 zijn te vinden in de volgende archieven: [Gemeentearchief Meppel](#), [Verzameling van losse publicaties en plakaten](#), [Oude Staten archieven](#) en [Collectie Zwinderman](#).
- Voor informatie over vroedvrouwen na 1945 kun je terecht in het [Bestuursarchief provincie Drenthe](#).
- In het [Register van verlossingen](#) van verloskundige Grietje Bergsma-Huizing zijn aantekeningen te vinden van bevallingen die zij tussen 1899 en 1901 begeleidde in de omgeving van Assen.
- Wil je meer weten over de salariering van vroedvrouwen? Raadpleeg dan een van de archieven van de [Gedeputeerde Staten](#), de [Vereniging van Drentse Gemeenten](#), en het [Secretarieearchief gemeente Assen](#).

3.5 Hygiëne voor moeder en kind

Rond 1900 stierf in Drenthe één op de tien zuigelingen door onder andere een gebrek aan kennis over hygiëne. De net opgerichte Groene Kruisverenigingen probeerden dit tegen te gaan door professionele kraamhulp aan te bieden en moeder- en bakercursussen te organiseren, waarin aanstaande moeders en bakkers leerden over hygiëne, voeding en verzorging van pasgeborenen. Naast de Groene Kruisverenigingen was er in Drenthe nog een andere commissie actief die zich over dit probleem boog. In 1925 werd op initiatief van de Commissaris der Koningin Linthorst Homan de **Commissie voor de Hygiëne van Moeder en Kind** opgericht, waar Wilhelmina Jacoba Pelinck-Zijnen de Gier de stuwende kracht van werd. De commissie voor Hygiëne van Moeder en Kind speelde een grote rol in het opzetten van consultatiebureaus in de provincie Drenthe en werkte daarbij nauw samen met het Groene Kruis en Opbouw Drenthe. In de jaren dertig waren al meer dan vijftig consultatiebureaus in Drenthe opgericht. Daarnaast faciliteerde de commissie moedercursussen, zorgde ze voor kraamuitzetten, richtte ze een bakersopleiding op en organiseerde ze de uitzending van kinderen naar koloniehuisen. In 1944 ging de Commissie voor de Hygiëne van Moeder en Kind op in het Groene Kruis.

Meer informatie en bronnen over de Commissie voor de Hygiëne van Moeder en Kind zijn te vinden in de archieven van [Voorgangers van de Stichting Kruiswerk Drenthe](#), [Opbouw Drenthe](#) en de [Vereniging Ons Dorpshuis te Felde](#).

Cursus voor aanstaande moeders in Ons Dorpshuis te Paterswolde. Foto door Piet Kramer, circa 1930. Collectie Ol Eel, Drents Archief

3.6 Naar de huisarts

Van enkele huisartsen in Drenthe zijn archieven bewaard gebleven. De volgende bronnen over huisartsen zijn te raadplegen in het Drents Archief:

- In het [Drentsch jaarboekje](#) is een overzicht van huisartsen te vinden die actief waren in de negentiende en twintigste eeuw.
- In het archief van Huis te Westervelede is het [Register van inkomsten van dr. Joachimus Lunsingh Kymmell uit zijn artspraktijk, 1838-1860, met index op de namen van zijn patiënten](#) te vinden.
- In het archief [Brouwer en te Elim](#) zijn de apotheekboeken van de huisartsen H.A. Brouwer en zijn opvolger N.F. Bol te Elim te vinden. De apotheekboeken beslaan de periode van 1934 tot 1980.

Het Drents Archief beheert tevens de archieven van het **Wilhelmina Ziekenhuis Assen (WZA)** en een deel van het archief van het voormalige **Diaconessenhuis in Meppel**. De archieven van het WZA beslaan een uitgebreide periode: het oudste document, de originele oprichtingsakte, dateert uit 1907, en het meest recente stuk, de WZA-krant, stamt uit 2016. Deze archieven zijn waardevolle bronnen voor onderzoek naar de ontwikkeling van de gezondheidszorg door de tijd heen. De archieven moeten echter nog ontsloten worden, waardoor ze nog niet terug te vinden zijn in het digitale archievenoverzicht. Neem contact op met het [Drents Archief](#) wanneer je deze stukken voor onderzoek wilt raadplegen.

3.7 Gezinszorg

Tip! Gezinszorg kent een lange geschiedenis. Raadpleeg de [Canon van de gezinszorg](#) van het FNI voor een totaaloverzicht van belangrijke momenten in de geschiedenis van gezinszorg in Nederland.

Wanneer een huisarts of wijkverpleegkundige constateerde dat een moeder door ziekte niet in staat was de zorg voor haar kinderen op zich te nemen, werd gezinszorg ingeschakeld. Een gezinsverzorgster was vaak de hele dag aanwezig in het gezin en bood uitgebreide ondersteuning. Naast huishoudelijke taken en boodschappen doen, verzorgde zij de maaltijden, bracht zij de kinderen naar school, en ontving zij hen bij thuiskomst met thee en een koekje. Hiermee vervulde zij niet alleen een praktische rol, maar bood zij ook emotionele ondersteuning.

In Drenthe was de gezinshulp georganiseerd via verschillende regionale verenigingen, die elk een eigen achtergrond hadden: protestants-christelijk, katholiek of seculier. Soms maakte de gezinshulp ook deel uit van een bredere maatschappelijke organisaties, zoals Opbouw Drenthe. In de jaren tachtig begon een fusiebeweging die in 1992 leidde tot de oprichting van Thuiszorg Drenthe, waarin ook de gezinszorg werd opgenomen.

Het Drents Archief heeft meerdere archieven aangaande gezinszorg. Hieronder is een overzicht te vinden van archieven aangaande gezinszorg in Drenthe:

- [Bestuursarchief provincie Drenthe](#)
- [Archief van de Provinciale stichting voor gespecialiseerd gezins- en wijkwerk in Drenthe, 1957-1972](#)
- [Centrale Vereniging voor den Opbouw van Drenthe](#)
- [Provinciaal Bureau van de Nederlandsche Volksdienst te Assen](#) (raadpleeg voor meer informatie over de Nederlandse Volksdienst het hoofdstuk *Drentse vrouwen in de oorlog*)
- Kerkelijke instanties namen een groot deel van de gezinszorg op zich. Ook nadat de overheid de zorg had gereguleerd. In de [archieven van de kerkelijke gemeentes](#) zijn meerdere bronnen te vinden over gezinszorg.

Kijktip! Bekijk de aflevering [De uitgekleden hulp](#) van het geschiedenisprogramma *Andere Tijden* over gezinszorg in Nederland.

*Gezinszorg in Assen, 1960. Collectie
Gemeente Assen*

3.8 Vermoeide huisvrouwen

Direct na de Tweede Wereldoorlog organiseerde de [Drentse afdeling van het Nederlandse Volksherstel](#) vakantieweken 'voor huisvrouwen die te zwaar belast waren geweest, met als gevolg, ontredderde gezinnen'. De Nederlandse samenleving was na de oorlog ontwricht en diende opnieuw opgebouwd te worden. De gezondheid en het welzijn van de huisvrouw, in die tijd de spil van het gezin, was hierbij van belang. Het gezin werd namelijk gezien als de hoeksteen van de samenleving en moest goed functioneren en gezond zijn. Onder het motto 'Gezinsherstel is Volksherstel' probeerde het Nederlands Volksherstel met de vakantieweken een steentje bij te dragen aan de opbouw van Nederland na de oorlog.

Van 1946 tot 1950 werden de vakantieweken voor vermoeide huisvrouwen georganiseerd door het Nederlands Volksherstel waarbij zij werden bijgestaan door de vereniging [Vrouwelijke Hulpverlening](#). De vakantieweken werden georganiseerd in het gebouw van de Volkshogeschool Overcinge te Havelte. Gedurende de zomermaanden was het statige gebouw beschikbaar voor groepen van ongeveer 25 Drentse vrouwen, die er telkens een week vakantie konden houden. De vakantieweken waren niet alleen bedoeld om vrouwen rust en ontspanning te bieden, maar moesten ook 'geestelijke verfrissing en voorbereiding op de gezinstaat' geven. Zo kregen vrouwen les over hygiëne, efficiënt huishoudbeheer en moderne kooktechnieken. Daarnaast werden deskundigen uitgenodigd om aanvullende voorlichting te geven over relevante thema's. In de wintermaanden werd het tehuis opengesteld voor vrouwen die langer zorg nodig hadden. De wintermaanden waren voornamelijk bedoeld voor vrouwen die in een ziekenhuis verpleegd waren, maar nog niet geheel hersteld waren. Om opgenomen te worden voor de wintermaanden was een verwijzing van de huisarts nodig.

Na de opheffing van het Nederlands Volksherstel in 1950 werd de voortzetting van haar werkzaamheden overgedragen aan Opbouw Drenthe. Binnen Opbouw Drenthe werd een speciale [commissie tot voortzetting van het NVH-werk](#) opgericht. In hetzelfde jaar verwierf de organisatie het herenhuis *De Berkenhof* in Zuidlaren, dat vanaf dat moment dienstdeed als locatie voor de vakantieweken. Gedurende de jaren vijftig werden deze vakantieweken uitgebreid met programma's gericht op specifieke doelgroepen, waaronder ouderen, mensen met een lichamelijke beperking en vrouwen met diabetes. In 1961 werd besloten om met de vakantieweken te stoppen en de focus te verleggen naar het zogenoemde winterwerk. Deze beslissing werd beïnvloed door maatschappelijke veranderingen: steeds meer vrouwen (en gezinnen) namen zelfstandig het initiatief om op vakantie te gaan. Bovendien bleek de beperkte duur van vijf dagen onvoldoende effectief om vrouwen volledig te laten herstellen. Een bijkomende factor was de mogelijkheid tot samenwerking met andere herstellingsoorden, die alleen realiseerbaar werd als de zomervakantieweken zouden worden afgeschaft. Daarnaast verwachtte de betrokken commissie dat een exclusieve focus op het winterwerk een efficiëntere exploitatie van de locatie zou garanderen. Om deze veranderingen te weerspiegelen, werd de naam aangepast naar "Rust- en Herstellingsoord." Voor de exploitatie van het rusthuis werd een aparte commissie in het leven geroepen: de [commissie tot exploitatie van het rust- en herstellingsoord de Berkenhof](#). Van 1990 tot 1996 werden in *De Berkenhof* ook mannen opgenomen. Vanaf 1996 is *De Berkenhof* een centrum voor psychosociale hulpverlening aan vrouwen.

Luistertip! In 2001 maakte het radioprogramma OVT een [reportage over De Berkenhof](#) in Drenthe. In de reportage komt onder andere een vrouw aan het woord die een vakantieweek op Berkenhof doorbracht.

Ingang de Berkenhof in Zuidlaren, circa 1965. Opbouw Drenthe, collectie Drents Museum

3.9 Geestelijke gezondheidszorg

In 1895 opende de Vereeniging tot Christelijke verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders het gesticht Dennenoord in Zuidlaren. Patiënten uit het hele land, zowel mannen als vrouwen, kwamen naar Dennenoord om verzorgd te worden. De oprichting van Dennenoord betekende een doorbraak in de psychiatrische zorg. Voorheen werden patiënten vaak opgesloten in stadsgestichten. Aan het eind van de negentiende eeuw beseftte men dat deze mensen niet gek, maar ziek waren en daarom rust en verzorging nodig hadden. Dennenoord was een zelfvoorzienende kleine gemeenschap met veel groen, vee, een bakker, een slager en een eigen kerkhof. Het archief van het [Psychiatrisch Ziekenhuis Dennenoord](#) is ondergebracht bij het Drents Archief.

Andere bronnen over psychiatrische gezondheidszorg in Drenthe die te raadplegen zijn in het Drents Archief zijn:

- Het archief van de [Provinciale Commissie Psychiatrische Voor- en Nazorgdienst](#).
- In het Secretarieearchief van de gemeente Drenthe zijn stukken te vinden van de psychiatrische inrichtingen [Licht en Kracht en Port Natal](#).
- In het archief van gedeputeerde J. Smallenbroek zijn stukken te vinden over zijn lidmaatschap in het bestuur van de [Stichting Dienst voor Sociale Psychiatrie en Maatschappelijke Zwakzinnigenzorg](#).
- In het archief van de Nederlands Hervormde Gemeente Schoonebeek liggen stukken over [Dennenoord](#) en [Port Natal en Licht en Kracht](#).

Verder lezen

Armenzorg

- Paping, R.F.J. *De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw: Mythe of harde werkelijkheid*. Groningen, 2000.
- Gras, H. *Diaconiearchieven als bron: een gids voor historisch onderzoek samengesteld op basis van archivalia en inventarissen van de Hervormde gemeenten in Drenthe*. Assen, 1988.

Kruiswerk in Drenthe

- Boivin, L. en A.J. Oostergetel. *Een der grootste zegeningen dezer tijd: Een impressie van tachtig jaar kruiswerk in de provincie Drenthe*. Assen, 1986.
- Kolk-Kousemaker, M. van der. *Het beleid van Het Witte Kruis, Het Groene Kruis en Het Wit-Gele Kruis over de periode 1875-1945*. 2005.

Bakers, vroedvrouwen en kraamverzorgsters

- Goote, H. *Van bakerhulp naar verzorgende: Een beeld van de kraamverzorgstersopleiding*. Bunnik, 1988.
- Hout, A. M. van, N. Wiegman en H. van den Berg. *Zoevende zusters: zorg thuis, toen nu en straks*. Zetten, 2009.
- Meij- de Leur, A.P.M. van der. *Van olie en wijn: Geschiedenis van verpleegkunde, geneeskunde en sociale zorg*. Amsterdam/Brussel, 1974.

Commissie voor Hygiëne van Moeder en Kind

- Wilke, M. *Voor Den Opbouw van Drenthe: Vrouwen, maatschappelijk werk en modernisering in Drenthe 1915-1951*. Groningen, 2002.

Gezinszorg

- Arts, S. H. Kersten en A. Kerkstra. *Werken in de gezinsverzorging*. Utrecht, 1997.
- Dercksen, A. en L. Verplancke. *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Meppel/Amsterdam, 1997.
- Jamin, H. *125 Jaar thuiszorg 1875-2000: Oude tradities en nieuwe ambities*. Baarn, 1999.
- Vriend, E. *De helpende hand: De verborgen geschiedenis van de gezinszorg in Nederland*. Amsterdam, 2022.

Geestelijke gezondheidszorg

- Breteler, A. *De laatste dagen van de dorpsgek. Geestelijke gezondheid op het platteland*. Amsterdam, 2024.
- Goei, de, L. en G. Dresen. *Ongeregeld Zenuwleven: Historische Opvattingen over de Relatie Tussen Vrouwen En Waanzin*. Utrecht, 1989.
- Huizer, M. en R. Schuurmans. *Dennenoord Getekend voor Zorg - De psychiatrie vormt een bijzonder landgoed in het Drentse Zuidlaren 1895-2015*. Groningen, 2015.
- Mans, I. *Zin der zotheid: Vijf eeuwen cultuurgeschiedenis van zotten, onnozelen en zwakzinnigen*. Amsterdam, 1998.
- Stegge, aan de, C. *Gekkenwerk. De ontwikkeling van het beroep psychiatrische verpleegkundige in Nederland*. Maastricht, 2012.

Register

van

4 Seksualiteit
Publieke Vrouwen

in de gemeente

Assen

volgens de art. 2, 5 der verordening van den 24 November

Introductie

Tot de tweede helft van de twintigste eeuw werden seksualiteit en voortplanting nog sterk gereguleerd door sociale normen en religieuze waarden. Seks werd gezien als iets dat binnen het huwelijk plaatsvond en was primair bedoeld om kinderen te krijgen. Voorbehoedsmiddelen waren schaars en taboe, en seksuele voorlichting bestond nauwelijks. Met de introductie van de anticonceptiepil in de jaren zestig en de opkomst van vrouwenbewegingen veranderde de kijk op seksualiteit. Vrouwen kregen meer controle over hun eigen lichaam en seks werd losgekoppeld van het idee dat het primair bedoeld was voor voortplanting.

In dit hoofdstuk lees je meer over de invoering van de Zedelijkheidswet, publieke vrouwen, geboortebeperving, de seksuele revolutie en abortus provocatus. Daarnaast worden relevante archieven van het Drents Archief en andere archiefinstellingen genoemd, die voor verder onderzoek geraadpleegd kunnen worden.

4.1 Zedelijkheidswet

Onder invloed van confessionele politieke partijen werd in 1911 de Zedelijkheidswet ingevoerd. Deze wet verbood onder andere de verkoop van voorbehoedsmiddelen, bestrafte het plegen van abortus zwaarder, verbood bordelen en prostitutie, beperkte homoseksuele relaties en verbood het vervaardigen en verspreiden van pornografie. Het doel van deze wet was om de seksuele moraal van de bevolking te handhaven. In het [Secretarieearchief gemeente Assen](#) en de [Gemeente](#) Politie Assen liggen bronnen over de Zedelijkheidswet. Raadpleeg het [Drents Archiefnet](#) voor provinciebreed onderzoek.

4.2 Publieke vrouwen

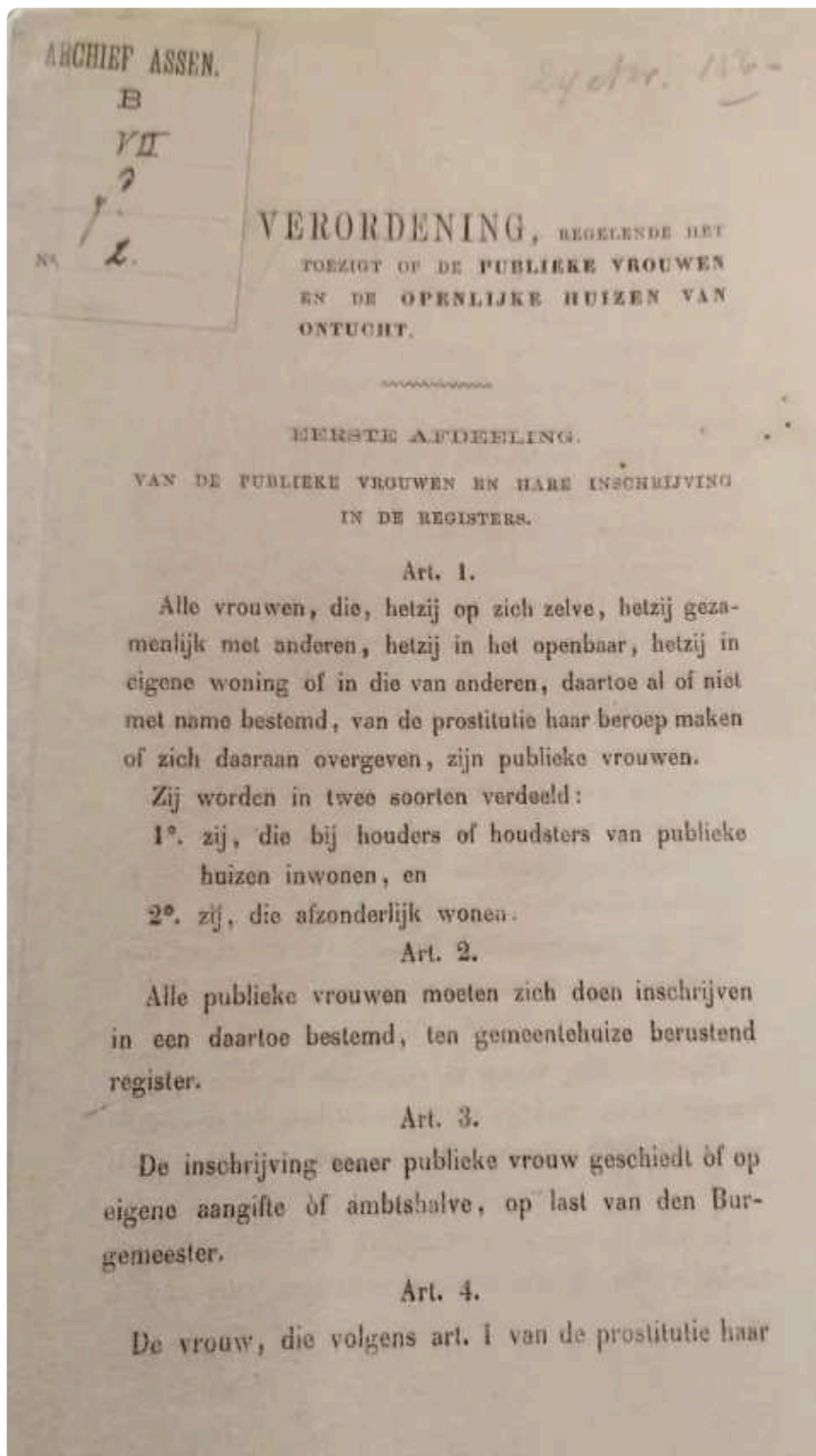
Onder de Franse overheersing werd prostitutie in 1811 volledig gelegaliseerd en gereguleerd. Hierdoor waren prostituees en bordelen verplicht zich te laten registreren bij de gemeentepolitie. Daarnaast moesten publieke vrouwen zich medisch laten keuren door een politiechirurgijn om verspreiding van venerische ziektes tegen te gaan. De vrouwen moesten zich één tot tweemaal per week laten controleren.

Na het vertrek van de Fransen in 1813 was er echter onduidelijkheid over de handhaving van deze regels. In sommige steden, zoals Amsterdam, werd de registratieplicht door de politie op eigen houtje voortgezet, maar in veel andere plaatsen lieten gemeentebesturen het systeem los. De samenleving, en dan met name de gegoede burgerij, beschouwde de prostitutie echter als schandelijk en gevaarlijk voor de publieke gezondheid en pleitte voor strengere maatregelen.

De toegenomen macht van gemeentebesturen na de staatsvorming van 1848 leidde ertoe dat steden steeds vaker eigen regels en wetten opstelden, ook rondom prostitutie. In 1851 nam de rijksoverheid in de nieuwe Gemeentewet een artikel op waarin stond dat de burgemeester verantwoordelijk was voor de regulering van prostitutie. In de hierop volgende jaren gingen 24 gemeenten over tot nieuwe of gewijzigde reglementering aangaande prostitutie. De verordeningen op prostitutie zijn terug te vinden in de gemeentearchieven. Het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) heeft een [collectie verordeningen op prostitutie in Nederland](#). In deze gedigitaliseerde collectie zijn van verschillende gemeenten de regel- en wetgeving over prostitutie te vinden.

In het Drents Archief vind je een [Verordening met betrekking tot het toezicht op de publieke vrouwen en de openlijke huizen van ontucht](#) uit 1861. Aan de Rolderstraat in Assen was destijds een publiek huis gevestigd, waar publieke vrouwen uit zowel Drenthe als andere provincies werkten. Het bordeel werd bestierd door het echtpaar

Jacob Abraham van Kleef en Zwaantje Wilter. Van Kleef behandelde de vrouwen zeer slecht. In 1869 werd hij veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf nadat hij Anna Bleeker, een van de vrouwen, zwaar had mishandeld.

Verordening uit 1861

Eind negentiende eeuw woedde in Nederland een strijd tegen prostitutie, en verschillende organisaties pleitten voor een totaalverbod. Een van deze organisaties was de **Nederlandsche Vrouwenbond ter Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn**. De Bond, die enkel bestond uit vrouwen, zag prostitutie als een ernstige vorm van vrouwenonderdrukking en beschouwde prostitutie als een teken dat de samenleving was vervallen. De bond

keerde zich actief tegen prostitutie, waarbij het redden van vrouwen en meisjes die in de prostitutie waren beland en het herstellen van normen en waarden centraal stonden. Archiefmateriaal over de Bond is te vinden in verschillende archieven. Raadpleeg hiervoor archieven.nl.

Aan het einde van de negentiende eeuw sloten bordelen steeds vaker, waardoor prostituees manieren zochten om zelfstandig te werken, door bijvoorbeeld klanten thuis te ontvangen of op straat te werken. Hierdoor verdween de prostitutie grotendeels uit het zicht van het openbare leven, waardoor het moeilijker terug te vinden is in het archief. Daarbovenop verbood de Zedelijkheidswet vanaf 1911 de prostitutie en het houden van bordelen. Prostitutie bleef echter bestaan, maar in minder zichtbare vormen en onder strengere controles.

Waar zijn bronnen over publieke vrouwen te vinden in het (Drents) Archief?

Bevolkingsregisters

In het bevolkingsregister en op de **akten van de burgerlijke stand** staat vermeld welk beroep iemand uitoefende. Zoektermen waarop gezocht kan worden zijn: 'publieke vrouw', 'publieke meid' of 'publiek meisje'. Bij sommige genealogische zoekmachines kun je gebruikmaken van het procentteken (%). Zo laat de zoekopdracht %publieke vrouw een overzicht zien van vrouwen die in de prostitutie werkten. Deze *wildcard* kun je ook combineren met de asterisk (*). **Let op!** Soms gaven vrouwen zichzelf op als dienstbode of werkvrouw. Dit was ook het geval in Assen. Controleer daarom altijd meerdere bronnen wanneer je onderzoek wilt doen naar publieke vrouwen in het archief.

Tip! Als je in het bevolkingsregister een adres vindt waar zowel een tapper of tapster als meerdere publieke vrouwen staan ingeschreven, kan het zijn dat je te maken hebt met een speelhuis of bordeel.

Archieven van de gemeentepolitie

In de archieven van de gemeentepolitie zijn veel bronnen te vinden over prostituees. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw gold in de meeste gemeenten in Nederland een registratieplicht voor prostituees en bordelen. De registratie vond plaats bij de desbetreffende gemeentepolitie. In het [Drents Archief](#), [Erfgoed Leiden en Omstreken](#), [Streekarchief Midden-Holland](#), [Stadsarchief Breda](#), [Historisch Centrum Overijssel](#), [Stadsarchief Rotterdam](#) en het [Regionaal Historisch Centrum Limburg](#) zijn **registers van publieke vrouwen** te vinden.

Hoewel de inhoud van de registers per gemeente kan verschillen, bevatten deze bronnen over het algemeen persoonlijke gegevens zoals naam, leeftijd, en een omschrijving van de uiterlijke kenmerken. Daarnaast worden vaak de woonplaats, plaats van herkomst, en details over hun werkomstandigheden vermeld, zoals bij wie en waar ze in dienst waren. Soms is in de registers ook informatie te vinden over het welzijn van de vrouwen, of zij bijvoorbeeld een geslachtsziekte hadden opgelopen of waren opgenomen in een gasthuis.

In sommige archieven van de gemeentepolitie zijn **rapporten** te vinden over de naleving van de regels aangaande prostituees en bordelen. Daarin worden soms ook de controles op geslachtsziekten genoemd.

Tot slot kwamen prostituees en bordeelhouders vaak in aanraking met de politie. De **dag- en nachtrapporten** en **proces-verbalen** van gemeentepolitie zijn dan ook interessante bronnen om te raadplegen.

Let op! De registers zijn niet altijd betrouwbaar. Soms worden namen verkeerd gespeld of door elkaar gehaald. Het is dan ook aan te raden om de registers in combinatie met de dag- en nachtrappen, de registers van de burgerlijke stand en de bevolkingsregisters te raadplegen. Hiermee krijg je een completer beeld van prostitutie in de desbetreffende stad of gemeente.

Geneeskundige diensten

Vrouwen die werkzaam waren in de prostitutie moesten zich regelmatig laten controleren door een arts. Dit systeem werd ingevoerd om de verspreiding van syfilis en andere seksueel overdraagbare aandoeningen te beperken, vooral onder militairen. Zo ligt in het Drents Archief een [register van aantekeningen](#) te vinden, opgemaakt door een dokter die verantwoordelijk was voor het controleren van publieke vrouwen op geslachtsziektes.

Rechtbankarchieven

Publieke vrouwen en bordeelhouders kwamen vaak in aanraking met het strafrecht, vooral na de invoering van het bordeel- en prostitutieverbod in 1911. Ook vóór 1911 kwamen publieke vrouwen in aanraking met de rechter. Zo was prostitutie verboden voor meisjes jonger dan 21 jaar, en was het mishandelen van prostituees en het dwingen van vrouwen tot prostitutie strafbaar.

In het [vonnisregister](#) van het Drents Archief kan gezocht worden op naam. Dit is vooral interessant wanneer je een naam hebt gevonden van een publieke vrouw en op zoek bent naar meer informatie over haar. In het vonnisregister zijn aan elke naam een toegangs-, inventaris- en vonnisnummer gekoppeld, waarmee je het vonnis van de rechter kunt vinden. Een groot aantal strafvonnissen uit de negentiende eeuw is inmiddels gedigitaliseerd en online te raadplegen. De strafvonnissen die nog niet zijn gedigitaliseerd kunnen op de studiezaal van het Drents Archief doorzocht worden. In het hoofdstuk [Misdaad en straf](#) van de studiegids voor stamboomonderzoek is een uitgebreide uitleg te vinden over het raadplegen van rechtbankarchieven.

Tijdschriften, advertenties en pleziërgidsen

Artikelen, advertenties en aankondigingen over bordelen en publieke vrouwen werden vaak gepubliceerd in lokale kranten. In tijdschriften zoals *De Zwarte Kat* en *Pan* uit de jaren twintig en dertig adverteerden prostituees bijvoorbeeld openlijk hun diensten. Kranten bieden daarnaast een inkijkje in hoe de maatschappij naar prostitutie keek en hoe het debat zich over dit onderwerp ontwikkelde. In de late negentiende eeuw verschenen ook zogenaamde pleziërgidsen. Deze gidsen bevatten informatie over de locaties van publieke vrouwen en bordelen in een stad, de prijzen van hun diensten en beschrijvingen van de etablissementen. Hoewel deze gidsen een waardevolle historische bron vormen, zijn ze zeldzaam en niet altijd volledig.

4.3 Geboortebeperving

In 1881 werd in Nederland de **Nieuw-Malthusiaanse Bond** (NMB) opgericht. De Bond had een economisch doel en richtte zich op het tegengaan van overbevolking. Door middel van voorlichting en het verstrekken van voorbehoedsmiddelen probeerde de NMB de bevolkingsgroei te beperken, in de overtuiging dat dit de welvaart van de samenleving zou vergroten. De naam van de NMB werd in 1946 gewijzigd in **Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming** (NVSH). Archiefstukken van de NMB en NVSH zijn te vinden in het [Rotterdams Stadsarchief](#) en het [IISG](#).

Tip! Wil je meer weten over de Nieuw-Malthusiaanse Bond? Op de website van het IISG is een [digitale tentoonstelling](#) beschikbaar over de invoering van geboorteregeling tussen 1870 en 1940.

Een prominent lid van de NMB was [Aletta Jacobs](#) (1854-1929), de eerste vrouwelijke huisarts in Nederland. Jacobs verstrekte in haar praktijk in Amsterdam naast medische zorg ook informatie over geboortebeperving. Ze geloofde dat vrouwen het recht hadden om zelf te bepalen hoeveel kinderen ze wilden en wanneer. In 1882 introduceerde zij het pessarium in Nederland, een anticonceptiemiddel dat net was ontwikkeld door de Duitse arts Wilhelm Mensinga.

Van 1901 tot 1912 was feministe [Maria Wilhelmina Hendrika Rutgers-Hoitsema](#) (1847- 1934) voorzitter van de NMB. Haar echtgenoot, Jan Rutgers (1850-1924), was lange tijd secretaris van de Bond en speelde een belangrijke rol binnen de organisatie. Rutgers was arts en volgde het voorbeeld van Aletta Jacobs door in zijn praktijk speciale spreekuren over geboortebeperving te houden. Hij verstrekte pessaria, voerde actie tegen de strafbaarheid van abortus en homoseksualiteit, en organiseerde opleidingen voor niet-medici tot hulpverleners op het gebied van anticonceptie. Rutgers pleitte daarnaast ook voor radicalere maatregelen, zoals een baringsverbod voor de verarmde bevolking.

Hoewel voorbehoedsmiddelen enigszins bekendheid kregen, was het voor veel vrouwen uit de lagere klassen lastig om toegang te krijgen tot middelen zoals pessaria en condoms. Voorbehoedsmiddelen waren duur en omgeven door taboe. Daarnaast maakte de Zedelijkheidswet uit 1911 het er niet makkelijker op: de wet verbood tot 1970 de verkoop van voorbehoedsmiddelen. In het Secretarieearchief Gemeente Assen liggen documenten uit 1969 met betrekking tot de regelgeving rondom de [verkoop van voorbehoedsmiddelen](#).

Het duurde nog tot de jaren vijftig voordat er een doorbraak kwam in de ontwikkeling van anticonceptiemiddelen. In 1956 ontdekte de Amerikaanse bioloog Gregory Pincus dat een combinatie van de hormonen oestrogeen en progesteron de eisprong kon onderdrukken. Deze ontdekking leidde tot de ontwikkeling van de anticonceptiepil. De pil kwam in het begin van de jaren zestig op de Amerikaanse markt. Voor het eerst hadden vrouwen toegang tot een betrouwbaar en een eenvoudig te gebruiken middel om zwangerschap te voorkomen. Dit gaf vrouwen de mogelijkheid om zelf hun leven en gezinsplanning te bepalen, wat de vrouwenemancipatie bevorderde.

In 1964 werd de pil in Nederland geïntroduceerd. In eerste instantie werd de pil enkel voorgeschreven om medische redenen. Zo werd de pil bijvoorbeeld geadverteerd als middel om onregelmatige menstruatie tegen te gaan. Pas in de late jaren zestig werd de pil breder toegankelijk. Het anticonceptiemiddel werd enorm populair: tegen 1977 slikten al meer dan een miljoen vrouwen in Nederland de pil.

4.4 Seksuele revolutie

De introductie van de anticonceptiepil markeerde het begin van de seksuele revolutie. Vrouwen kregen meer controle over hun eigen lichaam en seks werd geleidelijk losgekoppeld van het idee dat het primair bedoeld was voor voortplanting. Het werd steeds meer maatschappelijk geaccepteerd dat seks ook buiten het huwelijk plaatsvond en dat mensen meerdere seksuele partners konden hebben. Daarnaast kwam er meer aandacht voor de bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen. De oprichting van de **Blijf-van-mijn-lijfhuizen** is hier een goed

voorbeeld van. Ook vrouwenorganisaties in Drenthe hielden zich vanaf eind jaren zeventig bezig het thema seksueel geweld tegen vrouwen. Raadpleeg het hoofdstuk [Feminisme en vrouwenemancipatie](#) voor meer informatie over de Blijf-van-mijn-lijfhuizen en vrouwenorganisaties in Drenthe.

De seksuele revolutie was een fenomeen dat plaatsvond in de westerse samenleving, met name in de verstedelijkte gebieden. De veranderingen verliepen echter geleidelijk, wat de vraag oproept of de term 'revolutie' wel volledig de lading dekt. Zeker buiten de Randstad behielden confessionele partijen, die fel gekant waren tegen de nieuwe seksuele moraal, nog lange tijd veel invloed.

Hoewel er niet direct bronnen over de seksuele revolutie in het Drents Archief te vinden zijn, biedt het onderwerp wel mogelijkheden voor onderzoek. Zo kun je bijvoorbeeld onderzoeken hoe verschillende Drentse vrouwenverenigingen of -bonden aankeken tegen de veranderende seksuele moraal. In het hoofdstuk [Verenigingsleven](#) vind je een overzicht van verschillende vrouwenverenigingen die actief waren in Drenthe.

Kijktip! In de aflevering [De seksuele moraal voor en na de pil](#) van het tv-programma *Andere Tijden* delen vrouwen en artsen hun ervaringen over de opkomst van de anticonceptiepil in de jaren zestig in Nederland en de veranderingen die dit teweegbracht.

4.5 Abortus provocatus

Tot ver in de twintigste eeuw was **abortus provocatus**, het opzettelijk afbreken van een zwangerschap, strafbaar en sterk taboe. Het Wetboek van Strafrecht uit 1886 verbood abortus onder vrijwel alle omstandigheden. Vrouwen die een ongewenste zwangerschap wilden beëindigen, moesten hun toevlucht zoeken in onveilige en illegale methoden. Hoewel sommige artsen bereid waren vrouwen in het geheim te helpen, belandden de meeste vrouwen bij mensen zonder medische kennis of opleiding. Deze aborteurs werden in de volksmond 'engeltjesmakers' genoemd.

Illegale abortussen brachten vaak ernstige medische risico's met zich mee. Procedures waarbij instrumenten werden gebruikt om inwendig te prikken, konden leiden tot perforaties van de baarmoeder of het ontstaan van luchtbellens in de bloedbaan, wat een fatale afloop kon hebben. Het gebruik van onhygiënische instrumenten of incorrecte methoden veroorzaakte vaak ernstige infecties van de buikwand. Voor veel vrouwen eindigde een illegale abortus in blijvend letsel of zelfs de dood. In ziekenhuizen werd een abortus met hoge uitzondering uitgevoerd en alleen als het leven van de vrouw ernstig in gevaar was. Dit vereiste goedkeuring van meerdere artsen en werd met terughoudendheid toegepast.

In de jaren zestig en zeventig kwam het maatschappelijke debat rondom abortus op gang. Zo voerden verschillende feministische groepen actie voor de legalisatie van abortus. Een prominente rol hierin speelde de radicaalfeministische actiegroep [Wij Vrouwen Eisen](#) (WVE), die met de leus '**Baas in Eigen Buik**' het symbool werd van de strijd voor abortusrechten in Nederland. Ook in Drenthe was een afdeling van de WVE. De kern bestond uit Jan Smit (Emmen), Ypke van Schie (Dalen), Gré Dekker (Hoogeveen), Gitty Mulder en Aukje de Haan (beiden uit Assen). In het begin van de jaren tachtig organiseerde de **WVE afdeling Drenthe** demonstraties en publieke manifestaties om aandacht te vragen voor de legalisering van abortus. Van de WVE afdeling Drenthe is helaas geen archiefmateriaal voorhanden. Raadpleeg voor meer informatie over de WVE afdeling Drenthe het boek *Brood en Rozen* van Natascha Noesel (ondergebracht in de [bibliotheek](#) van het Drents Archief).

Ondanks het juridische verbod op abortus opende in 1971 de eerste abortuskliniek in Nederland haar deuren in Amsterdam. Voor het eerst konden vrouwen in Nederland op een veilige manier een abortus laten uitvoeren door gespecialiseerde artsen. Een jaar later volgde een kliniek in Groningen en rond 1975 waren er in Nederland al negen abortusklinieken geopend. In Drenthe was (en is) er geen abortuskliniek, waardoor vrouwen naar Groningen of Zwolle moesten uitwijken. Hoewel abortus destijds nog steeds illegaal was, besloot de overheid geen juridische stappen te ondernemen tegen deze klinieken.

Na jarenlange discussies werd in 1981 een nieuwe abortuswet aangenomen, waarmee abortus provocatus onder bepaalde voorwaarden werd gelegaliseerd en op 1 november 1984 ging de Wet afbreking zwangerschap (Waz) daadwerkelijk in werking. Deze wet wordt nog steeds beschouwd als een mijlpaal in de strijd voor vrouwenrechten in Nederland. Voor een volledig overzicht van de verschillende stappen die hebben geleid tot de legalisering van abortus, kun je de [Tijdlĳn Abortus](#) van Atria raadplegen.

In **proces-verbalen** en **dag- en nachtrappen**ten van de gemeentepolitie zijn bronnen te vinden over abortus provocatus. Deze documenten bevatten vermeldingen van vrouwen die abortus lieten uitvoeren, evenals informatie over artsen en illegale aborteurs en hoe de abortus werd gepleegd. Daarnaast worden in deze bronnen locaties genoemd waar illegale abortussen plaatsvonden. Enkele archiefinstellingen hebben abortuszaken apart gecategoriseerd, zoals bijvoorbeeld het [Historisch Centrum Limburg](#) en de [Groninger Archieven](#), maar voor de meeste archieven geldt dat de proces-verbalen en/of dag- en nachtrappen moeten worden doorgespit.

Ook in het archief van de [Gemeentepolitie Assen](#) zijn proces-verbalen over abortus provocatus te vinden. In 1945 startte agent-rechercheur Wilhelmus Lankhout een onderzoek nadat hij een melding had ontvangen op het politiebureau over een vermoedelijk 'verstoorde zwangerschap'. De betreffende vrouw had een abortus laten uitvoeren in Groningen. Zij was onbedoeld zwanger geraakt van een Canadese militair en was niet met hem getrouwd. In het meer dan zeven pagina's tellende proces-verbaal ondervraagt Lankhout naast de desbetreffende vrouw, ook haar zus en de aborteurs in Groningen.

Andere bronnen aangaande abortus die in het Drents Archief te raadplegen zijn, zijn [rechtbankarchieven](#) en archieven van vrouwenbewegingen.

Enquete voor het legaliseren van abortus, te Assen in 1966. Collectie Gemeente Assen, Drents Archief.

Verder lezen

Prostitutie

- Altink, S. *Huizen van illusies: Bordelen en prostitutie van Middeleeuwen tot heden*. Utrecht/Antwerpen, 1983.
- Huitzing, A. *Betaalde liefde: Prostituées in Nederland 1850-1900*. Bergen, 1983.
- Stemvers, F.A. *Meisjes van plezier: De geschiedenis van de prostitutie in Nederland*. Weesp, 1985.
- Jansen, R.W. *De ver van mijn bed show: de geschiedenis van de seksindustrie in Hoogeveen (1650-heden)*. Hoogeveen, 2021.
- Luning, H.M. "Het eerste rode licht in Assen." In *Asser Historisch Tijdschrift*. Assen, 1992.

Geboortebeperking

- Nabrink, G. *Seksuele hervorming in Nederland: achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), 1881-1971*. Nijmegen, 1978.
- Röling, H. "De kortstondige, stille triomf van een 'volksbeweging voor het geluk'. De jaren vijftig vanuit het perspectief van de NVSH". In *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Hilversum, 1997.

Seksuele revolutie

- Couwenberg, S. W. *Seksuele revolutie ter discussie: Van Phil Bloom tot Sex and the City*. Budel, 2005.
- Henkes, B. en P. de Vries. *Strijd om seksualiteit*. Amsterdam, 2000.

Abortus

- Bruijn de J. *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies 1600-1979*. Amsterdam, 1980.
- Nieuwenhuizen, van den, M. *Leven en laten leven. Een gedachtewisseling over abortus en zelfbeschikking*. Amsterdam, 2022.
- Outshoorn, J. *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984*.

Vrouwenhuis

5 Feminisme en vrouwenemancipatie

Het Asser Vrouwenhuis aan de Torenlaan, ca. 1981. Fotograaf: Bert Jippes. Collectie Gemeente Assen.

Introductie

Tot en met de eerste helft van de twintigste eeuw was de Nederlandse samenleving gebaseerd op een gezinsmodel met duidelijk afgebakende rolpatronen voor mannen en vrouwen. Mannen waren verantwoordelijk voor het financieel onderhouden van het gezin, terwijl vrouwen de rol van moeder en huisvrouw vervulden. Zowel de kerk als de overheid hielden deze rolverdeling in stand, omdat het traditionele gezin, waarin mannen werkten en vrouwen voor de kinderen zorgden, werd gezien als het fundament van een gezonde samenleving.

Hoewel feministen tijdens de Eerste Feministische Golf het vrouwenkiesrecht verwierven en toegang tot hoger onderwijs voor vrouwen realiseerden, bleef gelijkheid tussen mannen en vrouwen uit. Tot 1957 hadden vrouwen bijvoorbeeld geen zeggenschap over hun eigen financiën, en werden vrouwelijke ambtenaren ontslagen zodra ze trouwden. Het idee dat de zorg voor kinderen en het huishouden de belangrijkste taak van vrouwen was, bleef daarnaast stevig verankerd in de maatschappij.

De afschaffing van de regel handelingsonbekwaamheid in 1957, de introductie van de anticonceptiepil, de opkomst van feministische vrouwenbewegingen en de legalisatie van abortus weerspiegelden en versterkten een veranderend maatschappelijk moraal. Deze ontwikkelingen waren niet alleen oorzaken van meer vrijheid voor vrouwen, maar ook het resultaat van langdurige strijd door emancipatiebewegingen. Vrouwen kregen steeds meer zeggenschap over hun lichaam en leven, inclusief de keuze om wel of geen kinderen te krijgen. Het werd gebruikelijker dat vrouwen – ook na het huwelijk en het krijgen van kinderen – bleven werken. Daarnaast groeide de aandacht voor vrouwenemancipatie in zowel de politiek als de samenleving. In korte tijd veranderde het leven van veel Nederlandse vrouwen ingrijpend. Toch bestaat ongelijkheid tussen mannen en vrouwen nog steeds.

In dit hoofdstuk lees je over de Eerste en Tweede Feministische Golf in Nederland en de ontwikkeling van vrouwenemancipatie in Drenthe. Daarnaast vind je overzichten van diverse vrouwenbewegingen in Nederland en Drenthe, evenals relevante archieven die geraadpleegd kunnen worden voor verder onderzoek. Meer informatie over de seksuele revolutie en de abortusstrijd is te vinden in het hoofdstuk seksualiteit.

5.1 Eerste Feministische Golf

Feministische kritiek is van alle tijden. Waar vrouwen worden onderdrukt, ontstaat verzet. De vroegere uitingen van feministisch denken worden ook wel aangeduid als **vroeg feminisme** of **proto-feminisme**. Toch ontbrak het lange tijd aan een systematisch denkkader voor deze kritiek en waren vrouwen nog niet op grote schaal georganiseerd.

Toen vrouwen in de loop van de negentiende eeuw steeds meer toegang kregen tot het onderwijs, begonnen zij zich te organiseren in verenigingen en bewegingen. Zo groeide het feminisme in de negentiende eeuw uit tot een emancipatorische beweging, die streefde naar gelijke rechten tussen mannen en vrouwen. Hierbij was speciale aandacht voor de democratisering van het onderwijs en het verkrijgen van kiesrecht voor vrouwen. Deze periode staat bekend als de Eerste Feministische Golf.

In Nederland vond deze golf plaats tussen ongeveer 1850 en 1920. Gedurende deze periode streefden feministen naar gelijke rechten voor vrouwen op het gebied van scholing, arbeid en kiesrecht. De inspanningen van de feministische beweging in Nederland leidde in 1919 tot een doorbraak: op 28 september 1919 trad de **wet-Merchant** in werking. Vanaf dat moment werd het algemeen kiesrecht, dat zowel voor mannen als vrouwen gold,

vastgelegd. Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1922 konden alle vrouwen in Nederland voor het eerst gebruik maken van hun stemrecht. Dit was een belangrijke eerste stap richting de formele gelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Feministische vrouwenbewegingen

Hieronder is een aantal vrouwenbewegingen te vinden, die zich tijdens de Eerste Feministische Golf actief inzetten voor de rechten van de vrouw. De archieven van deze bewegingen zijn ondergebracht in Atria. Wanneer je klikt op de link in de beschrijving, kom je terecht op de webpagina van het desbetreffende archief.

- De [Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht](#) werd in 1894 opgericht op initiatief van **Wilhelmina Drucker** (1847-1925). De vereniging had als doel het verkrijgen van kiesrecht voor vrouwen. Nadat vrouwen in 1919 het stemrecht hadden verworven, veranderde de naam van de vereniging in de Nederlandsche Vereeniging van Staatsburgeressen. Het archief van de vereniging is gedigitaliseerd en online te raadplegen.
- De [Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht](#) werd in 1907 opgericht door vrouwen die zich hadden afgescheiden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. De Bond wilde onafhankelijk zijn van politieke partijen, mannen toelaten in het bestuur en een breed scala aan opvattingen over kiesrecht verwelkomen. In tegenstelling tot de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, koos de Bond expliciet voor constitutionele middelen om hun doelen te behalen. Acties van burgerlijke ongehoorzaamheid, zoals die van de Engelse suffragettes, keurden zij af.
- De [Vrije Vrouwenvereniging](#) was vrij van partij, dogma of klasse. Het doel van de vereniging was de intellectuele en politieke ontwikkeling van vrouwen. Hoewel de vereniging zich ook inzette voor het vrouwenkiesrecht, ging ze verder dan dat. De leden van de Vrije Vrouwenvereniging waren van mening dat mannen en vrouwen gelijke rechten moesten hebben, inclusief gelijke toegang voor vrouwen tot arbeid.
- De [Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming \(OV\)](#) werd op 1 juli 1897 opgericht door **Annette Versluys-Poelman** en **dr. Jan Rutgers**. De vereniging zette zich in voor de rechten van ongehuwde moeders. De OV streefde naar gelijke behandeling van ongehuwde en gehuwde moeders en pleitte voor een gelijke morele beoordeling van mannen en vrouwen. De OV bood zowel morele als financiële steun aan ongehuwde moeders en probeerden de publieke opinie en wetgeving rondom ongehuwde moeders te beïnvloeden. Tot haar activiteiten behoorden het oprichten en beheren van tehuizen voor ongehuwde moeders, de zorg voor voogdijkinderen en het plaatsen van kinderen in pleeggezinnen. De vereniging richtte ook consultatiebureaus op en ondersteunde moeders met praktische en opvoedkundige vragen. In heel Nederland werden verschillende afdelingen opgericht, waaronder ook in **Drenthe**. In het archief van de OV zijn ook bronnen te vinden over de afdeling Drenthe.

Tip! Wil je meer weten over de zorg voor ongehuwde moeders? Raadpleeg dan het boek *Ongehuwde moederzorg in Nederland* van Ernest Hueting en Rob Neij. Het boek gaat over de positie van en de hulpverlening aan zwangere alleenstaande vrouwen en meisjes in Nederland in de periode van 1850 tot 1990.

Persoonsarchieven

Naast de archieven van vrouwenbewegingen beheert Atria ook een uitgebreide collectie persoonsarchieven van feministen uit de Eerste Feministische Golf. Zo bevat de collectie archieven van prominente feministen zoals [Wilhelmina Drucker](#) (1874 – 1925), [Aletta Henriëtte Jacobs](#) (1854-1929) en [Annette Versluys-Poelman](#) (1853-1914). Daarnaast beschikt Atria over archiefmateriaal van vele andere feministen die zich tijdens deze periode hebben ingezet voor vrouwenrechten. Hieronder volgt een overzicht van enkele andere Nederlandse feministen die een belangrijke rol speelden in de strijd voor emancipatie tijdens de Eerste Feministische Golf.

- [Elisabeth Carolina van Dorp \(1872-1945\)](#)
- [Mia Boissevain \(1878-1959\)](#)
- [Louise van Eeghen \(1884-1979\)](#)
- [Hendrika Wilhelmina Bernardina van Itallie-van Embden \(1870-1959\)](#)
- [Johanna Wilhelmina Antoinette Naber \(1859-1941\)](#)
- [Maria Wilhelmina Hendrika Rutgers-Hoitsema \(1895-1934\)](#)
- [Marie Jeanette Baale \(1875-1947\)](#)
- [Johanna Westerdijk \(1883-1961\)](#)
- [Elisabeth Bakker-Nort \(1874-1946\)](#)
- [Mathilde Cohen Tervaert-Israels \(1864-1945\)](#)
- [Hannah J. D. van Biema-Hijmans \(1864 – 1937\)](#)
- [Ada Helena Crone \(1893-1996\)](#)
- [Josephine Sare Rosine Baerveldt-Haver \(1886-1945\)](#)
- [Elisabeth Bakker-Nort \(1874-1946\)](#)
- [Frederike Swaantje van Balen-Klaar \(1861-1952\)](#)
- [Elise van Calcar \(1822-1904\)](#)
- [Anne Philippine Madeleine van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford \(1862-1939\)](#)
- [Hendrika Wilhelmina Bernardina van Itallie-van Embden \(1870-1959\)](#)
- [Clazina A. de Jong van Beek en Donk-Kluyver \(1866-1944\)](#)
- [Martina Gezina Kramers \(1863-1934\)](#)
- [Rosa Manus \(1881-1942\)](#)
- [Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom \(1862-1952\)](#)
- [Clara Meijers \(1885-1964\)](#)
- [Clara Adriana Maria Mulder van de Graaf-de Bruijn \(1865-1939\)](#)
- [Nellie van Kol \(1851-1930\)](#)
- [Frederika Wilhelmina van Wulfften Palthe-Broese van Groenou \(1875-1960\)](#)
- [Esther Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck \(1876-1956\)](#)

In het Drents Archief ligt het persoonsarchief van [Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge](#) (1879- 1958). Van Riel-Smeenge werd op 11 oktober 1879 in Assen geboren en was de dochter van mr. Harm Smeenge en Margaretha Jantina Mos. Op zowel politiek als sociaal terrein was Van Riel-Smeenge actief in Drenthe. Zo zette zij zich in voor de bevordering van het volksonderwijs, het verbeteren van onderwijs voor meisjes, was zij bestuurslid van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen en bekleedde zij het voorzitterschap van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. Daarnaast was zij van 1923 tot 1927 vertegenwoordigster voor de Liberale Staatspartij De Vrijheidsbond in de gemeenteraad van Emmen. Lees meer over Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge in het hoofdstuk onderwijs van deze studiegids.

Moeder met peuter op haar rug circa 1920. Fotografie: Geert Arent Kalverkamp. Collectie Drents Museum.

5.2 Tussen de golven

Wanneer we het over feminisme hebben, beperken we ons vaak tot de Eerste en Tweede Feministische Golf. Door geschiedenis af te bakenen in periodes of 'golven', gaat echter veel waardevolle informatie verloren. Het is daarom belangrijk om ook de tussenliggende jaren nader te onderzoeken. Een belangrijke ontwikkeling die zich tussen de golven afspeelde was bijvoorbeeld het afschaffen van **handelingsonbekwaamheid** en het intrekken van het **Koninklijk Besluit** uit 1924.

Tip! Wil je meer weten over feministen tussen de Eerste en de Tweede Feministische Golf in Nederland? Raadpleeg dan het boek *Drie vrouwen: de vergeten feministen van de jaren dertig* van Marie-Claire Melzer.

Handelingsonbekwaam en het Koninklijk Besluit

Lange tijd hadden vrouwen nauwelijks zeggenschap over hun eigen financiën. Een van de grootste obstakels was de manier waarop de Huwelijkswet was vormgegeven. Deze wet, officieel vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek in 1838, bepaalde dat getrouwde vrouwen handelingsonbekwaam waren en zonder toestemming van hun man geen rechtshandelingen mochten verrichten. Vrouwen werden hiermee juridisch gezien op hetzelfde niveau gesteld als kinderen en mensen die destijds als 'zwakzinnig' werden beschouwd. Zo mochten getrouwde vrouwen geen bankrekening openen, geen contracten ondertekenen, en hadden zij geen zeggenschap over hun eigen salaris of bezittingen. Voor deze zaken moest toestemming worden gevraagd aan de echtgenoot: hij was immers de baas over de gemeenschap van goederen waarin destijds standaard werd getrouwd.

Daarbovenop zorgden confessionele partijen ervoor dat op 13 maart 1924 een Koninklijk Besluit werd uitgevaardigd waarin stond dat vrouwelijke ambtenaren ontslagen moesten worden op het moment dat ze trouwden. De gedachte die hierachter schuilging was dat vrouwen zich op deze manier volledig konden richten op de taak van het huishouden en het moederschap. Pas in 1955 kwam hier verandering in. In dat jaar diende PvdA-kamerlid en feministe **Corry Tendeloo** een motie in die zich keerde tegen het Koninklijk Besluit. De motie werd uiteindelijk met zeer kleine meerderheid aangenomen: 46 stemden voor en 44 stemden tegen.

Een jaar later kreeg Tendeloo het voor elkaar dat de regel van handelingsonbekwaamheid werd afgeschaft. Vanaf dat moment konden getrouwde vrouwen zelfstandig handelen in financiële zaken, zoals het aangaan van leningen, het kopen van een huis en het beheren van hun eigen vermogen zonder dat daar toestemming voor nodig was van een man. Tot 1984 bleef de mannelijke echtgenoot wettelijk gezien echter het hoofd van zowel de gemeenschap van goederen waarin was getrouwd als van het gezin, terwijl de vrouw hem gehoorzaamheid verschuldigd was.

Tip! Journalist en rechtshistoricus Madeleijn van den Nieuwenhuizen is bezig met een *oral-history* project over handelingsonbekwaamheid. Het project heeft als doel het verzamelen van zo veel mogelijk ervaringen uit eerste hand, die iets vertellen over de ervaringen met en consequenties van de wettelijke handelingsonbekwaamheid van Nederlandse vrouwen vóór 1956. Op de website van Madeleijn van den Nieuwenhuizen is meer informatie te vinden over haar [onderzoek naar handelingsonbekwaamheid](#).

5.3 Tweede Feministische Golf

Hoewel vrouwen vanaf 1956 wettelijk gezien financieel onafhankelijk waren, was er in de praktijk nog geen sprake van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Aan het begin van de Tweede Feministische Golf bleef het gebruikelijk dat vrouwen thuisbleven om voor de kinderen te zorgen. Slechts 16% van de vrouwen had een betaalde baan, en voorzieningen zoals kinderopvang waren nauwelijks beschikbaar. Voor veel vrouwen betekende dit dat hun leven volledig in het teken stond van het huishouden en de zorg voor het gezin, zonder ruimte om een eigen identiteit te ontwikkelen. Deze beperkingen leidden bij veel vrouwen tot gevoelens van leegte en depressie.

Joke Smit verwoorde dit probleem in het artikel [Het onbehagen bij de vrouw](#), dat in 1967 verscheen in *De Gids*. In het artikel bespreekt Smit de achterstelling van vrouwen ten opzichte van mannen en kaart ze thema's aan zoals de positie van vrouwen in de maatschappij, abortuswetgeving, seksuele autonomie, minimumloon en woningnood. Het artikel van Smit wordt gezien als de start van de Tweede Feministische Golf in Nederland en leidde in 1968 tot de oprichting van de liberaal-feministische actiegroep **Man Vrouw Maatschappij**. Kort daarna, eind 1969, ontstond de radicaalfeministische actiegroep **Dolle Mina**, die in 1970 met opvallende acties naar buiten trad en het boegbeeld werd van de Tweede Feministische Golf.

Daar waar feministen van de Eerste Golf zich voornamelijk richtten op het verwerven van rechten voor vrouwen, streefden feministen van de Tweede Golf naar een bredere verandering van de maatschappij. Met de slogan 'het persoonlijke is politiek' benadrukten zij dat zaken uit de privésfeer, zoals huiselijk geweld en de ongelijke verdeling van zorgtaken, ook op de politieke agenda moesten komen te staan. Belangrijke doelen van de Tweede Feministische Golf waren het vergroten van de arbeidsparticipatie van vrouwen, een eerlijke verdeling van huishoudelijke taken en het bevorderen van seksuele autonomie, waarbij de bestrijding van huiselijk en seksueel geweld centraal stonden.

Een essentiële voorwaarde voor emancipatie is echter het besef van zelfbeschikking: de overtuiging dat je als vrouw recht hebt op het maken van je eigen keuzes. Voor het slagen van vrouwenemancipatie was (en is) het dus van belang dat vrouwen een eigen identiteit ontwikkelen – een identiteit die ook los kan staan van traditionele rollen zoals die van ‘echtgenote’, ‘huisvrouw’ of ‘moeder’.

Filosoof en schrijfster **Simone de Beauvoir** schreef hier al over in haar boek *Le Deuxième Sexe* (1949). De Amerikaanse schrijfster en feminist **Betty Friedan** borduurde voort op de ideeën van De Beauvoir en publiceerde in 1963 het boek *The Feminine Mystique*, waar het artikel van Joke Smit deels op is gebaseerd. Dit boek wordt gezien als de start van de Tweede Feministische Golf in de Verenigde Staten. Onder *Feminine Mystique* – in het Nederlands vrij vertaald als ‘het valse beeld’ - verstond Friedan de door samenleving en cultuur opgedrongen verwachting dat vrouwen gelukkig hoorden te zijn met het huishouden, het huwelijk, seksuele passiviteit en het grootbrengen van kinderen. Dit valse beeld zorgde ervoor dat vrouwen hun eigen identiteit niet konden of durfden te ontwikkelen.

Maar wat wilden vrouwen zelf? In de jaren zeventig werd het antwoord op deze vraag gezocht in vrouwenpraatgroepen. In vrouwenpraatgroepen deelden vrouwen hun ervaringen en bespraken ze problemen die samenhangen met het ‘vrouw-zijn’. Deze bijeenkomsten zorgden voor bewustwording en boden een ruimte waar vrouwelijke ervaringen serieus werden genomen. In Hoogeveen ontstond er bijvoorbeeld de sociaal feministische vrouwenpraatgroep [FemSoc Hoogeveen](#). Hoewel vrouwenpraatgroepen voortkwamen uit de feministische beweging, werden de praatgroepen in de loop van de jaren zeventig ook populair onder vrouwen die zich niet als feminist identificeerden. Wil je meer weten over vrouwenpraatgroepen? Lees dan het hoofdstuk ‘Zeurders: praatgroepen en bewustwording’ in *Dolle Mythes: Een frisse factcheck van feminisme toen en nu* van Linda Duits.

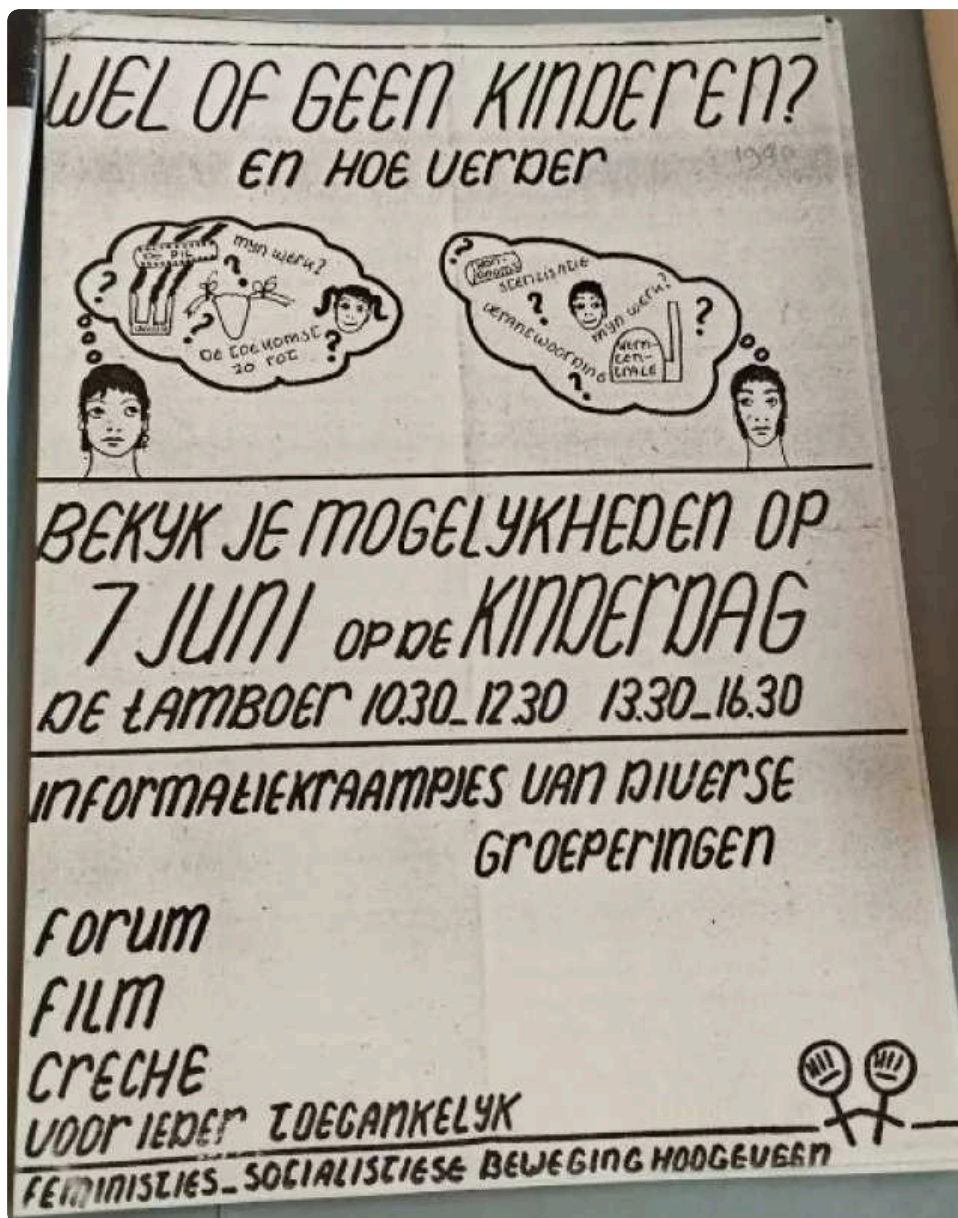
De praatgroepen vormden de basis voor wat een vrouwenzuil genoemd kan worden: er ontstond een vrouwencultuur met een eigen politieke agenda en ideeën, wat leidde tot het creëren van eigen ruimtes waar mannen niet welkom waren. Voorbeelden hiervan zijn vrouwenhuizen, vrouwencafés, opvanghuizen en vrouwenwoongroepen. Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig werden ook in Drenthe vrouwenhuizen en vrouwencafés opgericht, waarover later meer is te lezen in dit hoofdstuk. Daarnaast werden initiatieven gestart die specifiek gericht waren op het bieden van hulp aan vrouwen, zoals de Blijf-van-mijn-lijfhuizen en de feministische hulplijn *Vrouwen Bellen Vrouwen*. Ook ontstonden er culturele initiatieven, zoals bijvoorbeeld tijdschriften, boekhandels en uitgeverijen. Zo werd in Emmen een vrouwenkrant gedrukt en werd in 1980 het **Vrouwenfilmfestival Assen** opgericht.

De feministische beweging in de Tweede Feministische Golf was echter niet uniform, maar bestond uit verschillende stromingen, die elk een eigen visie hadden op het bereiken van vrouwenemancipatie en elk eigen thema’s aankaartten die zij belangrijk vonden in het emancipatieproces. Voorbeelden van verschillende stromingen binnen het feminisme zijn het liberaal feminisme, radicaalfeminisme, sociaal feminisme, lesbisch feminisme, marxistisch feminisme, cultuur feminisme en zwart feminisme. Deze stromingen waren vooral actief in de Randstad. Raadpleeg voor een overzichtswerk het boek *Caleidoscopische visies: zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* geschreven door Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker. Wil je meer leren over de diverse vormen van feminisme tijdens de Tweede Feministische Golf? Raadpleeg dan het boek *A Glossary of Feminist Theory* van Terry Lovell, Carol Wolkowitz en Sonya Andermahr.

Feministische actiegroepen

Atria heeft van veel feministische actiegroepen uit de jaren zeventig archiefmateriaal liggen. Hieronder is een aantal bewegingen uitgelicht, deze waren in de jaren zeventig en tachtig landelijk actief in Nederland en speelden een grote rol in de Tweede Feministische Golf.

- De [Man Vrouw Maatschappij \(MVM\)](#) werd in 1968 opgericht door onder andere Joke Smit en Hedy d'Ancona en had een liberaal feministisch karakter. De MVM richtte zich op het doorbreken van traditionele rolpatronen en streefde naar gelijke kansen voor zowel mannen als vrouwen. De MVM opereerde via diverse thematische werkgroepen die zich richtten op onderwerpen zoals onderwijs, deeltijdwerk, loonverschillen tussen mannen en vrouwen, kinderopvang, gezinsplanning en de vertegenwoordiging van vrouwen binnen politieke partijen. Deze werkgroepen lobbyden bij de overheid om hun beleidsdoelen te halen. Enkele doelen van de MVM waren: meer parttime werkgelegenheid, de harmonisatie van school- en vakantietijden, de oprichting van meer crèches en naschoolse opvangmogelijkheden, het toekennen van werkloosheidsuitkeringen aan gehuwde vrouwen, en het bevorderen van gelijke onderwijskansen voor jongens en meisjes.
- De radicaalfeministische actiegroep [Dolle Mina](#) werd opgericht in 1969 en was vernoemd naar Wilhelmina Drucker. De Dolle Mina's voerde ludieke en confronterende acties uit om aandacht te vragen voor gelijke rechten voor vrouwen, toegang tot anticonceptie en vrije abortus. Ze richtten zich op thema's zoals seksuele bevrijding, de arbeidspositie van vrouwen en een gelijke loonverdeling tussen mannen en vrouwen.
- De radicaalfeministische actiegroep [Wij Vrouwen Eisen \(WVE\)](#) werd in 1974 opgericht en kwam voort uit de Dolle Mina. De organisatie formuleerde drie centrale doelstellingen: de decriminalisering van abortus door verwijdering uit het Wetboek van Strafrecht, opname van abortus in het ziekenfondspakket, en erkenning van het recht van vrouwen om zelf te beslissen of zij een abortus wilden. De organisatie combineerde publieke acties, zoals demonstraties en handtekeningenacties, met discussiebijeenkomsten en publicaties, die gericht waren op bewustwording en maatschappelijke verandering. De campagnes van WVE droegen bij aan een breder debat over reproductieve rechten in Nederland. Na het aannemen van de nieuwe abortuswet in 1981, die abortus binnen bepaalde kaders legaliseerde, namen de activiteiten van WVE geleidelijk af.
- De radicaal lesbisch feministische actiegroep [De Paarse September](#) werd in 1972 opgericht. De groep stelde dat lesbisch-zijn een politieke keuze was, waarmee zij de heteronormatieve structuur binnen feministische en homorechten organisaties bekritiseerde. Sterk beïnvloed door het Amerikaanse *The Furies Collective*, richtte Paarse September zich op bewustwording en maatschappelijke hervorming. Via hun krant (waar uiteindelijk zes van verschenen, en brieven confronteerden zij organisaties en actiegroepen met de marginalisering van lesbiennes. Hoewel hun activisme weerstand opriep en de groep in 1974 werd opgeheven, transformeerden zij de positie van lesbische vrouwen binnen de feministische beweging en introduceerden lesbisch-zijn als een centraal feministisch thema.
- De vrouwengroep [Kelompok Aktivitas Umum Untuk Wanita Wanita Maluku](#), bestaande uit Molukse vrouwen, speelde een belangrijke rol in de opkomende zwarte vrouwenbeweging in Nederland. Ze richtten zich op de emancipatie van Molukse vrouwen en zetten programma's op om de positie van Molukse vrouwen te versterken. Sinds 1979 waren zij actief onder de naam Kelompok Aktivitas Umum Untuk Wanita Wanita Maluku en opereerde vanaf 1983 als Stichting Landelijke Activiteitengroepen voor Molukse Vrouwen. Het doel van de groep was om Molukse vrouwen bewust te maken van hun positie, zowel binnen de Nederlandse als de Molukse gemeenschap. Dit werd onder andere bereikt door het organiseren van themadagen en -weekenden, waarin onderwerpen zoals zelfbewustzijn, emancipatie en maatschappelijke participatie centraal stonden.

Poster 'Wel of geen kinderen'

Vrouwenbewegingen in Drenthe

Ook in Drenthe ontstonden aan het eind van de jaren zeventig en begin jaren tachtig vrouwenorganisaties met een sterk feministisch karakter. Hoe groot het bereik van deze groepen precies was, is nog niet onderzocht.

Tegelijkertijd is het ook lastig om dit te onderzoeken. Enerzijds komt dit doordat er weinig archiefmateriaal voorhanden is, anderzijds door de informele structuur van de organisaties. Vermoedelijk ligt er dan ook nog veel archiefmateriaal op zolder. Van een grote groep radicaalfeministen was in Drenthe in ieder geval geen sprake.

- De liberaal feministische actiegroep **Man Vrouw Maatschappij** (MVM) had ook een afdeling in Drenthe. In het archief van [A.A. van Hasselt](#) (Atria) zijn stukken te vinden over de MVM-afdelingen Groningen en Drenthe. Ook in de [Collectie Constant Kool](#) (Atria) zijn verslagen van de MVM-afdelingen Groningen en Drenthe uit de jaren zeventig te vinden. In de [Groninger Archieven](#) ligt materiaal van de MVM-werkgroep Groningen, waartoe ook de afdeling Drenthe behoorde.

- Vanaf de jaren tachtig was er ook een **Drentse afdeling van Wij Vrouwen Eisen**. De kern bestond uit Jan Smit (Emmen), Ypke van Schie (Dalen), Gré Dekker (Hoogeveen), Gitty Mulder en Aukje de Haan (beiden uit Assen). In het begin van de jaren tachtig organiseerde de WVE afdeling Drenthe demonstraties en publieke manifestaties om aandacht te vragen voor de legalisering van abortus. Van de WVE afdeling Drenthe is helaas geen archiefmateriaal voorhanden. Raadpleeg voor meer informatie over de WVE afdeling Drenthe het boek *Brood en Rozen* van Natascha Noesel (ondergebracht in de bibliotheek van het Drents Archief).
- In het Drents Archief ligt archiefmateriaal van de sociaal feministische vrouwenpraatgroep [FemSoc Hoogeveen](#). De groep werd in 1978 opgericht en kwam voort uit de vrouwengroep van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP). De groep kwam maandelijks bijeen om te discussiëren over diverse onderwerpen, zoals seksualiteit, de keuze om wel of geen kinderen te krijgen en de verhoudingen tussen mannen en vrouwen. Hoewel FemSoc Hoogeveen niet actief was op de barricades en geen publieke manifestaties organiseerde, zette de groep wel een themadag op waarbij de vraag centraal stond of het wenselijk was om kinderen te krijgen.
- In het voorjaar van 1980 werd de **Vrouwen voor Vrede Drenthe** opgericht. Deze vrouwenbeweging zette zich in voor vrede in de wereld. Ook waren ze tegen de inzet van kernwapens. In het Drents Archief zijn archieven van de [afdeling Hoogeveen](#), [afdeling Eelde/Paterswolde](#) en [afdeling Gieten](#) te vinden.

Tip! Benieuwd naar meer informatie over de hierboven genoemde bewegingen? Lees dan het boek *Brood en Rozen* van Marscha van Noesel. Als journalist schreef Van Noesel in de jaren tachtig de emancipatierubriek *Brood en Rozen* voor de *Emmer Courant*, waarin zij wekelijks de voortgang van vrouwenemancipatie in Drenthe besprak. Meer dan dertig jaar later zocht zij de vrouwen die zij destijds had geïnterviewd opnieuw op. Het resultaat is het boek *Brood en Rozen*, waarin Van Noesel hun verhalen bundelt en de ontwikkelingen van toen in een breder perspectief plaatst.

Vrouwencafés

In het begin van de jaren zeventig ontstonden de eerste vrouwencafés, als reactie op de behoefte van vrouwen om elkaar te ontmoeten in een omgeving zonder de aanwezigheid van mannen. Hoewel deze cafés vaak een feministisch karakter hadden, waren ze ook toegankelijk voor vrouwen die zichzelf geen feminist noemden. Zo boden de vrouwencafés een bredere ruimte voor sociale interactie en gemeenschapsvorming onder vrouwen. Bekende vrouwencafés uit de jaren zeventig waren [Café Saarein](#), Café Harmonia en Vivelavie in Amsterdam, De Feeks in Nijmegen, De Heksenketel in Utrecht en [Dikke Trui](#) in Groningen.

Tegen het einde van de jaren zeventig verschenen er ook vrouwencafés in Drenthe, onder andere in Annen, Dwingeloo, Eelde, Emmen, Hoogeveen en Assen. Deze cafés werden meestal georganiseerd in buurthuizen, vrouwenhuizen en lokale kroegen. Ze fungeerden als plekken waar vrouwen samen konden komen om vrij te praten, te dansen en soms ook lezingen bij te wonen.

In Hoogeveen fungeerde het vrouwencafé als maandelijks ontmoetingsplek waar vrouwen maatschappelijke en persoonlijke thema's bespraken. Deze bijeenkomsten werden vaak gecombineerd met een lezing waarin een specifiek onderwerp verder werd uitgediept, zoals seksualiteit, de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt en

kinderopvang. Daarnaast publiceerde het vrouwencafé in Hoogeveen een krantje om zowel leden als een breder publiek te informeren en bewustzijn te creëren over de besproken onderwerpen. Hiermee vervulde het café niet alleen een sociale, maar ook een educatieve en activistische rol binnen de lokale gemeenschap.

Helaas is er weinig archiefmateriaal bewaard gebleven van vrouwencafés in Drenthe. In het Drents Archief vind je enkele sporen van vrouwencafés in de archieven van [Stichting het Vrouwenhuis Assen](#), het [Drents Vrouwenbureau](#) en [Hoogeveense vredes-, AKB- en feministische archivalia](#).

Vrouwenhuizen

Om een plek te bieden aan de opkomende feministische praat- en actiegroepen, ontstonden in Nederland vrouwenhuizen. Net als in het vrouwencafé, was dit een plek waar uitsluitend vrouwen bij elkaar kwamen. De vrouwenhuizen fungeerden niet alleen als fysieke ontmoetingsplaats, maar ook als centrale locatie waar debatten werden gevoerd, cursussen werden georganiseerd en hulpverlening aan vrouwen werd geboden. De vrouwenhuizen bevonden zich soms in een gekraakt pand, maar het kwam ook voor dat vrouwenhuizen werden gekocht met behulp van subsidies van overheidsinstellingen. Omstreeks 1985 verdwenen de meeste vrouwenhuizen, maar in Nederland en België is ook nu nog een aantal vrouwenhuizen actief.

Het eerste vrouwenhuis opende haar deuren in 1973 in een krakerspand in Amsterdam aan de Nieuwe Herengracht. Dit had een sterk radicaalfeministisch karakter. Zo bood het vrouwenhuis onderdak aan onder andere de feministische uitgeverij [De Bonte Was](#), de radicaalfeministisch lesbische actiegroep [Paarse September](#) en het vrouwenfilmcollectief Cinemien.

In de loop van de jaren zeventig verschenen in heel Nederland vrouwenhuizen. Het karakter ervan kon echter verschillen. Sommige vrouwenhuizen hadden een meer radicaal en activistisch profiel, gericht op structurele maatschappelijke verandering en directe actie. Anderen legden de nadruk op het bevorderen van vrouwenemancipatie via educatieve en ondersteunende activiteiten, waarvoor zij vaak financiële ondersteuning zochten bij overheidsinstellingen.

Van verschillende vrouwenhuizen is archiefmateriaal bewaard gebleven. Zo is er onder andere archiefmateriaal te vinden van de vrouwenhuizen in [Haarlem](#), [Arnhem](#), [Amstelveen](#), [Amersfoort](#), [Maastricht](#), [Amsterdam](#), [Groningen](#), [Den Haag](#), [Zwolle](#), [Dordrecht](#), [Tiel](#), [Amsterdam \(vrouwenhuis Clara\)](#) en [Deventer](#).

Ook in Drenthe waren vrouwenhuizen. **Stichting het Vrouwenhuis in Assen** werd opgericht in maart 1977 op initiatief van vrouwen die zich in het vrouwencafé 'Het Brandpunt' in Assen hadden verzameld. De stichting had een liberaal feministische insteek en richtte zich op het ondersteunen van vrouwen in hun emancipatieproces. De activiteiten in het vrouwenhuis waren erop gericht vrouwen bewust te maken van hun positie in de samenleving. Zo konden zij deelnemen aan timmer- en naaicursussen, maar ook aan zelfverdedigingslessen. Daarnaast was er een kinderopvang beschikbaar, zodat moeders zonder zorgen aan de activiteiten konden deelnemen. Het pand bood bovendien ruimte aan een vrouwenbibliotheek, waar vrouwen boeken en informatie konden vinden over feministische thema's. Verder werden er regelmatig lezingen georganiseerd en vond er maandelijks een vrouwencafé plaats, waar vrouwen elkaar konden ontmoeten en ervaringen konden uitwisselen. Archiefmateriaal over [Stichting het Vrouwenhuis in Assen](#) is te vinden in het Drents Archief.

In 1975 werd de **Stichting het Vrouwenhuis in Meppel** opgericht. Net als het vrouwenhuis in Assen was het liberaal feministisch. In 1984 werd het vrouwenhuis een emancipatiecentrum. [Stichting Oud Meppel](#) bewaart een aantal archiefstukken van het vrouwenhuis in Meppel.

In 1980 werd in Emmen het **Emancipatiepand E77** opgericht, dat aan de Nassaulaan was gevestigd. Ook hier konden vrouwen elkaar ontmoeten, cursussen volgen en naar het vrouwencafé gaan. Het pand bood daarnaast onderdak aan de plaatselijke ombudsvrouw, **Stichting Vrouw en Werk** en de telefonische feministische hulpdienst **Vrouwen Bellen Vrouwen**. Helaas is in het Drents Archief geen archiefmateriaal van dit pand. Voor meer informatie over E77 kan het boek *Brood en Rozen* van Marscha van Noesel worden geraadpleegd.

Het Asser Vrouwenhuis wordt officieel in gebruik genomen, 30 november 1981. Collectie Gemeente Assen.

Blijf-van-mijn-lijfhuizen

Vanaf het begin van de jaren zeventig werden in Nederland Blijf-van-mijn-lijfhuizen opgericht. Deze instellingen waren gericht op het bieden van bescherming aan vrouwen die slachtoffer waren van huiselijk geweld. Deze opvanglocaties waren gevestigd op geheimgehouden adressen om de veiligheid van de vrouwen te waarborgen. Naast de directe hulpverlening streefden de initiatiefnemers naar maatschappelijke bewustwording rondom het thema huiselijk geweld. Het eerste Blijf-van-mijn-lijfhuis werd opgericht in Amsterdam en was in eerste instantie gevestigd in een kraakpand. Gedurende de jaren zeventig breidde de organisatie zich uit en binnen tien jaar waren er vijftien opvanghuizen verspreid over het hele land. De organisatie is tot op heden actief in de hulpverlening aan slachtoffers van huiselijk geweld.

Van een aantal van deze opvanghuizen zijn archieven bewaard gebleven, die waardevolle inzichten geven in de ontwikkeling van de hulpverlening en de maatschappelijke reactie op huiselijk geweld in deze periode. Deze archieven zijn onder andere te vinden bij [Atria](#), het [Haags Gemeentearchief](#) en de [Groninger Archieven](#).

Luistertip! In de radiodocumentaire ['Het probleem de wereld in. 50 jaar Blijf van mijn lijf'](#) onderzoekt programmamaker Christianne Alvarado de ontstaansgeschiedenis van de Blijf-van-mijn-lijfhuizen in Nederland.

Vrouwenfilmfestival Assen

Het **Vrouwenfilmfestival Assen** werd voor het eerst georganiseerd in 1980 door een groep vormingswerksters die vrouwen bewust wilden maken van hun rol in de samenleving. Tijdens het filmfestival werden films vertoond van vrouwelijke filmmakers, waarin emancipatie centraal stond. Het festival werd aangevuld met lezingen en discussiegroepen, waarbij het scholende karakter van de films voorop stond. In het Drents Archief ligt het archief van het van het Vrouwenfilmfestival Assen. Het archief is nog **niet geïnventariseerd**, waardoor het archief (nog) niet terug te vinden is in het digitale archievenoverzicht van het Drents Archief. Wel is het mogelijk om het archief voor onderzoek in te zien op de studiezaal. Neem hiervoor contact op met het [Drents Archief](#).

De politiek

Tussen 1967 en 1972 vond de vrouwenbeweging geen gehoor bij de liberaal-confessionele kabinetten. Pas met het aantreden van het linkse kabinet-Den Uyl in 1973 kregen zij toegang tot de nationale politiek. De Man-Vrouw-Maatschappij (MVM) pleitte al sinds 1972 voor een nationaal emancipatiebeleid, waar in 1974 uiteindelijk gehoor aan werd gegeven. Er werd een Emancipatiecommissie (EK) ingesteld om het kabinet te adviseren over dit beleid. De EK, met onder andere Joke Smit als lid, legde de basis voor het emancipatiebeleid in Nederland. Er kwam nog meer aandacht voor de emancipatie van vrouwen toen de Verenigde Naties het jaar 1975 uitriepen tot Het Jaar van de Vrouw. In het Bestuursarchief van de provincie Drenthe zijn archiefstukken te vinden over het [vrouwenemancipatiebeleid](#) dat de provincie voerde. Daarnaast zijn in het Drents Archief stukken te vinden van [Tineke Schilthuis](#). Zij was in 1974 de eerste vrouwelijke commissaris van de Koningin in Drenthe.

5.4 Vrouwenemancipatie in Drenthe

Hoewel het radicaalfeminisme in Drenthe nooit echt voet aan de grond kreeg, waren er wel diverse groepen en instellingen actief die zich inzetten voor vrouwenemancipatie. Deze instellingen kwamen op aan het einde van de jaren zeventig, met als hoogtepunt de oprichting van het **Drents Vrouwenburo in Assen** in 1981. Historicus Maarten C. Hoff verklaart het relatief late opkomen van vrouwenemancipatie in Drenthe door het langdurige isolement van de provincie en de dominante invloed van het conservatieve patriërchaat, dat zowel vanuit de kerken als de politiek op alle niveaus van de samenleving werd gehandhaafd. Hoff stelt verder dat de radicale aanpak in de strijd voor vrouwenrechten in Drenthe nooit brede steun heeft gekregen. In plaats daarvan gaf men de voorkeur aan een benadering gebaseerd op rechtvaardigheid en redelijkheid, zonder zich te laten intimideren door machtsstructuren.

Tip! Voor een overzicht van vrouwenorganisaties in de jaren tachtig in Drenthe raadpleeg de *Drentse Vrouwenwijzer*. In dit boekwerk vind je een overzicht van vrouwen- en andere organisaties die zich bezighielden met emancipatie, kinderopvang, hulpverlening, werk, onderwijs voor volwassenen, kunst en cultuur, vrede en hulp bij seksueel misbruik. De Drentse vrouwenwijzer is te vinden in de [jaarverslagen van het Drents Vrouwenburo](#). **Let op!** Het blauwe boekwerk heeft als titel 'nieuwsbrief'.

Drentse Vrouwenraad

De Provinciale Drentse Vrouwenraad fungeerde als een overkoepelend platform voor vrouwenorganisaties binnen de provincie Drenthe. In de jaren tachtig waren er naast de provinciale raad 53 plaatselijke vrouwenraden actief, waarin lokale vrouwenorganisaties samenwerkten. De vrouwenraad onderhield nauwe contacten met overheidsinstellingen en maatschappelijke organisaties, waardoor zij een brugfunctie vervulde tussen vrouwenorganisaties en beleidsmakers.

De primaire doelstelling van de Drentse Vrouwenraad was het bevorderen van de erkenning van vrouwen als volwaardige leden van de samenleving. Dit werd nagestreefd door vrouwen te stimuleren om actief deel te nemen aan alle facetten van het maatschappelijke leven en te pleiten voor hun aanwezigheid bij beleidsvorming en besluitvorming. Om deze doelstellingen te realiseren, fungeerde de Drentse Vrouwenraad als een ontmoetingsplek waar onderwerpen bespreekbaar werden gemaakt via overleg, dialoog en discussie. De raad faciliteerde de uitwisseling van ervaringen, het delen van ideeën en het verstrekken van informatie over provinciale en landelijke ontwikkelingen. Daarnaast organiseerde de raad in samenwerking met andere partijen activiteiten en trainingen op het gebied van vrouwenemancipatie.

In het Drents Archief zijn verschillende stukken te vinden over de [Drentse vrouwenraad](#).

Project VOS-cursussen in Drenthe

De VOS-cursus (Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving) was in 1972 bedacht door Krijnie Verlaan en was bedoeld voor vrouwen uit alle lagen van de samenleving. Tijdens de cursus gingen deelneemsters onder leiding van twee gespreksleidsters met elkaar in discussie, leerden ze om empathisch en kritisch te kijken naar hun eigen en elkaars ervaringen, oefenden ze verschillende vaardigheden en werden ze gestimuleerd om te lezen en door te leren. De cursus had als doel vrouwen bewust te maken van hun leefsituatie, hun zelfvertrouwen te vergroten, hen aan te moedigen bewuste keuzes te maken en actief deel te nemen aan de maatschappij. De onderwerpen die tijdens de cursussen werden besproken waren zeer divers: van opvoeden, relaties en partners tot geld, staatkundige zaken en de rol van vrouwen in de maatschappij. De cursussen werden geleid door twee spreeksters, die daarvoor een korte opleiding hadden gevolgd. Er waren terugkomdagen en vervolgcursussen zoals 'Vrouwen leren actief meedoen' en 'Samen denken, samen praten'.

Het project 'VOS-cursussen in Drenthe' startte in april 1977 op initiatief van de Drentse Vrouwenraad. De cursussen werden onder andere georganiseerd in Assen, Roden, Meppel, Emmen, Zwartemeer, Klazienaveen, Valthermond, Hoogeveen, Gasselte, Westerbork, Meppel Schoonebeek, Emmen, Vries, Bargercompascuum en Nieuw-Amsterdam. In het Drents Archief zijn de [jaarverslagen van de VOS-cursussen](#) van 1983 tot 1985 te vinden. De jaarverslagen bevatten onder andere enquêtes waarin deelnemers hun ervaringen over de cursus deelden. Het jaarverslag van 1977 is te vinden in de [jaarverslagen van de Drentse vrouwenraad](#).

Stichting Ombudsvrouw Drenthe

In 1977 werd de **Stichting Ombudsvrouw Drenthe** opgericht. De ombudsvrouw was er voor vrouwen die zich onrechtvaardig behandeld voelden, informatie zochten, of hulp nodig hadden bij bijvoorbeeld echtscheiding, kinderopvang, alimentatie of huisvesting. De ombudsvrouw fungeerde als een soort wegwijzer naar geschikte instanties en stelde discriminerende regels en praktijken aan de kaak bij de overheid, instellingen en bedrijven. Daarnaast boden zij ondersteuning bij conflicten met overheidsinstanties. Vanaf 1982 werd de Stichting opgenomen in het Drents Vrouwenburo. Daar konden vrouwen op spreekuur langskomen om advies in te winnen bij de ombudsvrouw. De eerste betaalde ombudsvrouw van Drenthe was Cor Schoneveld.

Drents Vrouwenburo

Aan het eind van de jaren zeventig ontstond het idee om in Drenthe een vrouwenemancipatiebureau op te richten. Voordat het emancipatiebureau haar deuren opende, boog een initiatiefgroep zich over de vraag of het wel wenselijk was om een vrouwenemancipatiebureau op te zetten. De invulling van het bureau moest goed worden overdacht en daarnaast waren in Drenthe al meerdere vrouwenorganisaties actief. Bronnen over deze initiatiefgroep zijn te vinden in het archief van [Hoogeveense vredes-, AKB- en feministische archivalia](#).

Uiteindelijk opende het Drents Vrouwenburo in 1981 haar deuren in Assen. Dit was tevens het eerste vrouwenemancipatiebureau in Nederland. Het Drents Vrouwenburo had als doelstelling vrouwen te ondersteunen bij de bewustwording van haar maatschappelijke positie en wilde de participatie van vrouwen op verschillende maatschappelijke terreinen stimuleren. Dit deden zij door het geven van voorlichtingen, het faciliteren van VOS-cursussen, het organiseren van themabijeenkomsten en het houden van spreekuren. Speciale aandacht werd besteed aan vrouwen in het werkveld, de opvang voor vrouwen en meisjes na seksueel geweld, roldoorbreking in het onderwijs, vrouwen en gezondheid, emancipatiepolitiek en de vertegenwoordiging van vrouwen in de kunst en cultuur. Daarnaast initieerde en organiseerde het vrouwenburo (vrouwen)projecten, publiceerde het bureau verschillende boekwerken en maakte zij overheden en het bedrijfsleven bewust van vrouwemancipatie.

Naar voorbeeld van Drenthe werden in de loop van de jaren tachtig in heel Nederland emancipatiebureaus opgericht. Archieven van andere emancipatiebureaus zijn vaak te vinden in archiefinstellingen van desbetreffende provincies. De emancipatiebureaus verenigden zich in de [Landelijke Vereniging tot Ondersteuning van Vrouwenemancipatiebureaus](#). Dit archief is te raadplegen in Atria.

Het Drents Vrouwenburo was de spil in het web van de vele vrouwenorganisaties die in Drenthe actief waren. Het bureau werkte nauw samen met andere organisaties, waaronder het Festival Vrouwenfilms en de Drentse vrouwenraad. Vanaf 2000 ging het bureau verder onder de naam Enova: emancipatie adviesbureau Drenthe. Net als het Vrouwenburo richtte Enova zich op diverse maatschappelijke thema's waarbij de bevordering van participatie en emancipatie centraal stonden, maar waarbij ook extra aandacht kwam voor allochtone vrouwen en nieuwkomers.

In het Drents Archief zijn verschillende [bronnen over het Drents Vrouwenburo](#) te vinden. Daarnaast beschikt het Drents Archief over nog **niet geïnterpreteerde** archieven van het Drents Vrouwenburo en Enova. Hierin zijn onder andere nieuwsbrieven, publicaties en informatiefolders van het Drents Vrouwenburo te vinden. Ook is er een enquête waarin vrouwen een vragenlijst konden invullen en zo hun mening konden geven over wat zij dachten

dat een regionaal vrouwenburo in Drenthe zou moeten en kunnen doen. Hoewel deze archieven (nog) niet terug te zijn te vinden in de online archieftoegangen, is het wel mogelijk om de archieven te raadplegen voor onderzoek. Neem hiervoor contact op met het [Drents Archief](#).

Luistertip! In de podcast 'Het Dorpse Feminisme' van het Drents Archief en podcastmaakster Marjolein Knol komen verschillende Drentse vrouwen en experts aan het woord, die vertellen over de vrouwenemancipatie in de jaren zeventig in Drenthe.

Verder lezen

Eerste Feministische Golf

- Jacobs, A. *Herinneringen*. Meppel, 2019.
- Bosch, M. *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid: Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam, 2005.
- Jansz, U. *Denken over sekse in de eerste feministische golf*. Amsterdam, 1990.
- Reys, J. *De Eerste Feministische Golf*. Nijmegen, 1985.

Tussen de golven

- Melzer, M.C. *Drie vrouwen: de vergeten feministen van de jaren dertig*. Amsterdam, 2024.

Tweede Feministische golf

- Duits, L. *Dolle Mythes: Een frisse factcheck van feminisme toen en nu*. Amsterdam, 2017.
- Loo, van de V. *De vrouw beslist: De Tweede Feministische Golf in Nederland*, 2005.
- Klein, van der M. en S. Wieringa. *Alles kon anders: Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005*. Amsterdam, 1999.
- Kloek, E. *Elementaire deeltjes: Feminisme*. Amsterdam, 2024.

Vrouwenemancipatie in Drenthe

- Hoff, M. C. "Ja ik wil: emancipatie in Drenthe." In *Nieuwe Drentse Volksalmanak 2023*. Assen, 2023.
- Noesel, van M. *Brood en rozen: Vrouwenbeweging in Drenthe: Wat wilden deze vrouwen toen en nu?* Beilen, 2011.
- Rigter, M.J.C. *Drentse emancipatie in cijfers, 1980-1995: Bijna een generatie*. Assen, 1997.

6 Verenigingsleven

Foto gemaakt tussen 1880 en 1930, fotograaf onbekend. Collectie Moorlag-Santing

Introductie

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide het aantal verenigingen in Nederland sterk. Mensen uit alle lagen van de samenleving ontdekten de voordelen van het gezamenlijk opereren. Met de wettelijke basis die verenigingen in 1855 kregen en de mogelijkheid om na Koninklijke goedkeuring centraal geregistreerd te worden, ontstonden nieuwe mogelijkheden. Dit leidde tot een explosieve groei van het aantal verenigingen in Nederland.

Ook vrouwen namen volop deel aan het verenigingsleven en richtten onder meer eigen verenigingen op. Deze vrouwenverenigingen waren voor vrouwen een belangrijke manier om een actieve bijdrage te leveren aan de samenleving. Door zich te organiseren, konden zij zich laten horen en thema's aankaarten die voor hen van belang waren. Daarnaast boden vrouwenverenigingen vrouwen de kans om zichzelf verder te ontwikkelen en elkaar te ontmoeten.

Het archiefmateriaal van de verenigingen is een waardevolle bron voor historisch onderzoek. Het biedt inzicht in de onderwerpen en belangen die onder vrouwen leefden en laat zien hoe zij hun rol in de samenleving vormgaven. In dit hoofdstuk is meer te lezen over verschillende vrouwenverenigingen die actief waren in Drenthe.

Tip! Voor een totaaloverzicht van verenigingen tussen 1855 tot 1903 kun je de databank [Erkende verenigingen](#) van het Huygens Instituut raadplegen. Deze database kun je filteren op provincie. Als je klikt op een vereniging, krijg je meer informatie over de activiteiten ervan. Daarnaast zijn in het [Drentsch jaarboekje](#) overzichten te vinden van (vrouwen)verenigingen in de negentiende en twintigste eeuw. Voor een overzicht van jaarverslagen van verenigingen, bonden of stichtingen kun je de [collectie jaarverslagen van diverse Drentse instellingen](#) raadplegen.

6.1 Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen

Een van de bekendste en meest wijdverspreide vrouwenverenigingen in Drenthe was de **Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen** (NBvP). De bond werd opgericht op 14 oktober 1930 in Utrecht onder de naam Nederlandse Bond van Boerinnen en andere Plattelandsvrouwen. In 1946 veranderde de bond haar naam naar Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen. De Drentse afdeling, opgericht in 1931, groeide snel en kende, meer dan in andere provincies, een grote toename in ledenaantal. Tegen het eind van de jaren zestig had bijna elk Drents dorp een afdeling van de NBvP.

De oprichting van de NBvP was een reactie op de veranderende leefomstandigheden op het platteland. Vanaf het einde van de negentiende eeuw maakte het platteland een moderniseringsslag, mede als gevolg van de landbouwcrisis van 1870-1880. Om de landbouw te hervormen, subsidieerde de overheid opleidingen waarin boeren en boerenzonen de nieuwste landbouwtechnieken leerden. Voor het succes van deze hervormingen was echter ook de steun van hun vrouwen nodig. Daarom werden in de jaren twintig van de twintigste eeuw landbouwhuishoudscholen opgericht, waar vrouwen en meisjes werden opgeleid. Leraressen en oud-leerlingen van deze scholen speelden een belangrijke rol bij de oprichting van de NBvP.

De bond was politiek neutraal en richtte zich op het ondersteunen van vrouwen als huisvrouw, boerin en moeder. Zij organiseerde cursussen over onderwerpen als inmaken, groenteteelt, landbouwboekhouding en kinderverzorging. Daarnaast stimuleerde de bond vakonderwijs voor vrouwen en meisjes, met bijzondere aandacht voor het landbouwhuishoudonderwijs. Excursies en lezingen werden ingezet om de blik van

plattelandsvrouwen te verbreden en hun betrokkenheid bij bredere maatschappelijke thema's te vergroten. De NBvP zag het als haar taak om bij te dragen aan de verbetering van de culturele, maatschappelijke, hygiënische en economische omstandigheden op het platteland.

In het Drents Archief is het archief van het **Provinciaal Bestuur** van de [Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen](#) ondergebracht. Het archief bevat notulen van 1945 tot 1985, ledenlijsten, jaarverslagen, foto's, werkplannen en correspondentie. Daarnaast zijn in het Drents Archief de nog niet geïnventariseerde archieven van de afdelingen in **Kloosterveen** en **Annerveenschekanaal** te vinden. De archieven staan op het moment van schrijven nog niet in het digitale overzicht, maar kunnen wel voor onderzoek geraadpleegd worden in de studiezaal. Neem voor inzage contact op met het [Drents Archief](#).

Het archief van het landelijke bestuur van de [Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen](#) ligt in Atria. Daar is ook het archief van de [Centrale van Plattelandsvrouwenorganisaties](#) te vinden. De centrale vereniging fungeerde als overlegorgaan voor de christelijke, katholieke en seculiere plattelandsvrouwenverenigingen in Nederland. In deze archieven zijn ook bronnen over Drenthe te vinden.

Tip! De NBvP had in bijna elk Drents dorp een afdeling. Het Drents Archief bewaart niet van elke afdeling het archief. In sommige gevallen liggen de archieven bij plaatselijke historische verenigingen of nog bij oud-bestuursleden thuis. Voor provinciebreed onderzoek is het aan te raden om contact op te nemen met plaatselijke historische verenigingen en de [Vrouwen van Nu](#) (opvolger NBvP).

6.2 Christelijke vrouwenverenigingen

De Bond van de Plattelandsvrouwen had ook een christelijke tegenhanger. Het doel van de [Christelijke Plattelandsvrouwen Bond](#) was om de positie van de plattelandsvrouwen te verbeteren door middel van christelijke scholing. De vereniging hield zich onder andere bezig met loonarbeid, opvoeding, huishoudkunde, hygiëne, landbouwbeleid en literaire vorming. Vanaf de jaren zeventig richtte de bond zich ook op hulp aan boerinnen in ontwikkelingslanden. In het Drents Archief is een [werkplan van de Christelijke Plattelandsvrouwen Bond Drenthe](#) te vinden.

Ook van andere christelijke vrouwen- en meisjesverenigingen heeft het Drents Archief materiaal liggen. Zo zijn er archieven van de [Meisjesclub 'De Schakel'](#), [Meisjesclub 'Lydia'](#), [Christelijke Meisjesvereniging 'Dorcus'](#), [Meisjesvereniging 't Zonnestraaltje'](#) en de [Katholieke Vrouwengilde](#) in het Drents Archief ondergebracht.

Gereformeerde Meisjes Vereniging, circa 1928, collectie Gemeente Odoorn.

6.3 Sportverenigingen

In de loop van de negentiende eeuw ontstonden steeds meer sportverenigingen. Van voetbalclubs, gymnastiek- en tennisverenigingen tot schaakverenigingen; voor ieder was wat wils. Ook vrouwen namen deel uit van sportverenigingen. Hoewel maar weinig vrouwen aan het begin van de twintigste eeuw meededen aan wedstrijdssport, sportten vrouwen volop. Tennis was bijvoorbeeld een populaire sport onder vrouwen. Zo werd de **Asser Lawn Tennis Vereniging** (voorloper van tennisvereniging De Hertenkamp) op initiatief van drie vrouwen opgericht: W. L. Linthorst Homan, S. Westra van Holthe en J. Hasselman. In de oprichtingsakte werd vastgesteld dat

in elk nieuwgekozen bestuur in ieder geval drie vrouwen vertegenwoordigd moesten zijn. De archieven van de [Asser tennisvereniging de Hertenkamp](#) zijn ondergebracht bij het Drents Archief. Daarnaast is in het Drents Archief ook het archief van [Voetbalclub Achilles '94](#) te vinden.

Tip! Voor een overzicht van sportverenigingen in Drenthe kun je de [sportdatabank](#) van het Huygens Instituut raadplegen. In de databank zijn basisgegevens te vinden van bonden en clubs op het gebied van gymnastiek, hockey, korfbal, schaken, tennis en voetbal vóór 31 december 1940.

Asser Lawn Tennisvereniging, 1906. Collectie Gemeente Assen.

6.4 Liefdadigheid, armenzorg en armoedepreventie

In Drenthe waren er ook vrouwenverenigingen die zich specifiek richtten op liefdadigheid, armenzorg en armoedepreventie. Een van deze verenigingen was de [Vrouwenvereniging Tryfosa](#), die tussen 1903 en 1932 actief was. Deze vereniging zette zich in voor 'de veraangenaming van het leven der patiënten in de stichting Dennenoord'. Om dit doel te bereiken organiseerde zij jaarlijks een bazaar op Dennenoord en deelde zij rond de feestdagen lekkernijen uit, zoals sinaasappelen en snoepgoed. Lidmaatschap was exclusief voor 'gehuwde vrouwen en jongedochters'. Het archief van Tryfosa bevindt zich in inventarisnummer 60 van het archief van het [Psychiatrisch Ziekenhuis Dennenoord](#) en bevat notulen, ledenlijsten en jaarverslagen.

Daarnaast ligt in het Drents Archief materiaal van de [Toynbee-Vereniging](#). Deze vereniging, opgericht in Assen in 1899, had als doel 'den omgang te bevorderen tussen beschaafde en minder beschaafde vrouwen en meisjes'. De vereniging, waarvan het bestuur uitsluitend uit vrouwen bestond, probeerde dit doel te bereiken door huishoudonderwijs te organiseren voor meisjes uit alle lagen van de samenleving. Voor een kleine vergoeding kregen zij les in handwerken, strijken, lezen en schrijven. Bovendien bood de vereniging de mogelijkheid om eens in de veertien dagen boeken te lenen. In eerste instantie huurde de vereniging een zaal voor haar activiteiten, maar deze voldeed niet aan de eisen. Vanaf 1900 huurde zij een eigen gebouw aan de Groningerstraat in Assen. Hier werd ook een slaapkamer ingericht voor meisjes die tijdelijk geen onderdak hadden. In 1902 breidde de vereniging haar werkzaamheden verder uit door een kinderbewaarplaats (kleuterschool) over te nemen. De Toynbee-Vereniging bood dus niet alleen onderwijs aan, maar verleende ook sociale zorg aan meisjes in kwetsbare situaties.

In Drenthe waren nog veel meer vrouwenverenigingen actief die zich bezighielden liefdadigheidswerk, maar helaas zijn van deze verenigingen geen archieven voor handen. Wel zijn er [lijsten met instellingen van weldadigheid](#) te vinden in het Secretarieearchief van de Gemeente Assen. Deze lijsten beslaan een periode van 1892 tot 1962 en geven extra informatie over de werkzaamheden van verschillende instellingen en verenigingen.

Tip! Raadpleeg voor een totaaloverzicht van liefdadigheidsinstellingen de database [verenigingen voor armenzorg en armoedepreventie in de negentiende eeuw](#) van het Huygens Instituut. De database kun je filteren op provincie en mannen- en vrouwenverenigingen. Als je klikt op een vereniging krijg je meer informatie over de activiteiten van de vereniging.

6.5 Vereniging Vrouwelijke Hulpverlening

De **Vereniging Vrouwelijke Hulpverlening** (VHV) werd in 1939 opgericht op initiatief van [Opbouw Drenthe](#), als reactie op de dreigende oorlog. In geval van nood wilde men klaarstaan om hulpverleningswerk te kunnen verrichten. De eerste actie waarbij uitsluitend vrouwen betrokken waren, bestond uit het breien van kleding voor gemobiliseerde soldaten bij de grensbewaking. Deze actie leidde tot de oprichting van de eerste plaatselijke comités van de VHV. Na het bombardement op Rotterdam richtte de VHV zich op het onderbrengen van Rotterdamse kinderen bij Drentse gezinnen op het platteland. In 1942 ging de VHV ondergronds en staakte haar werkzaamheden, omdat de organisatie weigerde samen te werken met de Duitse bezetter.

Na de oorlog hervatte de VHV haar activiteiten. De organisatie, volledig bestaande uit vrouwen, richtte zich op hulpverlening aan vrouwen. Zo was de organisatie betrokken bij de vakantieweken voor vermoeide huisvrouwen op de Berkenhof, de opbouw van kleuterscholen, het uitzenden van kinderen en het geven van huishoudelijke voorlichting. De VHV werd opgebouwd uit bestaande vrouwenorganisaties en was niet een aparte vereniging, maar een samenwerkingsverband van vertegenwoordigsters van vrouwenverenigingen op plaatselijk en provinciaal niveau. Hierdoor had de VHV een gedecentraliseerd karakter, waardoor het samenwerken werd vereenvoudigd. In 1975 veranderde de VHV haar naam in de *Drentse Vrouwenraad*, waarmee de focus verschoof naar vrouwenemancipatie in Drenthe. Voor meer informatie over de Drentse Vrouwenraad kun je het hoofdstuk *Feminisme en vrouwenemancipatie* van deze studiegids raadplegen.

Het archief van de [Vereniging Vrouwelijke Hulpverlening](#) is ondergebracht bij het Drents Archief. Het bevat onder andere notulen, jaarverslagen, ledenlijsten en stukken over diverse acties.

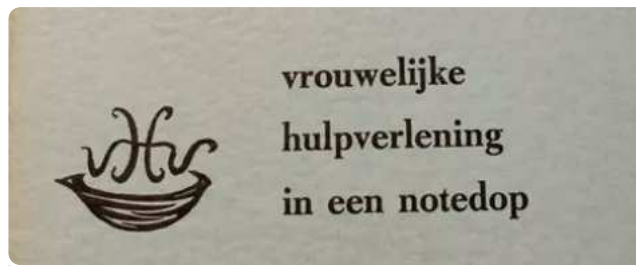

Foto uit archief VHV

6.6 Soroptimistclub Assen

Soroptimist International is een wereldwijde organisatie van vrouwen die zich inzet voor de verbetering van de levens en positie van vrouwen en meisjes. De organisatie, die nog steeds actief is, bestaat uit clubs die verspreid zijn over verschillende landen. De clubs zijn uitsluitend toegankelijk voor vrouwen.

Soroptimist International werd in 1921 opgericht in de Verenigde Staten en deed in 1927 haar intrede in Nederland toen in Den Haag de eerste Nederlandse Soroptimistclub werd opgericht. In Drenthe werd in 1939 de **Soroptimistclub Assen** opgericht. Het archief van de [Soroptimistclub Assen](#) is ondergebracht bij het Drents Archief en bevat onder andere statuten, jaarverslagen, verslagen van bijeenkomsten, ledenlijsten en stukken over verschillende activiteiten.

6.7 Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding

De [landelijke Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding](#) werd in 1918 opgericht en was een netwerk voor hoogopgeleide vrouwen. Deze vereniging zette zich in voor de positieverbetering van de vrouw. Iedere vrouw die een studie had afgerond aan de hogeschool of universiteit kon van de vereniging lid worden.

De afdeling Assen werd in 1961 opgericht. In het archief van deze afdeling zijn onder andere statuten, notulen, ledenlijsten en jaarverslagen te vinden. Hoewel het archief op dit moment nog niet geïnventariseerd is en daardoor niet in het online archievenoverzicht staat, is het wel beschikbaar voor onderzoek in de studiezaal. Neem voor inzage contact op met het [Drents Archief](#).

Verder lezen

- Aa, van der A. *Bewogen Jaren. 75 Jaar NBvP, Vrouwen van Nu Drenthe 1931-2006*. Assen, 2006.
- Jolles, H.M. *Verenigingsleven in Nederland: Bijdragen Tot de Sociologie van Het Verenigingsverschijnsel*. Zeist, 1963.
- Slochteren, van M. 'Leden, houdt, wat er nog kome, Uw lampen brandende... De Drentse Bond van Boerinnen en andere Plattelandsvrouwen 1930-1945'. In *Kruidige wieven. Drentse vrouwen in de 20ste eeuw*.
- Wilke, M. *Voor Den Opbouw van Drenthe. Vrouwen, maatschappelijk werk en modernisering in Drenthe 1915-1951*. Groningen, 2002.

7 Vrouwen in de oorlog

Groep mensen doet Hitlergroet tijdens de boerenlanddag tegen het Bolsjewisme op 5 juli 1941 in Rolde. Fotograaf: D. Koper. Collectie Drents Archief.

Introductie

De Tweede Wereldoorlog had een immense impact op Nederland, met vernietigende gevolgen voor de samenleving. Hoewel de rol van vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog lang onderbelicht bleef, wordt er sinds een aantal jaren steeds meer onderzoek verricht naar vrouwen in de oorlog. Ook vrouwen namen actief deel aan het verzet, waren slachtoffer van vervolging of collaboreerden met de Duitse bezetter. In dit hoofdstuk lees je meer over vrouwen in het verzet, de Jodenvervolging en collaboratie. Daarnaast vind je overzichten van relevante archieven voor het doen van onderzoek en krijg je praktische tips over het vinden van verzetsvrouwen en vrouwen die collaboreerden met de Duitse bezetter.

Voor de meeste onderwerpen is materiaal te vinden in het Drents Archief, maar voor uitgebreid onderzoek is het noodzakelijk om ook de collecties van het [Nationaal Archief](#) en [Nederlandse Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies](#) (NIOD) te raadplegen. Beide instellingen beheren namelijk een omvangrijke verzameling archiefstukken over de Tweede Wereldoorlog, waaronder ook archiefstukken over Drenthe. Daarnaast is de afgelopen jaren veel gedigitaliseerd op het gebied van de Tweede Wereldoorlog. In dit hoofdstuk vind je dan ook overzichten van betrouwbare websites die geraadpleegd kunnen worden voor verder onderzoek.

Tip! Raadpleeg ook de algemene onderzoeksgids over de Tweede Wereldoorlog van het Drents Archief. De onderzoeksgids vind je [hier](#).

7.1 Vrouwen in het verzet

Na de Tweede Wereldoorlog was er nauwelijks aandacht voor de rol die vrouwen in het verzet speelden. Hun bijdrage in het verzet werd gezien als minder belangrijk en voornamelijk ondersteunend van aard. Maar niets is minder waar. Naast dat vrouwen cruciaal waren voor de logistieke kant van het verzet, zoals het verspreiden van informatie, koerierswerk en het regelen van onderduikadressen, namen ze ook deel aan het gewapend verzet.

*Mientje Nip, Beeldbank Stichting
Historie van Ruinerwold*

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was **Mientje Nip** actief in het verzet in de Meppeller Knokploeg. Mientje raakte betrokken bij het verzet nadat ze Mimi had ontmoet, de verloofde van verzetsstrijder Peter van den Hurk. De jonge vrouwen hielpen onderduikers en piloten die uit de lucht waren geschoten, en brachten in het diepste geheim bonkaarten rond. Op 18 december 1944 werden Mientje, Mimi en andere leden van de knokploeg door de SD opgepakt en naar het politiebureau in Meppel gebracht. Een van de gevangenen was Peter, de verloofde van Mimi, die erin slaagde een briefje naar buiten te smokkelen. 'Ome Hein', de bijnaam van Jan Gunnink en leider van de Meppeller Knokploeg, zette hierop een bevrijdingsactie op touw. Op kerstavond werden de gevangenen bevrijd en de groep dook onder in de buurt van Ruinerwold. Mimi en Mientje overleefden beiden de oorlog, maar de gevolgen van de martelingen waren permanent.

Het vinden van informatie over individuele verzetsmensen is lastig. Verzetsorganisaties hielden geen ledenlijsten bij. Daarnaast zijn er geen oprichtingsakten, notulen of andere administratieve documenten, die kunnen helpen met het vinden van verzetspersonen. Dit was een bewuste keuze: het beschermen van de identiteit van verzetsleden was van levensbelang, aangezien dergelijke gegevens in de verkeerde handen een fatale afloop konden hebben. Veel informatie over het verzet is na de oorlog mondeling overgedragen (als men al over de oorlog wilde praten). Bovendien is er discussie over wat precies onder 'verzet' valt. Definities zijn vaak door mannen in gezaghebbende posities opgesteld, waarbij de nadruk op militaire daden lag en minder aandacht werd geschonken aan de humanitaire aspecten van het verzet.

Waar zijn bronnen over (Drentse) verzetsvrouwen te vinden?

Toch zijn er in het archief sporen te vinden van (Drentse) vrouwen in het verzet. Een totaaloverzicht van verzetsvrouwen bestaat helaas niet, daarom is het eerst noodzakelijk om uit te zoeken wie in het verzet zat. Net als bij genealogisch onderzoek, is het daarna de kunst om bronnen te vinden over de desbetreffende verzetsvrouw. Hieronder staat een overzicht van verschillende bronnen, databases en onderzoeken, die kunnen helpen met het vinden van (Drentse) verzetsvrouwen.

Let op! Raadpleeg altijd meerdere bronnen wanneer je een naam hebt gevonden. Dit om te verifiëren of iemand daadwerkelijk verzet heeft gepleegd, maar ook om zoveel mogelijk informatie over de desbetreffende persoon te vinden.

LO en LPK

Bij het [Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies](#) (NIOD) zijn de archieven ondergebracht van de verzetsgroepen [Stichting Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers \(LO\)](#) en [Landelijke Knokploegen](#) (LPK). Beide archieven zijn online te raadplegen en bevatten ook materiaal over Drenthe. Daarnaast is bij het NIOD informatie te vinden over [gevangengenomen verzetsstrijders](#). Raadpleeg de [zoekgids over het verzet in Nederland](#) voor meer informatie over archiefmateriaal dat het NIOD heeft over het verzet.

De Binnenlandse Strijdkrachten

De **Binnenlandse Strijdkrachten** (BS) ontstonden uit de drie belangrijkste verzetsgroepen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland actief waren: de **Ordiedienst** (OD), de **Landelijke Knokploegen** (LKP) en de **Raad van Verzet** (RVV). Op 5 september 1944 bundelden deze groepen hun krachten en vormden, onder leiding van Prins Bernhard, de BS. De [archieven van de Binnenlandse Strijdkrachten](#) zijn te raadplegen in het [Nationaal Archief](#).

Nederlandse Rode Kruis

Het Oorlogsarchief van het **Nederlandse Rode Kruis** (NRK) bevat diverse deelcollecties met gegevens over verzetsdeelnemers die gearresteerd en naar Duitsland gedeporteerd zijn. Dit archief omvat onder andere de Centraal-Europese Cartotheek, administraties van Kamp Amersfoort en Kamp Vught, transportlijsten en naoorlogse correspondentie. Het archief is ondergebracht in het Nationaal Archief en deels openbaar. Raadpleeg de [zoekhulp Oorlogsarchief van het NRK](#) voor meer informatie.

Archieven van de gemeentepolitie

De **dag- en nachtrappen** van gemeentepolitieën in de periode tussen 1940-1945 bevatten onder andere informatie over verzetspersonen, die zijn opgepakt tijdens de Duitse bezetting. De [dagrapporten van de gemeentepolitie Assen](#) zijn gedigitaliseerd en te raadplegen op de website van het Drents Archief.

Stichting 1940-1945

Stichting 1940-1945 verleende na de Tweede Wereldoorlog hulp aan gezinnen van verzetsdeelnemers en andere oorlogsgetroffenen. Vanaf 1947 behandelde de stichting de aanvragen die verzetsdeelnemers en hun nazaten konden doen in het kader van de Wet buitengewoon pensioen. Het archief van de stichting is te raadplegen in het Nationaal Archief, maar is beperkt openbaar. Raadpleeg de [zoekhulp Stichting 1940-1945](#) voor meer informatie.

CADSU-archieven

In de jaren vijftig van de twintigste eeuw konden vervolgingsslachtoffers van de nazi's een vergoeding bij de Duitse overheid aanvragen in verband met de 'Wiedergutmachungs'-wetten. De vergoedingen werden ingediend bij het **Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schade Uitkeringen** (CADSU). Het CADSU-archief is ondergebracht bij het Nationaal Archief, maar is nog niet openbaar. Raadpleeg de [zoekhulp CADSU II-dossiers](#) voor meer informatie.

Systeemkaarten

Het archief van het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen bevat [systeemkaarten](#) van mensen die in het verzet hebben gezeten. Hoewel de collectie voornamelijk uit systeemkaarten van Groningers bestaat, bevat deze ook enkele systeemkaarten van Drenten. De kaarten zijn gedigitaliseerd en online te raadplegen.

Arolsen Archives

Op de website van de [Arolsen Archives](#) zijn primaire bronnen te vinden over slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Deze bevatten niet alleen gegevens van Joodse oorlogsslachtoffers, maar ook van verzetsstrijders die naar concentratiekampen werden gedeporteerd. In de Arolsen Archives zijn bijvoorbeeld de kampregistraties van Kamp Amersfoort en Kamp Vught ondergebracht. In deze kampen kwamen veel Nederlandse verzetsstrijders terecht, nadat zij gevangen waren genomen. Raadpleeg de [e-guide](#) van de Arolsen Archives om de bronnen op de juiste manier te interpreteren en te begrijpen.

Oorlogsbronnen

Op de website van [Oorlogsbronnen](#) zijn bronnen van meer dan 250 archiefinstellingen, musea, herinneringscentra en bibliotheken in binnen- en buitenland aan elkaar gekoppeld rondom gebeurtenissen, plaatsen, personen en thema's. De website is een goed startpunt voor onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog. Wanneer je een naam hebt gevonden van een verzetsvrouw is de website van Netwerk Oorlogsbronnen handig om te raadplegen. De website biedt namelijk een overzicht van gedigitaliseerde bronnen die over de betreffende persoon beschikbaar zijn.

Databases

In de databases [Vrouwen in verzet '40-'45](#) en [Koeriersters van het verzet 40-45](#) zijn gegevens te vinden van verzetsvrouwen uit Nederland. **Let op!** De databases zijn nog niet compleet en worden nog steeds aangevuld.

Vrouwen van Trouw

Historica Rianne van Oostrum en redacteur Jan Blacqui re vonden in totaal 298 vrouwen die in de Tweede Wereldoorlog betrokken waren bij de illegale *Trouw*. In het artikel [Wie waren de 298 vrouwen van Trouw](#) zijn korte biografieën te vinden van vrouwen die onderdeel uitmaakten van het verzet, onder wie enkele vrouwen uit Drenthe.

Egodocumenten

Tot slot zijn er over (Drentse) verzetsvrouwen ook (kranten)artikelen, interviews en (auto)biografieën verschenen. De laatste jaren is er steeds meer aandacht voor vrouwen in het verzet. Het loont dan ook zeker om op internet, zoals bijvoorbeeld in de krantendatabase [Delpher](#), of in de bibliotheek te zoeken naar meer informatie en bronnen over verzetsvrouwen.

Waar zijn bronnen over Drentse verzetsvrouwen te vinden in het Drents Archief?

Ook in het Drents Archief zijn sporen te vinden van Drentse vrouwen die actief waren in het verzet.

Huis van Bewaring Assen

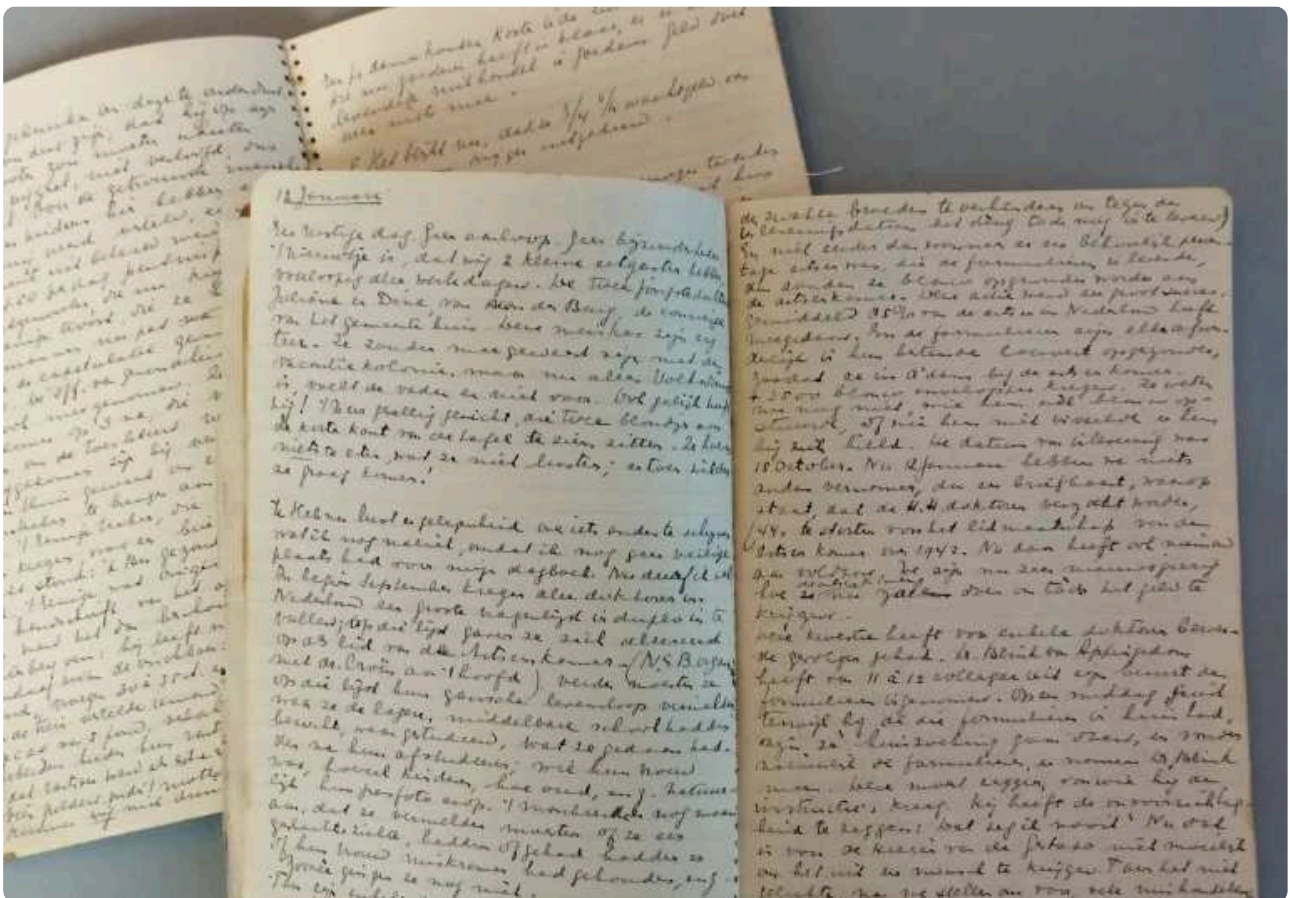
In het archief van het Huis van Bewaring in Assen zijn [ingekomen stukken van de Sicherheitspolizei betreffende opname bevelen van verdachte personen](#) en [staten van opgesloten gevangenen](#) te vinden. Beide archieven zijn gedigitaliseerd en online te raadplegen. In deze bronnen vind je ook namen van Drentse verzetsvrouwen.

Collectie Tweede Wereldoorlog

In de [Collectie Tweede Wereldoorlog](#) van het Drents Archief zitten meerdere stukken over het verzet. Zo bevat de collectie een [lijst van medewerkers en koeriers van de Stichting Landelijke Organisatie Voor Hulp aan Onderduikers \(LO\)groep in Meppel](#), [stukken betreffende het verzet in en vanuit Zuidlaren](#) en [stukken betreffende het handelen van de Binnenlandse Strijdkrachten in Gieten](#). In deze bronnen komen namen voor van verzetsvrouwen en zijn een goed startpunt om je onderzoek te beginnen.

Dagboeken

In het Drents Archief liggen dagboeken van verzetsvrouw [Anna Hamminga-Boon \(1896-1976\)](#). Tussen juni 1942 en 1943 schreef zij over alledaagse dingen, zoals de stijgende prijzen van sigaretten, de hoeveelheid bonnen die nodig was om levensmiddelen te verkrijgen en de verschrikkelijke smaak van surrogaatkoffie. Ook vertelde zij over de anti-Joodse maatregelen, de NSB, het verzet en de *Arbeitseinsatz*.

Impressiefoto dagboeken Anna Hamminga Boon, eigen foto

Leestips! In de boeken *De Knokploeg: schimmen uit het verleden* van Gerrit Gunnink en *De Knokploeg Noord-Drenthe* van Simon Schoon worden namen vermeld van Drentse vrouwen die actief waren in het verzet. De boeken zijn te vinden in de bibliotheek van het Drents Archief.

7.2 Joodse vervolgingslachtoffers

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog woonden in Drenthe ongeveer 1500 Joden, hoewel het precieze aantal onbekend is. De meeste Joden woonden in de grotere plaatsen zoals Assen, Meppel, Hogeveen, Coevorden en Emmen. In 1852 werd Drenthe een zelfstandig synagogaal ressort met rabbijn Jeremia Samuel Hillesum (1820-1888) uit Meppel als opperrabbin. Tegen het einde van de negentiende eeuw waren er synagogen in Coevorden, Hogeveen, Meppel, Assen, Dwingeloo, Veenhuizen, Smilde, Beilen, Sleen, Emmen, Zuidlaren, Borger, Drouwen, Roswinkel en Nieuw-Amsterdam.

Net als in de rest van Nederland, waren Joden in Drenthe geïntegreerd in de maatschappij. Zo waren zij actief in gemeenteraden en namen zij volop deel aan het verenigingsleven. In de grote plaatsen bestond ook een bloeiend eigen verenigingsleven. In Drenthe waren er bijvoorbeeld jongeren-, mannen- en vrouwenverenigingen. Omstreeks 1900 waren er in Assen zelfs twee vrouwenverenigingen: de 'Vrouwenvereniging Ozeer Dalilem' en de 'Israëlietische Damesvereniging Bikdé Kodesj'. Ook in Emmen bestond een afdeling van Bikdé Kodesj, terwijl in Coevorden de 'Vrouwenvereniging Tiferes Nasjiem' actief was. Helaas is er geen archiefmateriaal van deze verenigingen bewaard gebleven. Wel worden de verenigingen vermeld in het [Drentsch jaarboekje](#) (te raadplegen in de bibliotheek van het Drents Archief).

De oorlog maakte abrupt een einde aan de Joodse gemeenschap in Drenthe. Het overgrote deel van de Drentse Joodse bevolking werd afgevoerd en vermoord in vernietigingskampen. Slechts een zeer klein aantal overleefde de oorlog. Toch zijn er in het archief nog veel bronnen te vinden over Joodse slachtoffers. Hieronder lees je meer over de anti-Joodse maatregelen, de deportaties en Kamp Westerbork. Daarnaast vind je een overzicht van archieven die in het Drents Archief geraadpleegd kunnen worden

Anti-Joodse maatregelen

Vanaf 1941 werden in Nederland **anti-Joodse maatregelen** ingevoerd die specifiek tegen de Joodse bevolking waren gericht. Joden verloren hun staatsburgerschap en mochten geen openbare ambten meer bekleden. Ze werden uitgesloten van onderwijs en werkgelegenheid, verloren hun stemrecht en kregen te maken met een verbod op huwelijken en seksuele relaties tussen Joden en niet-Joden. Bovendien werden Joodse bezittingen in beslag genomen en moesten Joden verplicht een Jodenster dragen. Deze discriminerende maatregelen, die voor zowel mannen als vrouwen gold, markeerden het begin van een systematische vervolging van de Joodse gemeenschap in Nederland.

Ook voor de provincie Drenthe golden deze maatregelen. Zo moesten Joodse kinderen verplicht naar een aparte Joodse school. In het archief van het [Secretarieearchief van de Gemeente Assen](#) zijn stukken bewaard gebleven over de Joodse school in Assen. Deze documenten bevatten onder andere namenlijsten van jongens en meisjes die verplicht onderwijs moesten volgen op de Joodse school aan de Rolderstraat. Daarnaast heeft het Drents Archief bronnen over de anti-Joodse maatregelen die betrekking hebben op de [Joodse Assenaren](#) en [Joodse Drenten](#).

Kinderen op een Joodse school in Amsterdam, 1942-1943. Collectie Gemeente Assen.

Anna Nieweg werd op 10 december 1894 geboren in het Groningse Usquert als dochter van Marcus Nieweg en Margina Levie. Op 14 april 1920 trouwde ze met Berend Davidson, ze gingen samenwonen aan de Nijlandstraat in Assen. Het huwelijk hield echter geen stand en op 26 oktober 1938 scheidde ze van hem. In datzelfde jaar nam Anna de zorg op zich voor Lotte Auszenberg, een Duitse vluchtlinge uit Keulen die door haar moeder samen met haar broers en zusjes uit geldnood en het dreigende gevaar in Duitsland naar Nederland was gestuurd. Anna nam Lotte op als pleegdochter. De broers en zusjes van Lotte werden elders ondergebracht in Assen. Anna werkte als onderwijzeres in Assen, maar verloor haar baan omdat ze Joods was. Op 16 september 1941 opende in Assen een school speciaal voor Joodse kinderen, gevestigd in het verenigingsgebouw van de Joodse gemeente aan de Rolderstraat. Samen met onderwijzer van het HBS Nathan Kropveld gaf Anna daar les. Er werden vakken gegeven als Nederlands, wiskunde en Lichamelijke Opvoeding. Tijdens de grote razzia in Assen werd Anna samen met haar pleegdochter opgepakt. Op 19 oktober 1942 werd Anna gedeporteerd naar Auschwitz. Slechts drie dagen later, op 22 oktober, werd Anna Nieweg vermoord.

Weggevoerd

De eerste fase van de deportaties begon in juni 1942, toen alle werkloze Joodse mannen tussen 18 en 55 jaar in de drie noordelijke provincies werden opgeroepen zich te melden voor verplichte *Arbeitseinsatz*. Vrouwen, kinderen en ouderen bleven achter. De mannen werden overgebracht naar Joodse werkkampen, die verspreid waren over Nederland. In Drenthe bevonden zich veertien werkkampen. Raadpleeg de themawebsite [Joodse Werkkampen](#) en het boek *Jodenkampen* van Niek van der Oord voor meer informatie over werkkampen in Drenthe (beschikbaar in de bibliotheek van het Drents Archief).

Op 2 oktober 1942 werden alle Joodse werkkampen ontruimd. De kampbewoners vertrokken, vaak te voet, naar Kamp Westerbork. Op dezelfde dag ontvingen de achtergebleven vrouwen, kinderen en ouderen in de drie noordelijke provincies het bericht dat zij zich moesten klaarmaken voor een reis. Waar deze reis naartoe zou gaan, wist niemand. Er heerste echter de overtuiging dat gehoor geven aan de oproep veiliger was dan verzet. Vrijstelling was niet mogelijk, en onderduiken was door de Joodsche Raad met klem afgeraden.

In de nacht van 2 op 3 oktober werden in de gehele provincie Drenthe de achtergebleven vrouwen, kinderen en ouderen door de *Sicherheitspolizei* onder dwang opgehaald en naar het *Judendurchgangslager* Westerbork gebracht. Soms waren gezinnen al vóór deze nacht gedeporteerd. Aan het eind van de zomer van 1942 waren er in Assen bijvoorbeeld al vijftien gezinnen afgevoerd naar Kamp Westerbork.

In de [dagboeken van verzetsvrouw Anna Hamminga-Boon](#) zijn passages te vinden waarin ze de deportaties van Joden uit Zuidwolde beschrijft. Andere bronnen over de deportatie van Drentse vrouwen, kinderen en ouderen naar Kamp Westerbork zijn te vinden in de gedigitaliseerde [dag- en nachtrappen van de Gemeente politie Assen](#), in het [Secretariearchief van de Gemeente Assen](#) en het archief van de [Militaire Commissaris van Drenthe](#). Voor provinciebreed onderzoek kun je het [Drents Archiefnet](#) raadplegen.

Doorgangskamp Westerbork

Van 1 juli 1942 tot mei 1945 functioneerde Kamp Westerbork als *Judendurchgangslager* (doorvoerkamp) Westerbork. Het kamp diende als centrale verzamelplaats waar Joden uit Nederland werden samengebracht voordat zij werden gedeporteerd naar concentratie- en vernietigingskampen. Gedurende deze periode werden meer dan honderdduizend gevangenen vanuit Westerbork naar kampen zoals Auschwitz, Sobibor, Theresienstadt en Buchenwald gedeporteerd. Helaas zijn veel documenten over de slachtoffers deels vernietigd aan het einde van de oorlog door de Duitse bezetters, omdat ze niets in handen van de Geallieerden wilden laten vallen.

In het Drents Archief is een klein aantal documenten te vinden over Kamp Westerbork. Deze zijn te vinden in de [Tweede Wereldoorlogcollectie](#), in de archieven van de [Militaire Commissaris van Drenthe](#) en het archief van [Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork](#). Daarnaast zijn ook in het archief van de [Inspectie Drenthe Afdeling Werkverschaffing Steunverlening](#) stukken over Kamp Westerbork te vinden.

In Kamp Westerbork werden ook huwelijken gesloten, de akten hiervan kun je vinden zijn in de [genealogische database](#) van het Drents Archief. Soms zijn ook [huwelijksbijlagen](#) beschikbaar die aanvullende informatie geven over het bruidspaar. Voor een uitgebreide uitleg over het vinden van huwelijksbijlagen kun je de video [Hoe vind ik huwelijksbijlagen?](#) bekijken.

Waar zijn bronnen over Joodse vervolgingslachtoffers te vinden in het Drents Archief?

Bronnen over Joodse vervolgingslachtoffers in het Drents Archief zijn te vinden in het [Secretariearchief van de Gemeente Assen](#), de [Collectie Tweede Wereldoorlog](#), in de archieven van het [Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork](#) en de [Nederlands Israëlitische Gemeente te Assen](#), [Rijks Hogere Burgerschool te Coevorden](#), [Militaire Commissaris van Drenthe](#) en [Nederlands Hervormde Gemeente Zuidlaren](#).

Tip! In het Nationaal Archief en het NIOD zijn veel archiefstukken met informatie over Nederlandse Joodse vervolgingslachtoffers te vinden. Voor een overzicht van de beschikbare archieven kun je gebruikmaken van de zoekhulpen [Slachtoffers Jodenvervolgning 1938-1945](#) (Nationaal Archief) en [Jodenvervolgning](#) (NIOD).

Websites voor onderzoek naar Joodse vervolgingslachtoffers

Veel informatie en bronnen over Joodse vervolgingslachtoffers zijn de laatste jaren gedigitaliseerd en kunnen bruikbaar zijn wanneer je meer bronnen of informatie zoekt over Joodse slachtoffers. Hieronder is een overzicht te vinden van betrouwbare websites, die je kunt raadplegen voor verder onderzoek naar Joodse vervolgingslachtoffers.

- Op de website van [Arolsen Archives](#) zijn primaire bronnen over slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog te vinden. Raadpleeg de [e-guide](#) van de Arolsen Archives om de bronnen op de juiste manier te interpreteren.
- Op [Joods Monument](#) zijn namen, woonadressen en korte biografieën te vinden van meer dan 104.000 Nederlandse Joden die de oorlog niet hebben overleefd.
- Op de website van [Netwerk Oorlogsbronnen](#) zijn bronnen van meer dan 250 archiefinstellingen, musea, herinneringscentra en bibliotheken in binnen- en buitenland aan elkaar gekoppeld rondom gebeurtenissen, plaatsen, personen en thema's. Op de website zijn onder andere tijdlijnen te vinden van Joodse vervolgingslachtoffers, waaronder ook van Drentse vrouwen.
- [The Central Database of Shoah Victims' Names](#) is een database van Yad Vashem waar namen van Joodse oorlogsslachtoffers uit heel Europa te vinden zijn. Via deze database zijn vaak aanvullende gegevens te vinden over de slachtoffers.
- Op de website [Westerbork Portretten](#) zijn biografieën te vinden van Nederlandse Joodse slachtoffers van de Holocaust.
- Op de website [Westerbork Digitaal](#) kun je de objecten- en documentencollectie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork raadplegen. Hierbij kun je zoeken op personen en onderwerpen.
- Het [Digitaal Joods Monument Meppel](#) geeft een gezicht aan de in de Tweede Wereldoorlog vermoorde Meppeler Joden. Op de website zijn verhalen, foto's en ander bronmateriaal over Joden uit Meppel te vinden.

7.3 Lid van de NSB

Ook in Drenthe sloten vrouwen zich aan bij de NSB en andere nevenorganisaties zoals de Nationale Jeugdstorm, de Nationaalsocialistische Vrouwenorganisatie (NSVO) en de Nederlandse Volksdienst (NVD). Ondanks hun aandeel in de beweging, ruim een derde van alle NSB-leden was vrouw, is er tot op heden weinig onderzoek gedaan naar deze groep vrouwen. Hieronder lees je meer over de NSB-organisaties in Drenthe waar ook vrouwen actief waren. Daarnaast vind je een overzicht van archieven van het Drents Archief en andere archiefinstellingen die geraadpleegd kunnen worden voor verder onderzoek naar NSB-vrouwen.

Nationale Jeugdstorm

De Nationale Jeugdstorm was een nationaalsocialistische jongerenbeweging in Nederland, opgericht in 1934 door NSB'er Cornelis van Geelkerken. De organisatie was geïnspireerd door de Duitse *Hitlerjugend* en was bedoeld als nationaalsocialistisch alternatief voor de in 1941 verboden padvinderij. Binnen de Jeugdstorm waren jongens en meisjes onderverdeeld in aparte groepen. Jongens van 10 tot 13 jaar werden Meeuwen genoemd en meisjes Meeuwkes. Voor de leeftijdsgroep van 14 tot 17 jaar gebruikte men de termen Stormers en Stormsters. De

activiteiten van de Jeugdstorm richtten zich vooral op sporten, exerceren en zingen. Tijdens de bezettingsjaren werd hier politiek-ideologische vorming aan toegevoegd. Op het hoogtepunt waren in Nederland meer dan 12.000 jongeren aangesloten bij de beweging.

In het Drents Archief liggen verslagen van een jongen en een meisje over een [vormingscursus van de Nationale Jeugdstorm](#), die in februari 1944 in Smilde werd georganiseerd. Stukken over de [Jeugdstorm in Drenthe](#) worden bewaard in het Nationaal Archief. Voor meer informatie over de activiteiten van de Jeugdstorm in Drenthe kan ook de krantendatabase [Delpher](#) worden geraadpleegd. Op Delpher zijn krantenberichten te vinden over onder andere de oprichting, bijeenkomsten, sportevenementen en manifestaties van de Jeugdstorm in Drenthe. Tot slot is het maandblad van de beweging, [De Stormmeeuw](#), gedigitaliseerd en online te raadplegen.

Portret van een jonge vrouw in een uniform van de Jeugdstorm, augustus 1944. Collectie Tweede Wereldoorlog, Drents Museum

De NSVO

De Nationaalsocialistische Vrouwenorganisatie (NSVO) werd opgericht op 1 september 1938. De organisatie maakte onderdeel uit van de NSB, maar functioneerde zelfstandig. De NSVO heeft in de loop der tijd verschillende leidsters gehad: Jeanne van Hoey Smith-van Stolk, Elisabeth Keers-Laseur, Julia Op ten Noort en, vanaf 1941, Olga

de Ruitervan Lankeren Matthes. Het doel van de NSVO was 'de vrouwen van de Nederlandse stam voor te bereiden op hun taak in de nationaalsocialistische volksgemeenschap.' Vrouwen konden echter ook lid zijn van de NSB zonder zich aan te sluiten bij de NSVO.

De NSVO richtte zich met name op vorming en voorlichting, waarbij de geestelijke en lichamelijke voorbereiding op het moederschap centraal stond. Activiteiten zoals zang, sport en lezingen bepaalden het programma van de vormingskampen. Daarnaast publiceerde de afdeling Propaganda het tijdschrift *De Nationaal-Socialistische Vrouw*, later omgedoopt tot *Nederlandsch Vrouwenleven*. Dit tijdschrift was gericht op leden en sympathisanten van de NSVO en speelde een belangrijke rol in het verspreiden van nationaalsocialistische ideeën onder en over vrouwen. Op de website van Collectie Gelderland zijn enkele gescande versies van [De Nationaal-Socialistische Vrouw](#) en een enkel exemplaar van [Nederlandsch Vrouwenleven](#) te vinden.

De NSVO had verschillende afdelingen verspreid over Nederland, waaronder in de provincie Drenthe. Archiefstukken van de [NSVO-afdeling Drenthe](#) liggen in het Nationaal Archief. [Algemene archiefstukken over de NSVO](#) zijn ondergebracht bij het NIOD.

Tip! Raadpleeg de krantendatabase [Delpher](#) voor meer bronnen over de NSVO in Drenthe. Op Delpher zijn bijvoorbeeld krantenberichten te vinden over evenementen en lezingen die door de Drentse afdeling van de NSVO werden georganiseerd.

De Nederlandse Volksdienst

In het Drents Archief ligt het archief van het [Provinciaal Bureau van de Nederlandsche Volksdienst te Assen](#) (NVD). Deze organisatie werd in juli 1941 opgericht naar het voorbeeld van de Duitse *National-Sozialistische Volkswohlfahrt* en fungeerde als een hulporganisatie voor minderbedeelden. De NVD had als doel om nationaalsocialistische ideeën onder de bevolking te verspreiden. Het hoofdkantoor van de NVD was gevestigd in Den Haag en in iedere provincie werd een provinciaal bureau geopend. Het Drentse bureau was gehuisvest aan de Zuidersingel in Assen.

De NVD bood hulp aan moeders, zorgde voor schoolvoeding en wijkverpleging. Ook was er een speciale afdeling die zich bezighield met gezinsverzorging. In dit archief komen dan ook veel vrouwen voor. Deze hulp was echter alleen bedoeld voor Ariërs: Joden, zigeuners en gehandicapten kwamen niet in aanmerking voor deze hulp. In het archief van de NVD zijn ook stukken te vinden over de afdelingen [Meppel](#), [Emmen](#) en [Hoogeveen](#).

Wil je meer lezen over NVD in Drenthe? Raadpleeg dan het hoofdstuk 'Een vergeefse zoektocht naar het Gezonde Gezin: De Nederlandse Volksdienst en de Drentse vrouw, 1940-1945' van Jet Spits in het boek *Kruidige wieven: Drentse vrouwen in de 20ste eeuw* (te raadplegen in het Drents Archief).

Naast de NVD waren in Drenthe ook andere nevenorganisaties van de NSB actief. Voor een overzicht van deze organisaties kun je het hoofdstuk [NSB, Jeugdstorm, e.a.](#) in de onderzoeksgids over de Tweede Wereldoorlog raadplegen.

Berecht

In het Nationaal Archief ligt het [Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging \(CABR\)](#). In dit archief liggen persoonsdossiers van ongeveer 425.000 Nederlanders, die werden verdacht van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, NSB-lidmaatschap, of het in dienst gaan bij het Duitse leger. Dit archief bevat dossiers van zowel

veroordeelden als van personen van wie de verdenking ongegrond bleek. De persoonsdossiers bestaan uit verschillende documenten waaronder getuigenverlagen, lidmaatschapskaarten van de NSB, dagboeken, gratieverzoeken en foto's. In het CABR zijn ook dossiers van (Drentse) vrouwen te vinden.

Het CABR is wegens de privacywetgeving beperkt openbaar, waardoor de stukken alleen kunnen worden ingezien op de studiezaal van het Nationaal Archief. In 2023 zijn het Nationaal Archief, WO2Net, Huygens Instituut en NIOD onder de projectnaam [Oorlog voor de Rechter begonnen](#) met het scannen van de persoonsdossiers. Het gescande materiaal zou terechtkomen op een gelijknamige website, waar ook gezocht zou kunnen worden op treffers als getuigen, slachtoffers, medeplichtigen, locaties, liquidaties en specifieke gebeurtenissen. Momenteel is het echter onduidelijk wanneer en of het CABR voor een breed publiek online toegankelijk wordt. Houd daarom de website van de [Oorlog voor de Rechter](#) in de gaten.

Waar zijn bronnen over Drentse vrouwelijke collaborateurs te vinden in het Drents Archief?

In het Drents Archief kan in verschillende bronnen onderzoek gedaan worden naar Drentse vrouwen, die na de oorlog in Drenthe zijn opgepakt of berecht op verdenking van collaboratie.

Tribunaal Assen

In het Drents Archief ligt [een aantekeningenboekje](#) van verzetsvrouw Anna Hamminga-Boon, die na de oorlog lid was van het Tribunaal Assen. Hamminga maakte aantekeningen van de processen tegen Drenten, die ervan verdacht werden samengewerkt te hebben met de Duitse bezetter of lid te zijn geweest van de NSB. Het aantekeningenboekje bevat namen (ook van vrouwen), geboortedata en uitspraken van het tribunaal.

Archieven van de gemeentepolitie

Hoewel het enig speurwerk vereist, zijn in de [dag- en nachtrappen](#) en [proces-verbalen van de gemeentepolitie Assen uit 1945](#) meisjes en vrouwen terug te vinden, die werden opgepakt omdat zij (vermeend) lid waren van de NSB, Nationale Jeugdstorm en de NSVO. In de proces-verbalen wordt aangegeven welke rol de verdachte in de organisaties had gespeeld.

Militair Gezag

In het archief van [Militaire Commissaris van Drenthe](#), [Districts Militaire Commissaris van Meppel](#), [Districts Militaire Commissaris van Emmen](#) en [Districts Militaire Commissaris van Assen](#) zijn verschillende documenten te vinden van de **Politieke Opsporingsdienst** (POD) en zuiveringscommissies. Deze bijzondere politiediensten, formeel onderdeel van het **Militair Gezag**, hielden zich na de oorlog bezig met het opsporen en aanhouden van politieke verdachten. In deze documenten zijn personen (onder wie ook vrouwen) te vinden die zijn opgepakt wegens verdenking van collaboratie met de Duitse bezetter. **Let op!** Wanneer je een naam hebt gevonden hoeft dit niet te betekenen dat deze persoon daadwerkelijke collaborerde met de Duitse bezetter of lid was van de NSB. Raadpleeg daarom altijd meerdere bronnen om de informatie te controleren.

Een andere taak van het Militair Gezag was het opvangen en verzorgen van kinderen van gedetineerde NSB'ers. Op verzoek van het Militair Gezag nam [Jo Boer](#) deze organisatie op zich. De kinderen, en in sommige gevallen ook hun moeders, werden ondergebracht in tijdelijke opvanglocaties waar de omstandigheden vaak zeer slecht waren. In het persoonsarchief van Jo Boer zijn [stukken](#) hierover te vinden. Daarnaast vind je meer informatie over de opvang van NSB-kinderen in de archieven van [Opbouw Drenthe](#) (inventarisnummers 221 en 222), [Provinciale Inspectie](#)

[voor de Bijzondere Jeugdzorg Drenthe](#) en [Districts Militaire Commissaris van Emmen](#). Onderzoeker Bert Finke heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de opvang van NSB-kinderen. Zo maakte hij een [overzicht](#) van alle opvanglocaties. Lees ook zijn artikel '[NSB-kinderen: ontredderd en zonder ouders](#)'.

Collectie Tweede Wereldoorlog

In de [Collectie Tweede Wereldoorlog](#) is een [lijst](#) aanwezig van Drenten die na de oorlog om politieke redenen waren gedetineerd. Hoewel deze lijst niet volledig is, worden op de lijst ook Drentse vrouwen vermeld die na de oorlog zijn gedetineerd.

Collectie Drentse schrijvers

In de [collectie Drentse schrijvers](#) van het Drents Archief zijn gegevens inzake het proces tegen NSB'er [Jantje de Jong-Smith](#) te vinden. De Jong-Smith was onderwijzers en schrijfster en had zich in 1941 aangesloten bij de NSB, waar zij voordrachten schreef voor NSB-avonden en jeugdwerk verrichtte. Na de bevrijding werd De Jong-Smith geïnterneerd en moest ze op 23 oktober 1946 voor het Tribunaal te Assen verschijnen. Ze werd veroordeeld en ontzet het kiesrecht.

Tip! Veel kranten berichtten na de oorlog over de rechtszaken tegen (vermeende) collaborateurs. Als je de naam van een vrouwelijke collaborateur hebt gevonden, kun je de krantendatabase [Delpher](#) raadplegen. Hier zijn vaak zowel de aanklacht als het vonnis te vinden dat tegen de betreffende persoon werd uitgesproken.

Verder lezen

Verzet

- Graaff, B. de en L. Marcus, *Kinderwagens en corsetten: een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet, 1940-1945*. Amsterdam, 1980.
- Hof, J. *Vrouwen in het verzet 1940-1945: tot iedere tegenwerking bereid*. Baarn, 1995.
- Holt-Taselaar, A.M.J. ten, 'Vrouwen en meisjes in het verzet'. In *Onderdrukking en verzet. Nederland in oorlogstijd III*. Arnhem/Amsterdam, 1981.
- Schwegman, M. *Het stille verzet. Vrouwen in illegale organisaties Nederland 1940-1945*. Amsterdam, 1980.

Tip! In 2025 verschijnt het boek [Verzetsvrouwen in de Tweede Wereldoorlog](#) van historici Agnes Cremers en Mark Bergsma. Houdt de website [Van Gisteren](#) in de gaten voor meer nieuws en informatie.

Jodenvervolging

- Derksen, S.C. *Opkomst en ondergang van een toonaangevende joodse gemeente*. Meppel, 1988.
- Huizing, L. *De verdwenen mediene: Twee en een halve eeuw Hoogeveens Jodendom*. Hoogeveen, 1975.
- Hulst, F.J. en H.M. Luning, *De Joodse gemeente Assen*. Assen, 1991.
- Michman, J., H. Beem en D. Michman, *Pinkas - geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. Ede, 1992.
- Poortman, J. 'Tussen kaftan en jodenster: Geschiedenis van de Joden in Meppel 1699-1945'. In *Nieuwe Drentse Volksalmanak*. Assen, 1969.

Collaboratie

- Diederichs, M. *Wie Geschoren wordt moet stil zitten: De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*. Amsterdam, 2006.
- Groot, de D. 'Het hartvuur heilig, het haardvuur veilig: over vrouwen in de NSB'. In *Oorlogsverhalen, Tweede wereldoorlog: zeven interpretaties en verhalen*, november 2013.
- Jorna, J. [Pantoffels en rassenleer: de vrouwen van de NSB](#), 29 oktober 2019.
- Matthée, Z. *Voor Volk En Vaderland: Vrouwen in de NSB 1931-1948*. Amsterdam: Balans, 2007.
- Oosterom, R. *Moffenmeiden: Over soldatenliefjes, knippers en omstanders: Een Geschiedenis in Verhalen*. Amsterdam: Meulenhoff, 2019.

8 Familie- en persoonsarchieven

Er wordt een boom geplant, vasthouden door Henderika Alberdina van Riel-Smeenge, circa 1920. Foto gemaakt door fotograaf Ter Heide. Collectie Drentse Museum.

Introductie

In dit hoofdstuk vind je een overzicht van de familie- en persoonsarchieven waar vrouwen in voorkomen. De familie- en persoonsarchieven van het Drents Archief beslaan een periode van grofweg 1600 tot 1980. De meeste familiearchieven zijn van vooraanstaande Drentse families, maar dat geldt niet voor elk familiearchief.

De familie- en persoonsarchieven zijn allen anders van samenstelling. Ze kunnen officiële documenten en akten bevatten, evenals persoonlijke stukken zoals rekeningen, foto's en dagboeken. Andere stukken die voorkomen in de familie- en persoonsarchieven zijn huwelijkse voorwaarden, testamenten, huur- en koopakten, brieven, kwitanties, kasboeken, rapporten, fotoalbums, balboekjes, diploma's, plakboeken en genealogische aantekeningen.

Ondanks hun persoonsgebonden karakter bevatten deze archieven vaak interessante documenten die inzicht geven in de tijd waarin iemand leefde. Bovendien kan het zijn dat een persoon uit het familie- of persoonsarchief betrokken was bij een instelling of vereniging en dat er dus meer informatie te vinden is over de desbetreffende instantie. De archieven zijn kortom interessante en waardevolle bronnen om verder te onderzoeken.

8.1 Persoonsarchieven van vrouwen

Gesina Bähler-Boerma

[Gesina Bähler-Boerma](#) (1874-1953) werd op 14 juli 1874 geboren in Assen als dochter van de Groningse herenboer Alje Luitjes Boerma en Wabina Albers Klunder. Ze volgde de driejarige HBS-opleiding in Warffum. Op 19-jarige leeftijd trouwde ze met Louis Adriën Bähler, een vrijzinnig hervormd predikant, pacifist, vegetariër en volgeling van de Russische filosoof Lev Tolstoj. In 1911 verhuisde het echtpaar naar Paterswolde, waar ze zich vestigden op het landgoed Lemferdinge.

Via haar man kwam Bähler-Boerma in contact met Emilie Knappert, oprichtster van het eerste Volkshuis in Nederland. Dit was geïnspireerd op het Engelse settlementswerk. Aangespoord door deze ideeën, richtte Bähler-Boerma in Paterswolde het eerste dorps huis van Nederland op. De directe aanleiding was de alarmerende uitslag van een enquête door de Volksbond tegen Drankmisbruik, die wees op ernstige problemen in Paterswolde en omgeving. Bähler-Boerma zag de oorzaken in 'onwetendheid en levensleegte' en stelde een dorps huis voor als remedie tegen die leegte. In het dorps huis werden verschillende cursussen aangeboden en daarnaast was er een leeszaal en gezondheidscentrum in het dorps huis gevestigd. Het initiatief van Bähler-Boerma diende als voorbeeld voor soortgelijke dorps huizen in Groningen, Friesland en Drenthe.

Naast haar werk in het dorps huis zette Bähler-Boerma zich in voor de verbetering van de woonomstandigheden in het dorp. Zo richtte ze een woningbouwvereniging op en was ze betrokken bij de bestrijding van tuberculose. Politiek was zij actief binnen de SDAP en bekleedde ze van 1924 tot 1927 het wethouderschap van de gemeente Eelde. Ondanks haar inzet werd ze door sommige dorps bewoners als afstandelijk en elitair beschouwd.

Voor haar maatschappelijke verdiensten werd Gesina benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau en ontving ze in 1949 een medaille van verdienste van de gemeente Eelde. Gesina Bähler-Boerma overleed in oktober 1953 in Eelde-Paterswolde. Er is hier nog altijd een straat naar haar vernoemd.

Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge

[Hendrika Alberdina van Riel-Smeenge](#) (1879 – 1958) werd op 11 oktober 1879 in Assen geboren en was de dochter van mr. Harm Smeenge en Margaretha Jantina Mos. Van Riel-Smeenge volgde een opleiding aan de Bijzondere Nuts Kweekschool voor Onderwijzeressen in Arnhem. Na het behalen van haar diploma ging zij aan de slag als onderwijzeres in Amsterdam. In 1906 trouwde zij met Willem Hendrik van Riel. Na hun huwelijk vestigde het echtpaar zich in de gemeente Haarlemmermeer, waar zij betrokken waren bij het opzetten van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. Het gezin verhuisde in 1916 naar Emmen nadat Willem Hendrik daar directeur van het postkantoor was geworden.

In 1917 werd Van Riel-Smeenge benoemd tot arrondissementsschoolopziener in Emmen. Deze functie moest zij in 1924 opgeven nadat een wetwijziging het vervullen van openbare ambten door gehuwde vrouwen verbood. Deze maatregel werd in 1926 ingetrokken, waarna Van Riel-Smeenge in datzelfde jaar inspectrice van het lager

Portretfoto Gesina Bahler-Boerma, mei 1949. Collectie Ol Eel

onderwijs in de regio Borger werd en in 1936 in Assen. In haar werk als inspectrice zette Van Riel-Smeenge zich in voor de verbetering van het onderwijs, waarbij ze specifiek aandacht besteedde aan onderwijs voor meisjes. Daarnaast speelde ze een belangrijke rol in de oprichting van landbouwhuishoudscholen in Drenthe.

Op zowel politiek als sociaal terrein was Van Riel-Smeenge actief. Zo zette zij zich in voor de bevordering van het volksonderwijs, was zij bestuurslid van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen en bekleedde zij het voorzitterschap van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. Bovendien was zij van 1923 tot 1927 vertegenwoordigster voor de Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond" in de gemeenteraad van Emmen. Ook zat zij in het hoofdbestuur van "De Vrijheidsbond". Ter bestrijding van de gevolgen van werkloosheid richtte zij in de jaren twintig steuncomités op.

Hendrike Alberdina van Riel-Smeenge, bij (vermoedelijk) een boomplantdag, circa 1920. Door Jan ter Heide, Emmen. Collectie Drents Museum.

Johanna (Jo) Boer

[Johanna \(Jo\) Boer](#) (1906-1985) werd op 15 augustus 1906 geboren in Vierpolders, Zuid-Holland, als oudste dochter van Daniël Boer en Wilhelmina de Jongh. In 1921 verhuisde het gezin naar Den Haag, waar zij de MULO afrondde. Nadat haar zes broers en zussen het ouderlijk huis hadden verlaten, kreeg Boer de mogelijkheid een opleiding tot lerares Kinderverzorging en Opvoeding te volgen. In 1929 behaalde zij haar diploma en vond zij werk als lerares bij verschillende huishoudscholen in Assen.

In 1930 werd ze benoemd tot directrice van het buurthuis in Emmerschans, een project van Opbouw Drenthe gericht op het verbeteren van de economische en sociale omstandigheden in het veengebied van Zuidoost-Drenthe. Dit markeerde het begin van haar loopbaan bij Opbouw Drenthe. Toen in 1930 de organisatie haar activiteiten uitbreidde naar de gehele provincie, werd Boer benoemd tot directrice van het Instituut voor Jeugd- en Ontwikkelingswerk. In 1937 behaalde zij het diploma MO-Pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog dook Boer onder in Limburg, nadat zij weigerde onder NSB-toezicht te werken. Na de bevrijding keerde zij terug naar Drenthe om haar werkzaamheden bij Opbouw Drenthe te hervatten.

In 1949 ontving Boer een studiebeurs van de Verenigde Naties om onderzoek te doen naar *community organization* (opbouwwerk) in de Verenigde Staten. Dit onderzoek vormde de theoretische basis voor haar boek *Maatschappelijk Opbouwwerk: verkenning op het gebied van community organization*, dat in 1960 verscheen en uitgroeide tot een standaardwerk op dit gebied. In 1951 volgde zij Jacob Cramer op als directrice van Opbouw Drenthe, waarbij zij een belangrijke bijdrage leverde aan de professionalisering van het opbouwwerk in Nederland, met name in de plattelandsgebieden.

Boer speelde een prominente rol op zowel nationale als internationale congressen, publiceerde wetenschappelijke artikelen en was actief in diverse commissies. Na haar pensionering in 1969 schreef zij in 1975 het boek *Dorp in Drenthe*, waarin zij de sociale veranderingen in de gemeente Zweeloo tussen 1930 en 1970 analyseerde.

Voor haar verdiensten werd zij in 1956 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau en in 1969 bevorderd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Jo Boer overleed in 1985 op 79-jarige leeftijd.

Johanna Boer, collectie Opbouw Drenthe

8.2 Familiearchieven waar vrouwen in voorkomen

[Familie Willinge](#)

[Familie Van der Feltz](#)

[Familie Booys/ Kluiving](#)

[Familie Heerspink](#)

[Familie Ten Heuvel te Zuidwolde](#)

[Familie Derks te Ruinerwold](#)

[Familie Draaijers te Oosterhesselen](#)

[Familie Landweer](#)

[Familie Hoenderken](#)

[Familie Nijsingh](#)

[Familie Oldenbanning te Oosterhesselen](#)

[Familie Kymmell te Smilde, aanvulling](#)

[Familie Oosting en aanverwante geslachten](#)

[Familie Van der Scheer](#)

[Familie Smidt](#)

[Familie Wildeboer](#)

[Hamminga](#)

[Familie Gratama](#)

[Families Bloemberg en Wiechers te Eemster](#)

[Abrahamy](#)

[Familie Boelen](#)

[Familie Batten, waarin ook stukken van de familie Arink](#)

[Familie Carsten \(Karst, Kerssies, Kerstgens etc.\) te Ruiner](#)

[Familie Brunsting](#)

[Familie IJken](#)

[Familie Klaasen](#)

[Familie Ebbinge](#)

[Familie Beens](#)

[Familie Dannenberg](#)

[Familie Gold, Kolderveen](#)

[Familie Eijssen](#)

[Familie Kuiper](#)

[Familie Mulder](#)

[Familie Karsten te Hoogeveen](#)

[Familie Olthof](#)

[Dokter te Zeyen/Peest](#)

[Hiddingh](#)

[Familie Draaijers te Oosterhesselen](#)

[Familie Sikkinge](#)

[Familie Smit](#)

[Familie Thalen](#)

[Familie Meijeringh, Schieven](#)

[Familie Meijering](#)

[Familie Ten Heuvel te Dwingeloo](#)

[Familie Honeroth](#)

[Familie Tijmens](#)

[Familie Meursinge, Meppel](#)

[Het geslacht van Munster en de heerlijkheid Ruinen](#)

[Familie Pouwels](#)

[Familie Huisman, Dwingeloo](#)

[Familie Remmelts](#)

[Familie Rolden](#)

[Familie Rosing](#)

[Familie Santing](#)

[Familie Uldriks](#)

Colofon

Deze onderzoeksgids is mede mogelijk gemaakt door de Provincie Drenthe en Gemeente Assen. De gids is samengesteld door historica Renske van Donk.

Met dank aan medewerking van Hilde Boelema, Joke Wolf, Paula van Ham, Kristin Herlaar en Caroline Halm.

Dit is een publicatie van het Drents Archief.

Contact

Heb je naar aanleiding van deze gids vragen voor ons, heb je behoefte aan hulp bij je onderzoek of wil je iets anders met ons delen? Neem dan contact op het met Drents Archief via info@drentsarchief.nl.